

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
Одеський державний економічний університет

С. Г. НЕЗДОЙМІНОВ

Організація екскурсійних послуг

Навчально-методичний посібник

Одеса
«Астропринт»
2011

ББК 75.812.2я73
Н44
УДК 338.48:379.85(075.8)

Рецензенти:

О. В. Садченко, доктор економічних наук, професор, зав. кафедри менеджменту та математичного моделювання ринкових процесів Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;

М. Ф. Цибра, доктор філософських наук, професор кафедри філософії і культурології Одеського державного економічного університету;

І. М. Богданова, доктор педагогічних наук, професор, зав. кафедри соціальної педагогіки, психології і педагогічних інновацій Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет» ім. К. Д. Ушинського

Рекомендовано до видання вченою радою Одеського державного економічного університету. (*Протокол №8 від 27.06.2008 р.*)

Нездоймінов С. Г.

Н44 Організація екскурсійних послуг : навчально-методичний посібник / С. Г. Нездоймінов. — Одеса : Астропринт, 2011. — 216 с.

ISBN 978–966–190–447–6

У навчально-методичному посібнику розглядаються методологічні та практичні підходи щодо проблем організації та надання екскурсійних послуг у сфері рекреації та туризму. Викладено основи екскурсознавства та музеєзнавства, нормативно-правового забезпечення екскурсійної діяльності, технології проектування послуги «екскурсія», авторські підходи щодо методики оцінки потенціалу ринку екскурсійних послуг в регіоні. Запропановано до застосування у навчальному процесі прикладні завдання щодо проведення навчального тренінгу професійної спрямованості у сфері екскурсійної діяльності, тестові завдання до самостійної роботи студентів.

Навчально-методичний посібник розраховано на широке коло читачів — студентів та викладачів вищих навчальних закладів, екскурсоводів, підприємців туристичного бізнесу.

ББК 75.812.2я73

УДК 338.48:379.85(075.8)

ISBN 978–966–190–447–6

© Нездоймінов С. Г., 2011

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	5
<i>Розділ 1</i>	
ОСНОВИ ЕКСКУРСОЗНАВСТВА ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	7
1.1. Основні поняття екскурсознавства	7
1.2. Організація діяльності з надання екскурсійних послуг у підприємствах сфери рекреації та туризму	10
<i>Розділ 2</i>	
ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ ТА ОЗНАКИ ЕКСКУРСІЇ. КЛАСИФІКАЦІЯ ЕКСКУРСІЙ	18
2.1. Сутність визначення і завдання екскурсії	18
2.2. Науково-прикладні функції і ознаки екскурсії	21
2.3. Класифікація та структура екскурсії	23
<i>Розділ 3</i>	
ТЕХНОЛОГІЯ ПРОЕКТУВАННЯ ТА ФОРМУВАННЯ ПОСЛУГИ «ЕКСКУРСІЯ»	28
3.1. Принципи проектування послуги «екскурсія»	28
3.2. Основні етапи підготовки екскурсії	31
<i>Розділ 4</i>	
МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАДАННЯ ЕКСКУРСІЙНИХ ПОСЛУГ	47
4.1. Класифікація методичних прийомів	47
4.2. Роль показу в екскурсії	48
4.3. Методичні прийоми показу	51
4.4. Методичні прийоми розповіді в екскурсії та її завдання	54
<i>Розділ 5</i>	
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНІ ВИМОГИ ЩОДО ПРОВЕДЕННЯ ЕКСКУРСІЇ	62
5.1. Організаційні вимоги. Техніка проведення екскурсії	62
5.2. Поняття «якість екскурсії»	66
5.3. Основні критерії оцінки екскурсії	69

Розділ 6

ПРОФЕСІЙНА МАЙСТЕРНІСТЬ ТА ОСОБИСТІТЬ

ЕКСКУРСОВОДА	72
6.1. Складові професійної майстерності екскурсовода	72
6.2. Мовлення екскурсовода	76
6.3. Загальні положення щодо здійснення туристичного супроводу	82

Розділ 7

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ МУЗЕЄЗНАВСТВА. ЕКСКУРСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ У МУЗЕЯХ

87	
7.1. Основні поняття музеєзнавства	87
7.2. Класифікація музеїв	88
7.3. Експозиційно-виставкова складова музейних екскурсій	93

Розділ 8

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ РИНКУ ЕКСКУРСІЙНИХ ПОСЛУГ

97	
8.1. Природно-ресурсний потенціал екскурсійної діяльності в регіонах України	97
8.2. Методика розрахунків ємності територіальних ринків екскурсійних послуг	110
8.3. Шляхи активізації підприємницької діяльності у сфері екскурсійних послуг	115

Розділ 9

ЗАСАДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

120	
9.1. Загальні положення законодавства щодо екскурсійної діяльності	120
9.2. Нормативно-правове забезпечення надання екскурсійних послуг	123
9.3. Ретроспективний аналіз нормативно-правового регулювання екскурсійної діяльності	127

Матеріали навчального тренінгу професійного спрямування

Література

Додатки

Передмова

В умовах пріоритетного розвитку внутрішнього та в'їзного туризму проблеми підвищення конкурентоспроможності туристично-рекреаційних послуг можна вирішити за рахунок активізації діяльності суб'єктів малого підприємництва сфери екскурсійного обслуговування та музейних установ в туристичних регіонах України. Одним із способів об'єднання зусиль підприємців і місцевих органів державної влади для покращення туристичної привабливості території є формування туристично-екскурсійних маршрутів та надання якісного сервісу українським і іноземним туристам.

В той же час процеси природної реструктуризації, інтеграція в світову спільноту, кризові явища, що відбуваються в економіці України, негативно впливають на функціонування екскурсійних установ та місцеві ринки екскурсійних послуг. За таких умов актуальними є вивчення набутого міжнародного і вітчизняного досвіду, застосування новітніх методологічних підходів та теоретичних положень щодо напрямів розвитку екскурсійної діяльності, підготовки майбутніх фахівців екскурсійної справи сфери туризму та рекреації на засадах підприємництва, стратегії управління його функціонуванням та розвитком у відповідних секторах національної економіки.

Державна регіональна економічна політика розвитку сфери рекреації та туризму стає важливим інструментом регулювання системи територіальної організації туристично-екскурсійної діяльності. Соціально-економічний розвиток країни буде збалансованим, ефективним тільки при забезпеченні регіонально-диференційованих механізмів реалізації загальнодержавних цілей з орієнтацією на основні суспільно-територіальні властивості туристичних регіонів. Тому вивчення наукових та прикладних засад екскурсознавства, тенденцій розвитку ринкових структур і форм надання екскурсійних послуг, методичних підходів щодо визначення територіально-рекреаційного потенціалу туристичного регіону та його конкурентоспроможності дає змогу майбутнім фахівцям набути навички професійної діяльності та управління.

В навчально-методичному посібнику «Організація екскурсійних послуг» розглядаються теоретико-методологічні та організаційно-правові засади екскурсійної діяльності, особливості підприємництва у

сфері екскурсійних послуг. Зокрема, технологія проектування екскурсійних послуг, методика та техніка проведення екскурсій, особливості професійного майстерства екскурсоводів, оцінка якості екскурсійних послуг. Висвітлені наукові підходи до визначення привабливості сфери екскурсійних послуг щодо організації підприємницької діяльності, методи оцінки територіально-рекреаційного потенціалу ринку та попиту на екскурсійні послуги в туристичних регіонах. Розглянуто стан державної підтримки розвитку діяльності фахівців туристичного супроводження та організаційно-правові заходи щодо удосконалення механізму управління в сфері екскурсійних послуг. Матеріали посібника доповнюють сучасні положення організації підприємницької діяльності в сфері екскурсійного обслуговування та загальної методики викладання курсу «Організація екскурсійних послуг». Структура навчально-методичного посібника цілком логічна, кожний розділ містить запитання щодо самоконтролю знань студентів. Прикладним характером виділяються завершальні розділи, висвітлені науково-методологічні положення доповнює навчальний тренінг професійного спрямування, що включає творчо-прикладні та тестові завдання до самостійної роботи студентів. Послідовність розділів посібника поступово розкриває зміст та основні проблеми і завдання навчального курсу. У методичному плані навчальний посібник може бути використаний при проведенні контрольних замірів знань з навчального модулю дисципліни «Організація екскурсійних послуг», заліків та іспитів, виконанні індивідуальних завдань щодо самостійної роботи студентів зі спеціальності «Туризм». В процесі підготовки навчально-методичного посібника автором було вивчено наукові і навчально-методичні праці, які відображають здобутки та доробки вітчизняних, іноземних науковців та фахівців в сфері екскурсознавства. В його основу покладено матеріали попередніх аналогічних видань з організації екскурсійних послуг, теорії та історії розвитку екскурсійної справи, авторами яких є українські фахівці Бабарицька В. К., Голубнича С. М., Грибакова С. В., Короткова А. Я., Малиновська О. Ю., Покоłodна М. М., Попович С. І., Федорченко В. К., Чагайда І. М. Посібник розрахований на студентів та викладачів вищої школи, слухачів курсів фахової підготовки екскурсоводів, менеджерів та підприємців екскурсійної справи.

Розділ 1

ОСНОВИ ЕКСКУРСОЗНАВСТВА ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

- 1.1. Основні поняття екскурсознавства.
- 1.2. Організація діяльності з надання екскурсійних послуг у підприємствах сфери туризму та рекреації.

Ключові слова: екскурсознавство, екскурсійна методика, екскурсійна теорія, екскурсійна діяльність, екскурсійне обслуговування, туристично-екскурсійне підприємство, екскурсійний менеджмент і маркетинг, екскурсія, екскурсійні послуги, екскурсійна фірма.

1.1. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ЕКСКУРСОЗНАВСТВА

Вирішальну роль у забезпеченні обґрунтованості управлінсько-організаційних заходів щодо екскурсійної діяльності, напрямів розвитку екскурсійних послуг на різних рівнях практичного господарювання — від рівня окремого підприємства до рівня національного, світового господарства — визначає відповідна прикладна інтерпретація теоретичних засад менеджменту і маркетингу туризму та сфери обслуговування і надання послуг. Фундаментом забезпечення активного впливу на уявлення, сприйняття, емоції, свідомість та підсвідомість людей при наданні екскурсійних послуг є основи екскурсознавства.

Екскурсознавство — комплексна наукова дисципліна, що розкриває сутність трьох основних взаємопов'язаних частин: теорію екскурсійної справи, методик екскурсійної діяльності та узагальнюючу практику туристсько-екскурсійних підприємств із організації надання екскурсійних послуг, а також вивчає історію екскурсійної справи. Така триєдина структура екскурсійної справи сформувалася наприкінці 70-х років 20-го ст. Екскурсознавство належить до суспільно-наукових дисциплін та має тісні зв'язки з такими науками, як краєзнавство, історія, педагогіка, краєзнавство і музеєзнавство.

Основа екскурсознавства — екскурсійна теорія — являє собою комплекс поглядів, ідей, положень та здобутків науковців і фахівців,

які лежать в основі екскурсійної справи в світі та країні. Екскурсійна теорія — це загальна сума теоретичних положень, які є основою екскурсійної справи, визначає головні напрямки її розвитку й удосконалювання.

Екскурсійна теорія — це сукупність понять: функції екскурсії, її основні ознаки й аспекти; особливості показу й розповіді; екскурсійний метод; класифікація екскурсій; диференційований підхід до екскурсійного обслуговування; методологія й методика; елементи екскурсійної педагогіки й логіки; основи професійної майстерності екскурсовода [10, с. 22]. Важливою складовою екскурсійної теорії є питання екскурсійного методу, методології екскурсійної справи та методики. Поняття «метод», «методологія» і «методика» взаємопов'язані і обумовлені.

Екскурсійна методика являє собою сукупність чітких правил і вимог, що ставляться до екскурсії. Екскурсійна методика — це сума методичних прийомів підготовки й проведення екскурсії. Її головне завдання — реалізація досягнення цілей екскурсійного процесу — допомогти екскурсантам побачити, почути й відчутися зорові й словесні матеріали.

Предмет екскурсійної методики — цілеспрямоване вивчення, систематизація, формулювання та застосування на практиці методів і засобів навчання і виховання, а також методичних прийомів, за допомогою яких екскурсійні працівники здійснюють свою діяльність. Екскурсійна методика є частиною екскурсознавства і являє собою сукупність чітких правил і вимог до екскурсії. Основи екскурсійної методики, що розглядають прийоми, які використовуються при підготовці і проведенні екскурсій, їх прояв в реалізації функціонального і діяльнісного змісту екскурсій як типу рекреаційної діяльності, є невід'ємною складовою екскурсійної теорії.

Екскурсійна методика складається з декількох самостійних, зв'язаних один з одним частин:

- Методика розробки нової екскурсії;
- Методика розробки екскурсоводом нової для нього теми;
- Методика підготовки екскурсовода до проведення чергової екскурсії;
- Методика проведення екскурсії;
- Методика туристичного супроводу.

Зауважимо, що найбільш глибоко розроблені в екскурсознавстві прийоми проведення екскурсії — це методичні прийоми екскурсій-

ного показу та методичні прийоми екскурсійної розповіді, саме вони лежать у площині методики як науки про метод. Такі ж складові, як розробка нової теми і підготовка екскурсовода, на думку українських науковців, відносяться до організації роботи окремого підприємства, яке надає екскурсійні послуги, і можуть бути інноваційними розробками, виробничими ноу-хау, частиною фірмового стилю, тому будуть розглянуті в наступному підрозділі.

З метою розвитку екскурсійної діяльності в Україні, забезпечення якісного екскурсійного обслуговування місцевого населення та туристів, підвищення рівня професійної майстерності екскурсоводів і гідів-перекладачів, пропаганди екскурсій в 2003 р. засновано Український екскурсійно-методичний центр (далі — Центр).

Центр підпорядковується центральному органу виконавчої влади з питань туризму, яка затверджує Положення про Український екскурсійно-методичний центр.

При Центрі діють:

- атестаційна комісія;
- методична рада;
- методичний кабінет;
- методична секція (секції).

Методична рада створена на базі Інституту туризму Федерації професійних спілок України, що має ліцензію Міністерства освіти і науки України на провадження освітньої діяльності, пов'язаної з наданням освіти на рівні кваліфікаційних вимог до перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів туристичної галузі. План науково-навчальної роботи Центру та методичної ради розробляється вченою радою Інституту туризму.

При Центрі створено банк даних екскурсій, екскурсоводів і гідів-перекладачів, які їх забезпечують.

Екскурсійна практика — це власне проведення екскурсій спеціалістами відповідної кваліфікації, узагальнений накопичений досвід проведення екскурсій. Розвиток екскурсійної справи в Україні відбувається в контексті еволюції туристичної діяльності і суспільних змін як на світовому, так і регіональному і національному рівнях. Історичний поступ зумовлює ті специфічні риси, які з точки зору використання набутого досвіду, сьогодні можуть бути оцінені і як чинники, і як інструменти дієвого і ефективного управління екскурсійною діяльністю в нових умовах розбудови української незалежної держави.

1.2. ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ З НАДАННЯ ЕКСКУРСІЙНИХ ПОСЛУГ У ПІДПРИЄМСТВАХ СФЕРИ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ

Функціональні напрямки роботи з організації надання екскурсійних послуг на туристському підприємстві схематично представлені на рис. А (див. Додаток А). Наведемо стисло характеристику цім напрямкам.

Організація надання екскурсійних послуг починається з дослідження ринку екскурсійних послуг (екскурсійний маркетинг).

Використання маркетингових механізмів необхідно в екскурсійній діяльності через трудомісткість і наукоємність такого виду послуги, як екскурсія, що спричиняє неможливість нескінченного розширення пакету надаваних тем екскурсій. Сфокусувати свої зусилля, розробити мінімально необхідний пакет екскурсійних програм — одне із завдань маркетингу в туристсько-екскурсійних підприємствах.

Під маркетингом розуміється така система внутрішньофірмового керування, що спрямована на вивчення й облік попиту й вимог ринку для орієнтації виробничої діяльності фірми на випуск конкурентоспроможних видів турпродукту та турпослуг.

Маркетинг як управлінська діяльність турфірми включає:

- вивчення попиту (поточного й перспективного) на конкретний турпродукт і турпослуги на певному ринку (або його сегменті), вимог споживачів до якості, новизни, корисності, рівню ціни, а також вивчення можливих каналів збуту;
- складання, з огляду на ринковий попит, програми маркетингу по турпродукту (або групі турпродуктів), в якій розглядаються можливі витрати виробництва конкретного продукту, враховуються необхідні капіталовкладення, витрати (виробничі, збутові, на рекламу), транспортні витрати та ін.;
- установлення верхньої межі ціни турпродукту й послуг і рентабельності їхнього виробництва;
- розрахунок повних витрат виробництва й рентабельності в цілому по турфірмі;
- визначення конкретного результату господарської діяльності фірми.

На засадах маркетингу ведеться постійний пошук нових цільових ринків, споживачів, видів турпослуг, а також нових областей екскурсійного обслуговування.

Особливості екскурсійного маркетингу полягають в тому, що:

- більш важливим стає не стільки стимулювання попиту на послуги, скільки направлення його в потрібне русло;
- великого значення набуває комплексність розробки диференційованих екскурсійних програм;
- у процесі керування маркетингом варто враховувати не тільки матеріальні аспекти, але й психологію, духовно-емоційний стан, місцеві й регіональні особливості споживача;
- важливим є комунікаційний аспект роботи з екскурсантами як для їхнього утримання, так і для контролю якості обслуговування;
- має місце можливість координації маркетингових зусиль суб'єктів ринку туристсько-екскурсійних послуг.

Практика показує, що в туристично-екскурсійних підприємствах використовується не повний комплекс маркетингу, а лише певні його частини. Для новостворюваного підприємства для початку екскурсійної діяльності слід обмежитися дослідженням ринку екскурсійних послуг певного регіону й розробити на його основі пакет екскурсійних програм. Тому доцільним є розгляд основних складових організаційної діяльності суб'єктів господарювання.

Створення екскурсій

Створення нової екскурсії за будь-якою темою — складний трудомісткий процес. Екскурсія — це результат двох найважливіших процесів: її підготовки й проведення. Вони зв'язані між собою, взаємообумовлені. У процесі підготовки нової екскурсії, з огляду на практику роботи екскурсійних установ, склалася певна послідовність етапів роботи.

Підготовка екскурсіводів

До проведення екскурсії допускаються особи, які мають спеціальну підготовку, підтверджену свідоцтвом державного зразка про присвоєння кваліфікації «екскурсовод», що володіють необхідними навичками і вміннями. Детально про підготовку екскурсівода та вигоди до професії наведено в розділі 6.

Реклама екскурсійних послуг

Реклама є найважливішим інструментом роботи фірми в сучасних умовах. Особливо це актуально в умовах конкуренції на туристичному ринку України. Для просування екскурсійних послуг рекомендується використовувати методи особистих рекламних звернень до потенційних клієнтів, посередників та організацій-споживачів

екскурсійних послуг й застосовувати традиційні види інформаційної реклами.

Комунікаційна діяльність на ринку турпослуг

Комунікаційна діяльність з організації екскурсійного обслуговування складається з: 1) роботи із замовниками; 2) роботи з постачальниками й посередниками щодо надання екскурсійних послуг; 3) документально-правового оформлення взаємовідносин з постачальниками та споживачами.

У роботі із замовниками підприємства при наданні екскурсійних послуг повинні керуватися вимогами чинного законодавства і державних стандартів.

Так, діючим туристичним законодавством — при наданні екскурсійних послуг суб'єктами туристичної діяльності передбачено такі дії:

- 1) складання договору на екскурсійне обслуговування;
- 2) обов'язкове страхування екскурсантів (медичне та від нещасного випадку).

Екскурсійне обслуговування

Екскурсійне обслуговування — безпосереднє проведення екскурсій для груп екскурсантів або для індивідуалів. Якість екскурсійного обслуговування залежить від багатьох складових: якісне транспортне обслуговування; підготовленість екскурсантів до прослуховування і сприйняття теми екскурсії; якісно підготовлена методична розробка екскурсії; професійна майстерність екскурсовода; дотримання правил техніки проведення екскурсії; диференційований підхід до обслуговування різних груп екскурсантів.

При належній організації екскурсійної роботи підготовка до неї повинна відбуватися заздалегідь. Екскурсовод попереджається про склад екскурсантів, а екскурсант повинен знати маршрут і тему екскурсії. Важливо, щоб замовлення екскурсійної послуги було відділено від проведення екскурсії одним-двома днями. Це істотно в тому відношенні, що за цей проміжок часу відбудеться певна психологічна установка екскурсанта. Він встигне вдуматися і підготуватися до екскурсії, замовити додаткові послуги [27].

Розглянемо основні завдання менеджменту екскурсійної діяльності.

Сучасний менеджмент розглядається як комплекс інструментів та наукових методів керування в умовах ринкової економіки, що обумовлює:

- орієнтацію турфірми на попит і потреби ринку, на запити конкретних споживачів і організацію виробництва тих видів турпослуг, що користуються попитом і можуть принести прибуток;
- постійне прагнення до підвищення ефективності виробництва, тобто одержання високих результатів з меншими витратами;
- господарську самостійність, що забезпечує свободу прийняття рішень тим, хто відповідає за кінцеві результати діяльності фірми;
- постійне коректування цілей і програм залежно від стану ринку;
- кінцевий результат діяльності турфірми, що виявляється на ринку в процесі обміну (продукт — гроші);
- необхідність використання сучасної інформаційної бази, комп'ютерної техніки для різноманітних розрахунків при прийнятті оптимальних рішень.

Сучасний екскурсійний менеджмент — це основа успішної роботи в умовах підвищення вимог щодо якісного обслуговування споживачів екскурсійних послуг. Перед менеджментом постають цілі з досягнення певних завдань.

Цілі організації є відбиттям місця та ролі її в суспільній системі й визначаються запитами туристів, клієнтів.

Завдання екскурсійної діяльності — це запропонована робота, серія робіт або частина роботи, що повинна бути виконана встановленим способом у заздалегідь встановлений термін.

Для вирішення завдань в організаціях застосовується управління господарською діяльністю, яке здійснюється через діяльність менеджерів — фахівців, які професійно займаються управлінською діяльністю в конкретній області. Прийнято вважати, що в процесі керування виконуються п'ять основних функцій: планування, організація, координація, мотивація і контроль. Розглянемо їх.

Планування — це процес прийняття рішень. За допомогою планування і контролю поточних і перспективних планів, встановлення і зміни стандартів екскурсійна фірма пристосовує свої ресурси до постійної зміни внутрішніх і зовнішніх умов і тим самим бореться з невизначеністю майбутнього.

При плануванні діяльності турфірма може включати наступні види робіт:

- участь у визначенні цілей розвитку туризму в регіоні;
- проведення аналізу конкурентоспроможності міста й регіону як туристсько-екскурсійного центра (наявність ринку, прямих і непрямих конкурентів, попиту, постачальників та ін.);

- розробку стратегії конкурентоспроможності надання послуг;
- використання в туроператорській діяльності інноваційних технологій;
- аналіз стану історико-архітектурних пам'яток та інших ресурсів регіону;
- орієнтацію екскурсійних послуг на певні сегменти ринку і його сучасних вимог, розширення асортиментів додаткових послуг і т. д.

Організаційна функція керування забезпечує регулювання технічної, економічної, соціально-психологічної й правової сторін діяльності екскурсійної фірми. Вона конкретизує і упорядковує роботу менеджера й виконавців. Керування виробничими відносинами повинне цілеспрямовано проводитися через організаторську діяльність, тобто через розподіл і об'єднання завдань і компетенцій. З економічної точки зору організаційна діяльність веде до підвищення ефективності роботи фірми; з погляду керування персоналом вона передає зміст роботи й розподіляє її по виконавцях. Таким чином, функції планування і організації тісно зв'язані між собою.

Структура туристично-екскурсійної фірми залежить від цілей і завдань, що стоять перед нею, і визначається просторовим розміщенням видів діяльності, які розташовані на одній території й поєднуються в єдине ціле, підпорядковане загальному керівництву. Крім цього структура може формуватися випуском певного турпродукту та турпослуг, орієнтованістю на конкретного споживача, використанням тих чи інших технологій тощо.

Контроль — одна з основних функцій менеджменту. Безперервність господарської діяльності фірми вимагає, щоб контроль, як і планування, був не одиничним актом, а безперервним процесом. Циклічність виробництва туристичних послуг припускає і циклічність контролю:

- установлення стандартів діяльності туристично-екскурсійної фірми;
- вимір і аналіз результатів діяльності, досягнутих на певний термін, інформація про які отримана на основі контролю;
- коректування господарських, технологічних та інших процесів відповідно до висновків і ухвалених рішень.

Для забезпечення управління застосовуються три різновиди контролю:

- попередній контроль, у процесі якого рецензується методична документація нової екскурсійної теми, організуються побічні екс-

курсії, у ході яких опрацьовуються методичні прийоми, здійснюється прийом (захист) екскурсії на маршруті;

- поточний контроль — перевірка якості підготовки нової послуги, проведення екскурсій. Ефективність кожної проведеної екскурсії залежить від того, наскільки екскурсоводу вдається показати й розповісти те, що було запрограмоване творчою групою, яка розробила екскурсію. У поточний контроль входить перевірка роботи екскурсовода, рецензування екскурсії, що має плановий характер;

- підсумковий контроль спрямован на оцінку кожної проведеної екскурсії і здійснюється шляхом опитування екскурсантів і самооцінки так званої післяекскурсійної роботи екскурсовода.

В основі успіху роботи будь-якого туристичного підприємства знаходиться належна організація управління, або менеджмент. Залежно від характеру операцій і спеціалізації екскурсійної фірми (або екскурсійного відділу в туристсько-екскурсійній фірмі) її управлінська структура має відповідні форми.

На ринку екскурсійних послуг функціонують чотири види суб'єктів господарювання:

- підприємства які виробляють власні послуги (туристично-екскурсійні підприємства);

- посередницькі туристичні агенції (при організації турів за агентськими угодами з туроператорами, фірмами-партнерами, реалізація турпослуг);

- постачальники (музеї, заклади харчування, транспортні господарства тощо);

- суб'єкти туристичного супроводження.

На ринку послуг туристсько-екскурсійних організацій у чистому вигляді, тобто які виконують якусь одну з перерахованих вище функцій, майже не існує. Багато організацій сполучають дві або три функціональні ролі з організації обслуговування туристів та екскурсантів. Наприклад, екскурсійна фірма не тільки створює власний продукт, але й при комплектуванні екскурсійних програм виконує посередницькі функції стосовно постачальників послуг (транспорт, харчування й т. д.) або стосовно приймаючої фірми чи музею, а також сама займається реалізацією екскурсійних турів інших туроператорів або окремих послуг [21].

У великих туроператорів дані функції виконують різні відділи, в тому числі екскурсійні й методичні. У малих і середніх організаціях може функціонувати один відділ — екскурсійно-методичний, або ця діяльність здійснюється групою екскурсоводів-методистів. Існують і

самостійні екскурсійні фірми, діяльність яких спрямована на створення і проведення екскурсій, а також на надання інших туристично-екскурсійних послуг.

Екскурсійна діяльність — це діяльність із організації процесу ознайомлення туристів і екскурсантів з екскурсійними об'єктами за певною темою та маршрутом, без надання послуг розміщення (нічлігу). Організована екскурсійна діяльність повинна здійснюватися кваліфікованими працівниками, які володіють знаннями щодо технології формування екскурсійних послуг і обслуговування екскурсантів і мають навички та досвід туристичного супроводу.

Під організованою екскурсійною діяльністю розуміється пропозиція стандартизованої екскурсійної програми або окремих екскурсій як різновиду туристичних послуг.

Екскурсійні фірми комбінують послуги безпосередніх виробників (музеїв, транспортних, видовищних і інших організацій) за своїм розсудом і за бажанням споживачів, а також самі створюють і надають туристично-екскурсійні послуги (наприклад, екскурсії, транспортування, харчування), тобто є, по суті, виробниками екскурсійних послуг. Екскурсійна фірма планує й створює маршрут, програму й пакет послуг щодо міських і замських екскурсій та групових турів для екскурсантів на замовлення туроператорів, можливо для індивідуальних туристів. Продукція туроператорів, а також послуги окремо взятих виробників екскурсійних послуг (наприклад, музеїв, заповідників тощо) знаходять збут через турагентів або турагентські відділи підприємств гостинності (відділи реалізації турпослуг, агентських продажів).

Екскурсійна фірма звичайно також може бути одночасно турагентом, залучаючи до діяльності з реалізації турпослуг екскурсоводів, керівників туристсько-екскурсійних груп і доручаючи їм роль фахівця туристичного супроводження на маршруті, а також виступати як реалізатор супутніх послуг, розроблених іншими туроператорами, екскурсійними установами.

Зауважимо, що при цьому відповідно до діючого законодавства України дані суб'єкти підприємництва не повинні одержувати ліцензії на туроператорську діяльність. Таким чином, для надання послуг з екскурсійного обслуговування засновнику досить буде реєстрації як суб'єкта підприємницької діяльності — юридичної чи фізичної особи та фахової підготовки співробітників згідно вимог законодавства.

Крім того, екскурсійні фірми, прагнучи розширити коло своїх комерційних операцій з метою збільшення товарообігу та прибутку,

займаються й наданням додаткових або супутніх послуг: продажем квитків на культурно-видовищні заходи, путівників, карт, сувенірної продукції, надають консультаційні й транспортні послуги та ін.

Таким чином, діяльність екскурсійних підприємств може бути представлена наступними видами послуг:

- Екскурсійні послуги та надання супутніх турпослуг:
 - розробка та проведення екскурсій (до 1 діб);
 - розробка екскурсійних програм на замовлення туроператорів щодо проведення уїк-енд турів від 1 до 3 доби;
- Екскурсійні послуги щодо проведення турагентської діяльності:
 - реалізація власних екскурсійних та туристичних послуг;
 - реалізація екскурсійних послуг інших туроператорів, музейних установ, екскурсодів-підприємців, національних природних парків тощо;
- Надання характерних туристичних та супутніх послуг за договором екскурсійного обслуговування певним замовникам, закладам освіти, готелям та підприємствам санаторно-курортної сфери та іншим установами.

Контрольні запитання

1. В чому полягає сутність екскурсознавства як науки?
2. Яке значення має екскурсійна теорія в діяльності підприємств туризму?
3. В чому полягає значення екскурсійної методики щодо надання послуг?
4. Розкрийте зміст поняття «екскурсійна методика».
5. Яку роль виконує екскурсійна практика в розвитку теорії екскурсознавства?
6. Визначте функціональні напрямки роботи з організації надання екскурсійних послуг в туристичних підприємствах.
7. В чому полягає сутність екскурсійного менеджменту?
8. Наведіть основні види туристичних та екскурсійних підприємств.
9. Розкрийте сутність екскурсійної діяльності.
10. Як екскурсійне обслуговування впливає на види та форми туризму?

Література

1, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 16.

Розділ 2

ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ ТА ОЗНАКИ ЕКСКУРСІЇ. КЛАСИФІКАЦІЯ ЕКСКУРСІЙ

- 2.1. Сутність визначення та завдання екскурсії.
- 2.2. Науково-прикладні функції і ознаки екскурсії.
- 2.3. Класифікація та структура екскурсій.

Ключові слова: екскурсія, екскурсійний метод, функції екскурсії, ознаки екскурсії, класифікація екскурсій, тематична екскурсія, оглядова екскурсія, тема екскурсії, структура екскурсії, підтеми екскурсії, назва екскурсії, композиція екскурсії, сюжет екскурсії, фабула екскурсії, кульмінація екскурсії.

2.1. СУТНІСТЬ ВИЗНАЧЕННЯ І ЗАВДАННЯ ЕКСКУРСІЇ

Слово «екскурсія» походить від латинського «excursio». У російську мову це слово проникнуло в XIX ст. і спочатку означало «вибігання, військовий набіг», потім — «вилазка, поїздка». Пізніше відбулася видозміна цього слова за типом імен на «ія» (екскурсе + ія).

Розглянемо основні тлумачення змісту терміну «екскурсія», які були опубліковані в різних виданнях. Існує думка, що екскурсія є методично продуманий показ визначних місць, пам'яток історії й культури, в основі якого лежить аналіз об'єктів, які перебувають перед очима екскурсантів, а також уміла розповідь про події, пов'язані з ними. Однак тільки до цього сутність поняття «екскурсія» зводити було б не зовсім коректно.

Перша спроба визначення поняття в науковій літературі надано М. П. Анциферовим: «Екскурсія — є прогулянка, що ставить своїм завданням вивчення певної теми на конкретному матеріалі, доступному спогляданню» (1923 р.). Характеризуючи місце екскурсійної діяльності в позашкільній роботі з дітьми, екскурсознавець Л. Бархаш вважав, що екскурсія — це наочний метод одержання певних знань, виховання шляхом відвідувань за задалегідь розробленою темою певних об'єктів (музей, завод, колгосп і т. д.) зі спеціальним керівником (екскурсоводом) [27].

Наведемо також одне з останніх за часом опублікування визначень: «Екскурсія — особлива форма навчальної й позанавчальної роботи, в якій здійснюється спільна діяльність учителя-екскурсовода й керованих ним школярів-екскурсантів у процесі вивчення явищ дійсності, спостережуваних у природних умовах (заповідник, колгосп, пам'ятки історії й культури, пам'ятні місця, природа та ін.) або в спеціально створених сховищах колекцій (музей, виставка)». Такими є думки вчених-екскурознавців [10, с. 26].

Розглянемо також тлумачення терміну «екскурсія», які дані в різних словниках і енциклопедіях. Саме раннє (1882 р.) тлумачення цьому терміну надав В. Даль: «Екскурсія — проходка, прогулянка, вихід на пошук чогось, для збирання трав та ін.» У Малій Радянській Енциклопедії (1931 р., т. 10, с. 195) термін розкритий у такий спосіб: «Екскурсія — колективне відвідування якої-небудь місцевості, промислових підприємств, радгоспів, музеїв та ін., переважно з науковою або освітньою метою».

Докладне пояснення терміну «екскурсія» для свого часу надали укладачі Великої Радянської Енциклопедії (1933 р., т. 63, с. 316): «Один з видів масової культурно-просвітньої, агітаційної й навчальної роботи, що має метою розширення й поглиблення знання підростаючого покоління...»

У Тлумачному словнику російської мови (під керівництвом Л. Н. Ушакова, 1940 р.) слово «екскурсія» пояснюється як «колективна поїздка або прогулянка з науково-освітньою або розважальною метою».

У Малій Радянській Енциклопедії (1960 р., т. 10, с. 770) запропоновано такий текст: «екскурсія — колективна поїздка або похід у визначні місця з науковою, загальноосвітньою або культурно-просвітньою метою».

У Великій Радянській Енциклопедії (1978 р., т. 29, с. 63) дане наступне визначення: «Екскурсія — відвідування визначних чим-небудь об'єктів (пам'ятки культури, музеї, підприємства, місцевість і т. д.), форма й метод придбання знань. Проводиться, як правило, колективно під керівництвом фахівця-екскурсовода». Інші тлумачення більш пізнього часу не відрізняються оригінальністю й нічого не додають до раніше зроблених характеристик [10, с. 27].

У наведених визначеннях екскурсії можна виявити деякі розбіжності. Вони не випадкові й не дають підстав для висновків про існування протилежних точок зору на екскурсію. Кожне формулювання

має відношення до функціонування екскурсії в певний період часу. Звідси розходження у формулюваннях цілей, завдань і форм проведення екскурсій, характерних для того або іншого часу. З роками відбувається ускладнення і розширення завдань. Перед екскурсіями як виду послуг ставляться інші цілі, міняються форми їхнього проведення. Так, у сучасних умовах у *практичній діяльності екскурсія розглядається в декількох аспектах* [9, 11, 13, 16, 26, 27]:

- як самостійна форма виховання або складова частина інших форм виховання (патріотичного, трудового, естетичного);
- як одна з форм навчання або складова частина інших форм;
- як форма роботи з масовою аудиторією;
- як епізодичний (разовий) захід, частина тематичного циклу, а також як один із шаблів пізнання;
- як форма міжособистісного спілкування екскурсовода з екскурсантами, екскурсантів один з одним, форма спілкування екскурсантів з об'єктами;
- як форма поширення наукових знань, ідейного виховання;
- як форма організації культурного дозвілля;
- як невід'ємна частина організованого туризму;
- як комерційна послуга на ринку рекреації та туризму.

Узагальнюючи різні підходи до визначення і розуміння екскурсії, відзначимо два основні, притаманні навчальним дисциплінам «Екскурсологія» та «Організація екскурсійних послуг».

Екскурсія — цілеспрямований та запрограмований наочний процес пізнання особою оточуючого світу, побудований на поєднанні зорових, слухових та інших вражень, який проходить під керівництвом кваліфікованого фахівця — екскурсовода.

Екскурсія — туристична послуга тривалістю до 24 годин у супроводі екскурсовода за заздалегідь затвердженим маршрутом для забезпечення задоволення духовних, естетичних, інформаційних потреб туристів.

При подальшому розгляді сутності поняття «екскурсія» необхідно мати на увазі обумовленість екскурсійного процесу об'єктивними вимогами [9, 16]. У ході екскурсійного процесу (рис. 2.1) екскурсовод допомагає екскурсантам побачити об'єкти, на основі яких розкривається тема (перше завдання), почути про ці об'єкти необхідну інформацію (друге завдання), відчутти велич подвигу, значення історичної події (третє завдання), опанувати практичними навичками самостійного спостереження й аналізу екскурсійних об'єктів (четверте завдання).

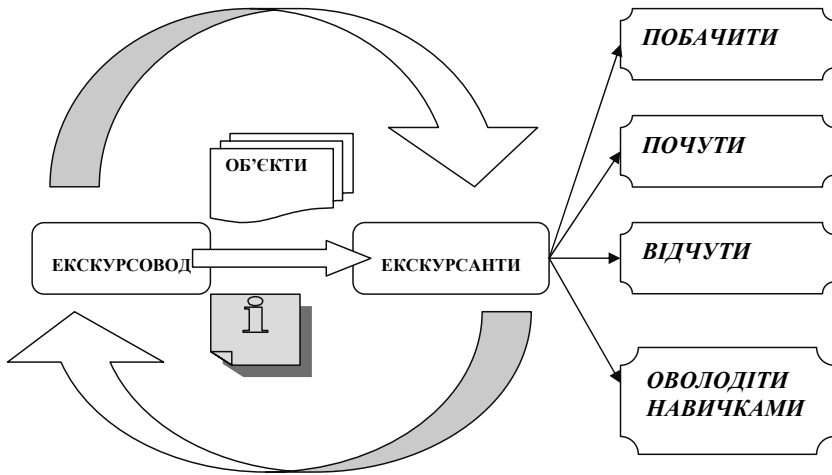

Рис. 2.1. Схема екскурсійного процесу

Важливим відправним моментом в організації екскурсійної роботи є дотримання ознак екскурсії. Відсутність хоча б однієї з названих нижче семи ознак позбавляє права називати проведений захід екскурсією.

2.2. НАУКОВО-ПРИКЛАДНІ ФУНКЦІЇ І ОЗНАКИ ЕКСКУРСІЇ

Функції екскурсії розглядаються як її головні властивості. Основні функції екскурсії подані на рис. 2.2.

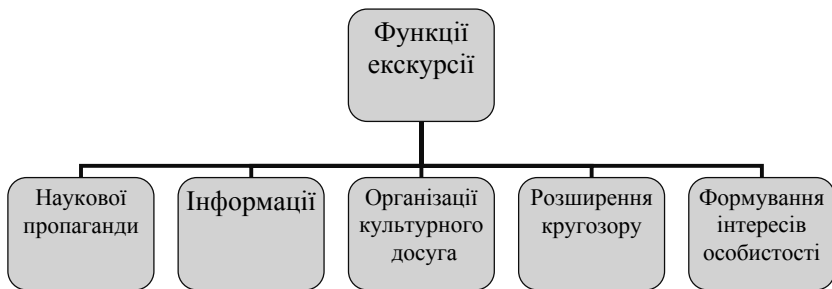

Рис. 2.2. Функції екскурсії

В контексті функціонального підходу можна розглядати екскурсію як тип рекреаційної діяльності, яка задовольняє духовні, естетичні, інформаційні потреби людини. Звернемо увагу на принципи та ознаки екскурсії.

Таблиця 2.1

Принципи екскурсії

Принцип науковості (достовірності)	екскурсійна інформація викладається відповідно до певного розділу сучасної науки, факти, події, теоретичні положення подаються в науковому трактуванні
Принцип ідейності	об'єктивний підхід до змісту фактичного матеріалу при підготовці екскурсії і впевненість екскурсовода в тому, що він викладає
Принцип зв'язку теорії з життям	актуальність екскурсійної інформації
Переконливість і дохідливість	викладення екскурсійного матеріалу на доступному для аудиторії рівні

Ознаки екскурсії:

1. Тривалість за часом проведення від однієї академічної години (45 хв) до однієї доби.
2. Наявність екскурсантів (групи або індивідуалів).
3. Наявність екскурсовода, який проводить екскурсію і має відповідну професійну підготовку, підтверджену документально.
4. Наочність, зорове сприйняття, показ екскурсійних об'єктів на місці їхнього розташування.
5. Пересування учасників екскурсії по заздалегідь складеному маршруту.
6. Цілеспрямованість показу об'єктів, наявність певної теми.
7. Активна діяльність учасників (спостереження, вивчення, дослідження об'єктів).

Крім цих загальних ознак у кожного виду екскурсій є свої специфічні ознаки:

- в автобусних — обов'язковий вихід з автобуса для огляду пам'яток (не менш трьох);
- у музейних — знайомство з матеріалами, розташованими на стендах;
- у виробничих — демонстрація діючих об'єктів (верстатів, агрегатів, механізмів).

Розглянемо сутність екскурсійного методу пізнання.

У практиці використовується чимало різних методів пізнання: індуктивні, дедуктивні, аналітичні, синтетичний, методи абстрагування, аналогії, моделювання, узагальнення, експерименту та ін. Всі ці методи тією чи іншою мірою використовуються при проведенні екскурсій.

Екскурсійний метод являє собою сукупність методичних прийомів, які застосовують на екскурсіях, є основою екскурсійного процесу і являє собою сукупність способів і прийомів повідомлення знань. Це комплексний метод, який має ряд особливостей:

1. Вибір у спостережуваних об'єктах найважливішого й істотного.
2. Погодження знову досліджуваного матеріалу з раніше отриманим екскурсантами досвідом і знаннями та ін.
3. Предметність, речовинна доказовість (наочність). Висунуті в розповіді екскурсовода положення аргументуються за допомогою зорових доказів.
4. Екскурсійний метод побудований на перевазі (головному значенні) показу. Нерідко розповідь є лише коментарем до зорової характеристики екскурсійних об'єктів.
5. Екскурсійний метод спрямований на вивчення головного в темі.
6. Рух.
7. Пізнання предметів і явищ навколишнього світу проходить при участі всіх органів почуттів людини.

2.3. КЛАСИФІКАЦІЯ ТА СТРУКТУРА ЕКСКУРСІЙ

Класифікація екскурсій є центральним питанням екскурсійної теорії й має основне значення для:

- постановки цілей і завдань нових екскурсій;
- правильної розробки маршруту;
- формування підтем і використання методичних прийомів;
- забезпечення умов тісної співпраці екскурсовода з екскурсантами;
- діяльності методичної комісії.

Класифікація екскурсій динамічна й згідно з науковими підходами охоплює п'ять історичних періодів [10]. У науковій літературі екскурсії класифікуються за наступними ознаками: змістом; складом

й кількістю учасників; місцем проведення; способом пересування; тривалістю; формою проведення.

Кожна група має властиві їй компоненти, специфіку й особливості. Загальна класифікація екскурсій наведена на рис. 2 в додатку Б.

Провідною класифікаційною ознакою в екскурсіях є підрозділ на оглядові (багатопланові) й тематичні.

Оглядові екскурсії, як правило, багатотемні. Не випадково їх називають багатоплановими. У них використовується історичний і сучасний матеріал. Будеться така екскурсія на показі всіляких об'єктів (пам'яток історії й культури, будинків і споруджень, природних об'єктів, місць знаменитих подій, елементів благоустрою міста, промислових і сільськогосподарських підприємств і т. д.) [10, с. 32].

В оглядових екскурсіях події викладаються великим планом. Це дає загальне уявлення про місто, край, область, державу в цілому. Хронологічні рамки такої екскурсії — від часу заснування міста (першої документальної згадки про нього) до сьогоднішнього дня з обов'язковим оглядом перспектив подальшого розвитку.

Оглядові екскурсії мають свої особливості. На відміну від тематичних, у них формулювання теми представляє певну складність. Незалежно від місця, де їх готують і проводять, вони практично схожі між собою насамперед за своєю структурою. У кожній з них висвітлюється кілька підтем (історія міста, коротка характеристика промисловості, науки, культури, освіти, природи та ін.). У той же час в оглядових екскурсіях є й відмітні риси. Вони диктуються тими особливостями в історичному розвитку, які властиві певному місту, області, краю. Наприклад, воєнно-історичну підтему включають в оглядові екскурсії ті міста, на території областей яких відбувалися військові події. Літературні підтеми включаються в оглядові екскурсії міст, пов'язаних з життям і діяльністю письменників, поетів і т. д.

Тематична екскурсія присвячена розкриттю однієї теми. Якщо це історична екскурсія, то в її основу може бути покладено одна або кілька подій, об'єднаних однією темою, а іноді більш тривалий період часу. Якщо це екскурсія на архітектурну тему, то предметом вивчення можуть стати найцікавіші здобутки зодчества, розташовані на вулицях і площах міста, а у великому місті — архітектурні ансамблі минулих століть [10, 13, 15].

Класифікація тематичних екскурсій наведена на рис. 3 в додатку В.

Слід відмітити, що тематичні екскурсії того або іншого виду рідко існують ізольовано. Наприклад, історичний матеріал викорис-

товується в екскурсіях на архітектурно-містобудівні теми; елементи природознавчих екскурсій знаходять своє місце в екскурсіях майже кожної групи тематичних екскурсій. Зміст залежить від конкретних умов проведення екскурсії, від ресурсів пізнавального плану того або іншого міста або регіону.

Однакових екскурсій не існує, вони розрізняються насамперед за темою. Слово «тема» в перекладі із грецької означає «те, що покладено в основу». Тема являє собою поняття, що належить до змісту чогонебудь. Кожна екскурсія повинна мати свою чітко визначену тему. *Тема в екскурсії* — предмет показу й розповіді. Формування теми являє собою короткий і концентрований виклад основного змісту екскурсії.

Підготовка нової теми, змісту екскурсії — це багатомісячна напружена праця колективу працівників. Особливістю кожної екскурсійної теми є те, що вона тісно пов'язана з об'єктами показу й з тим екскурсійним матеріалом, що насичує її зміст. Цей матеріал повинен бути поданий у такому обсязі, що може бути засвоєний екскурсантами при показі об'єктів. Тема відіграє вирішальну роль в об'єднанні зовні розрізаних частин екскурсії в єдине ціле. Вона регулює розповідь, не даючи можливості екскурсоводу розповісти про об'єкт усе, що він про нього знає, особливо в тих випадках, коли об'єкт буває багатоплановим і містить велику інформацію. Саме темою екскурсії визначається, як показати об'єкт, яку частину інформації дати екскурсантам у цьому випадку [13, 15].

Деякі об'єкти показуються в декількох екскурсіях. Наприклад, вул. Дерибасівська в м. Одесі або будинок Одеського академічного театру опери і балету показуються й в оглядових, і у тематичних екскурсіях. І в кожній з них про один і той самий об'єкт дається різний обсяг інформації, у розповідях він висвітлюється в різних ракурсах.

Велике значення має витриманість тематики екскурсії. Вся розповідь і показ повинен «працювати» на її основну тему. По шляху проходження групи в екскурсію можуть «вторгатися» об'єкти, розташовані на даному маршруті, але не стосовні до обраної теми. Відомості про такі об'єкти можуть бути дуже цікавими, але другорядними до конкретно розглянутої теми. Тому екскурсовод може повідомити про їх екскурсантам тільки як відповіді на питання.

Кожна тема являє собою сукупність цілого ряду *підтем*. У кожній підтеми повинна бути повнота й логічна завершеність. Правильно розроблена підтема повинна сприйматися екскурсантами не сама по собі, а разом з іншими підтемами, у композиції.

Композицією екскурсії називають розташування, послідовність і співвідношення підтем, основних питань, вступу й заключної частини екскурсії.

Провідна підтема — композиційний центр екскурсії, навколо якого будується вся розповідь екскурсії. Вона сприяє більш глибокому розкриттю змісту екскурсії, робить її переконливою і такою, що запам'ятовується.

Деякі вчені, розглядаючи структуру екскурсії, окрім вступу, основної частини і висновків виділяють такі поняття, як сюжет, фабула, кульмінація.

Сюжет — подія або кілька подій, пов'язаних між собою.

Фабула — ланцюг подій, про які оповідає твір.

Кульмінація — момент найвищого напруження в розвитку фабульної дії.

Багатотемність оглядової екскурсії не дає можливості досить глибоко розкрити зміст кожної підтеми, дати більш глибоке тлумачення подій. У такій екскурсії звичайно буває більше фактів без їхнього тлумачення. Однак оглядова екскурсія має велике значення для розвитку екскурсійної тематики, тому що майже кожна її підтема може надалі стати темою для розробки самостійної екскурсії [10, 15].

Назва екскурсії — це мовний вираз, який у прямій і непрякій формі позначає зміст екскурсії. Він повинен бути точним і не допускати двоякого або незрозумілого тлумачення.

В одній темі може бути кілька назв залежно від складу учасників і поставленого завдання (наприклад, оглядова екскурсія по м. Одесі може мати такі назви: «Одеса: сторінки історії й сучасність», «Вулиці розповідають», «Одеса — морські ворота України» тощо).

Контрольні запитання

1. Розкрийте еволюцію поняття «екскурсія».
2. В чому полягає сутність поняття екскурсії як процесу?
3. Які риси дозволяють розглядати екскурсію як туристичну послугу?
4. Наведіть схему і завдання екскурсійного процесу.
5. Охарактеризуйте основні функції екскурсії.
6. Перелічіть основні ознаки екскурсії.
7. Які існують додаткові ознаки для різних видів екскурсій?
8. Охарактеризуйте екскурсійний метод, його особливості.

9. Наведіть класифікаційні ознаки екскурсій, їх розгорнуту характеристику.
10. Наведіть особливості проведення тематичних екскурсій.
11. Наведіть особливості проведення оглядових екскурсій.
12. В чому полягає різниця між темою і назвою екскурсії?

Література

8, 9, 10, 13, 15, 16, 21, 22, 26, 27, 29.

Розділ 3

ТЕХНОЛОГІЯ ПРОЕКТУВАННЯ ТА ФОРМУВАННЯ ПОСЛУГИ «ЕКСКУРСІЯ»

- 3.1. Принципи проектування послуги «екскурсія».
- 3.2. Основні етапи підготовки екскурсії.

Ключові слова: тема екскурсії, назва екскурсії, мета екскурсії, завдання екскурсії, підтема екскурсії, екскурсійний об'єкт, картка об'єкта, маршрут екскурсії, контрольний текст екскурсії, індивідуальний текст, «Портфель екскурсовода», технологічна карта екскурсії, методична розробка екскурсії, вказівки щодо організації.

3.1. ПРИНЦИПИ ПРОЕКТУВАННЯ ПОСЛУГИ «ЕКСКУРСІЯ»

Проектування нової екскурсії за будь-якою темою — складний трудомісткий процес. Екскурсія — це результат двох найважливіших процесів: її підготовки й проведення. Вони пов'язані між собою, взаємообумовлені. Неможливо забезпечити високу якість проведення екскурсії при недотриманні вимог технології її проектування та підготовки. Наведемо основні принципи проектування та порядок підготовки послуги «екскурсія».

1. Визначення мети і завдань екскурсії.
2. Вибір теми та її обґрунтування, аналіз ресурсів.
3. Вибір літератури і складання бібліографії.
4. Визначення інших джерел екскурсійного матеріалу.
5. Вибір і вивчення екскурсійних об'єктів.
6. Упорядкування схеми маршруту екскурсії.
7. Об'їзд або обхід маршруту.
8. Підготовка контрольного тексту екскурсії.
9. Комплектування «Портфеля екскурсовода».
10. Визначення методичних прийомів проведення екскурсії.
11. Визначення техніки ведення екскурсії.
12. Складання методичної розробки екскурсії.
13. Складання індивідуального тексту.
14. Прийом (здача) екскурсії
15. Затвердження технологічних документів екскурсії.

Зауважимо, що у роботі з підготовки до проектування послуги «екскурсія» можна виділити два напрямки:

- розробка нової теми екскурсії (нової взагалі або нової тільки для даної екскурсійної установи);
- підготовка починаючого або вже працюючого екскурсовода до проведення нової для нього, але вже раніше розробленої й проведеної в даній установі екскурсії.

До підготовки проекту нової екскурсії може бути залучена творча група в складі 3–7 чоловік, а в окремих випадках і більше, залежно від складності теми. Здебільшого це працюючі в установі екскурсоводи. Часто як консультантів запрошують фахівців різних галузей — науковців музеїв, викладачів вузів і освітніх закладів, краєзнавці тощо.

Звичайно кожному з учасників творчої групи поручається розробка одного з розділів, однієї з підтем екскурсії або одного або декількох питань підтеми. З метою контролю за роботою вибирається керівник творчої групи.

Як відмічають фахівці-практики, підготовка проекту екскурсії проходить три етапи:

- Попередня робота — підбір матеріалів для майбутньої екскурсії, їхнє вивчення (тобто процес нагромадження знань за даною темою, визначення мети й завдань екскурсії). Одночасно з цим відбувається відбір об'єктів, на яких буде побудована екскурсія.
- Безпосередня розробка самої екскурсії.
- Заключний етап — прийом (захист) екскурсії на маршруті. Затвердження маршруту нової екскурсії та технологічних документів керівником, допуск екскурсоводів, які захистили свою тему, до роботи на маршруті.

У найпростішому вигляді схема формування змісту всіх екскурсій, незалежно від теми, виду й форми проведення, однакова: вступ, основна частина, висновок.

Вступ, як правило, складається з двох частин:

- організаційної (знайомство з екскурсійною групою та інструктаж екскурсантів про правила безпеки й поведіння на маршруті);
- інформаційної (коротке повідомлення про тему, довжину й тривалість маршруту, час відправлення й прибуття назад, санітарні зупинки і місце закінчення екскурсії).

Основна частина будується на конкретних екскурсійних об'єктах, сполученні показу й розповіді. Її зміст складається з підтем (від 5 до 12).

Висновок не пов'язаний з екскурсійними об'єктами. Він повинен займати за часом 5–7 хвилин і складається з двох частин:

Рис. 3.1. Технологія процесу створення послуги «екскурсія» [16]

- підсумок основного змісту екскурсії, висновок за темою, що реалізує ціль екскурсії;
- інформація про інші екскурсії, які можуть розширити й поглибити дану тему.

Висновок так само важливий, як і вступ, і основна частина.

У процесі підготовки проекту нової екскурсії можна виділити 15 етапів, які розташовуються в певному порядку (рис. 3.1). Підготовка екскурсії завершується складанням технологічної карти екскурсії, контрольного тексту, схемою маршруту, «портфелю екскурсовода». *Технологічна карта* — документ, який визначає логічну послідовність перегляду екскурсійних об'єктів на маршруті. Фактично, тут міститься інформація про те, як провести екскурсію, як краще організувати показ пам'яток, які методичні прийоми слід застосувати для того, щоб екскурсія пройшла найбільш успішно. Приклад оформлення технологічної карти наведено у додатку Г.

Розглянемо етапи підготовки та оформлення матеріалів екскурсії більш детально.

3.2. ОСНОВНІ ЕТАПИ ПІДГОТОВКИ ЕКСКУРСІЇ

Етап 1. Визначення мети й завдань екскурсії

Робота над будь-якою новою екскурсією починається з чіткого визначення її мети. Це допомагає авторам екскурсії більш організовано вести роботу надалі. *Мета екскурсії* — це те, задля чого показуються екскурсантам екскурсійні об'єкти (пам'ятки історії й культури та ін.).

Приклад формулювання мети екскурсії: виховання любові й поваги до своєї малої батьківщини; естетичне виховання; розширення кругозору; одержання додаткових знань по конкретних галузях науки або окремих темах; знайомство з історією й сучасністю міста та ін.

Завдання екскурсії — досягти цілей шляхом розкриття її теми.

Етап 2. Вибір теми

Вибір теми залежить від потенційного попиту, конкретного замовлення або цілеспрямованого створення певної тематики екскурсій. Кожна екскурсія повинна мати свою чітко визначену тему. Тема

є стрижнем, що поєднує окремі об'єкти й підтеми екскурсії в єдине ціле. Відбір об'єктів при створенні екскурсії учасники творчої групи ведуть, постійно звіряючи свої матеріали з темою. Однак мало відібрати об'єкт за темою, треба знайти конкретний матеріал, на якому ця тема буде розкрита з найбільшою повнотою й переконливістю. Після визначення теми обирають назву екскурсії таким чином, як це було описано в темі 2.

Етап 3. Відбір літератури й складання бібліографії

У ході розробки нової екскурсії складається список книг, брошур, статей, опублікованих у газетах і журналах, що розкривають тему. Призначення списку — визначити межі майбутньої роботи з вивчення літературних джерел, надати допомогу екскурсоводам у використанні необхідного фактичного й теоретичного матеріалу при підготовці тексту. Перелік літератури розмножується в декількох екземплярах для зручності в роботі групи. При великій кількості літературних джерел список може бути розділений на дві частини: «Основна література» і «Додаткова література».

Етап 4. Визначення інших джерел екскурсійного матеріалу

Крім публікацій у пресі можуть бути використані інші джерела. Автори екскурсії складають їхній перелік, в який входять державні архіви, музеї, хронікально-документальні й науково-популярні кінофільми, відеоматеріали, перелік електронних і інтерактивних інформаційних ресурсів, де містяться матеріали за темою екскурсії. Як джерело також можуть бути використані спогади учасників і очевидців історичних подій.

Етап 5. Відбір і вивчення екскурсійних об'єктів

Правильний відбір об'єктів, їхня кількість, послідовність показу безпосередньо впливають на якість екскурсії.

Екскурсійними об'єктами можуть виступати:

- *пам'ятні місця*, пов'язані з історичними подіями (наприклад, Поле Полтавської битви);
- *будівлі й споруди*, меморіальні пам'ятки, пов'язані з життям і діяльністю видатних особистостей, шедеври архітектури й містобуду-

вання, житлові й суспільні будівлі, будівлі промислових підприємств, інженерні споруди, будівлі культурного, культового призначення, фортифікаційні споруди та інші будівлі;

- *природні об'єкти* — ліси, гаї, парки, ріки, озера, ставки, заповідники, заказники, національні природні парки, парки — пам'ятки садово-паркового мистецтва, а також окремі дерева, реліктові рослини й ін.;

- *експозиції музеїв, картинних галерей, постійних і тимчасових виставок*;

- *пам'ятки археології* — городища, древні стоянки, поселення, кургани з похованнями, земляні вали, дороги, святилища та ін.;

- *пам'ятки мистецтва* — витвори образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва, скульптура й твори інших видів мистецтва.

Екскурсійні об'єкти класифікуються:

- *за змістом* — *однопланові* (шедеври живопису, ріка, рослина, тварина, будинок) і *багатопланові* (архітектурний ансамбль, ліс, поле, вулиця, площа міста);

- *за функціональним призначенням* — основні, які є основою для розкриття підтем, і додаткові, які показуються під час переїздів (переходів) між основними об'єктами, в ході логічних переходів у розповіді;

- *за ступенем збереженості* — повністю збережені, такі, що дійшли до наших днів зі значними змінами, частково збережені, втрачені.

Правильний відбір об'єктів забезпечить зорову основу сприйняття екскурсійного матеріалу й глибоке розкриття теми. Варто так організувати цю справу, щоб одні й ті самі об'єкти не кочували з екскурсії в екскурсію. По можливості в кожній темі повинні бути «свої» об'єкти. Розмаїтість об'єктів дає можливість забезпечити правильне чергування вражень в екскурсантів, дозволяє зберегти елемент новизни при відвідуванні різних екскурсій одного екскурсійного підприємства.

Якщо неможливо виключити той або інший об'єкт із передбачуваного маршруту через його унікальність, які показуються в ряді екскурсій (оглядовій, історичній, архітектурній), то такий об'єкт повинен бути розкритий особливо. При його показі повинні бути виявлені ті характерні риси, які не знайшли відбиття в екскурсіях на інші теми. А при розповіді щораз повинен бути використаний інший матеріал, відповідний конкретній темі. Тому інтерес екскурсантів при їхньому повторному огляді в різних екскурсіях не знижується.

У практиці підготовки екскурсій вироблена певна *методика оцінки екскурсійних об'єктів*. Застосування цієї методики особливо важливо в тих випадках, коли творці нової екскурсії, зустрічаючись на маршруті з декількома об'єктами, подібними за змістом, можуть обирати ті з них, які найцікавіші для даної теми.

Для оцінки об'єктів, які включаються в екскурсію, рекомендується використовувати наступні критерії:

- *Пізнавальна цінність* — зв'язок об'єкта з конкретною історичною подією, з певною епохою, життям і творчістю відомого діяча науки або культури, художня цінність пам'ятки, можливість використання в естетичному вихованні учасників екскурсії.

- *Популярність об'єкта*, його відомість серед широких верств населення.

- *Незвичайність (екзотичність) об'єкта*. Мається на увазі особливість, неповторність об'єкта (наприклад, суцільнозварний міст Е. О. Патона через Дніпро в Києві). Незвичайність об'єкта може бути також пов'язана з якоюсь історичною подією, що відбулася в даній будівлі, на певному місці, або з легендою.

- *Зовнішня виразність об'єкта*, тобто його взаємодія із навколишнім середовищем — будівлями, спорудами, природою. Перевага віддається тому об'єкту, який найкраще вписується в місцевість, гармоніює з іншими об'єктами, з ландшафтом.

- *Збереженість об'єкта*. Робиться оцінка стану об'єкта в конкретний момент, і відповідно визначається можливість його показу екскурсантам.

- *Місцезнаходження об'єкта*. При відборі об'єктів повинні враховуватися відстань до пам'ятки, зручність під'їзду до об'єкту, придатність дороги для автотранспорту, можливість підвозу до об'єкта екскурсантів, природна обстановка, що оточує даний об'єкт, наявність місця, придатного для розташування групи з метою спостереження.

- *Тимчасове обмеження показу об'єкта* (за часом доби, по днях, місяцях і сезонах) — це коли відвідування й огляд об'єкта неможливі через погану видимість, сезонність, графік роботи.

Екскурсія не повинна бути перевантажена великою кількістю об'єктів, тому що це збільшує її тривалість і викликає стомлюваність екскурсантів, а увага й інтерес при цьому слабшають. Оптимальна тривалість міської екскурсії становить 2–4 академічних години, при цьому екскурсанти з інтересом сприймають не більше 15–20 екскурсійних об'єктів.

В екскурсію можуть входити об'єкти як однієї групи (наприклад, пам'ятки архітектури), так і декількох груп (пам'ятні місця, історичні пам'ятки, житлові будівлі, природні об'єкти). Набір об'єктів залежить від теми екскурсії, її змісту, складу екскурсійної групи. Неправильно, наприклад, коли вся оглядова екскурсія побудована винятково на показі скульптурних пам'яток і монументів. Варто уникати одноманітності побудови зорового ряду. Зорові враження екскурсантів будуть неповними, якщо в маршрут поряд з пам'ятками й монументами не буде введений показ окремих об'єктів природи, визначних місць та ін.

Всі об'єкти, залежно від своєї ролі в екскурсії, розподіляються на *основні й додаткові*. Основні об'єкти піддаються більш глибокому аналізу, на них розкриваються підтеми екскурсії. Показ додаткових об'єктів, як правило, здійснюється при переїздах (переходах) екскурсійної групи.

Відбір об'єктів закінчується складанням картки на кожний з них. Картка виготовляється на твердому картоні у вигляді таблиці (рис. 3.2).

КАРТКА ОБ'ЄКТА № _____

1) найменування об'єкта (первісне й сучасне), а також назва, під якою пам'ятка відома серед місцевих жителів	
2) історична подія, з якою пов'язаний об'єкт, дата події	
3) місцезнаходження об'єкта, його поштова адреса, під'їзд і підхід до нього	
4) опис об'єкта (автор, дата спорудження, з яких матеріалів виготовлений, текст меморіального напису, особливості)	
5) джерело відомостей про пам'ятку (література, де описаний об'єкт і події, пов'язані з ним, архівні дані, усні перекази)	
6) збереженість об'єкта (стан об'єкта й прилеглої території, дата останнього ремонту, реставрації)	
7) в яких екскурсіях пам'ятка використовується	
9) дата складання картки, прізвище й посада укладача	
10) додаткові дані (при необхідності)	

Рис. 3.2. Приклад бланка картки екскурсійного об'єкта

До картки обов'язково прикріплюються фотографії об'єкта в його нинішньому й минулому видах.

Етап 6. Складання маршруту екскурсії

Маршрут екскурсії являє собою найбільш зручний шлях проходження екскурсійної групи, що сприяє розкриттю теми. Одне із завдань маршруту — сприяти найбільш повному розкриттю теми.

Розробка маршруту — складна багатоступінчаста процедура, що вимагає досить високої кваліфікації і є одним з основних елементів технології створення нової екскурсії. При розробці автобусного маршруту слід керуватися «Правилами дорожнього руху», «Правилами перевезення пасажирів» та ін.

Основні вимоги, які повинні бути враховані укладачами маршруту, — організація показу об'єктів у логічній послідовності й забезпечення зорової основи для розкриття теми.

У практиці екскурсійних установ існують три варіанти побудови маршрутів:

- *хронологічний* (наприклад, екскурсії, присвячені життю й діяльності видатних людей);
- *тематичний* (екскурсії, пов'язані з розкриттям певної теми в житті міста, наприклад, «Храми Одеси»);
- *тематико-хронологічний* (всі оглядові міські екскурсії).

Вимоги до екскурсійного маршруту

1. Показ об'єктів варто проводити, не допускаючи непотрібних повторних проїздів по одній і тій самій ділянці маршруту (вулиці, площі, мосту, шосе), тобто так званих «петель»;

2. Наявність доступності об'єкта (площадки для його огляду й упоряджених зупинок, у тому числі санітарних, і місць паркування транспортних засобів);

3. Переїзд або перехід між об'єктами не повинен займати більше 10–15 хвилин, щоб не було занадто тривалих пауз у показі й розповіді.

Рекомендується до моменту проведення екскурсії мати кілька варіантів руху групи. Необхідність зміни маршруту в ряді випадків викликається транспортними «пробками», ремонтними роботами на міських магістралях. Все це повинно бути враховано при створенні різних варіантів маршруту.

Розробка автобусного маршруту завершується узгодженням і затвердженням паспорта й схеми маршруту, розрахунку кілометражу й часу використання автотранспорту.

Етап 7. Об'їзд (обхід) маршруту

Об'їзд (обхід) маршруту є одним з важливих етапів розробки нової екскурсії. При організації об'їзду (обходу) маршруту вирішуються наступні завдання:

- 1) ознайомитися із плануванням траси, вулицями, площами, по яких прокладений маршрут;
- 2) уточнити місце, де розташовані об'єкти, а також місце передбачуваної зупинки екскурсійного автобуса або пішохідної групи;
- 3) освоїти під'їзд на автобусі до об'єктів або місць стоянок;
- 4) провести хронометраж часу, необхідного для показу об'єктів, їхньої словесної характеристики й пересування автобуса (пішохідної групи), а також уточнити тривалість екскурсії в цілому;
- 5) перевірити доцільність використання намічених об'єктів показу;
- 6) вибрати кращі точки для показу об'єктів і варіанти розташування екскурсійної групи;
- 7) вибрати методику ознайомлення з об'єктом;
- 8) з метою безпеки пересування туристів по маршруту виявити потенційно небезпечні місця й вжити заходів.

Етап 8. Підготовка контрольного тексту екскурсії

Текст екскурсії являє собою матеріал, необхідний для повного розкриття всіх підтем, що входять в екскурсію. Текст покликаний забезпечити тематичну спрямованість розповіді екскурсовода на факти й події, яким присвячена екскурсія, в ньому дається об'єктивна оцінка показуваних об'єктів.

Вимоги до тексту: стислість, чіткість формулювань, необхідна кількість фактичного матеріалу, наявність інформації з теми, повне розкриття теми, літературна мова.

Види текстів: контрольний і індивідуальний.

Контрольний текст — ретельно підібраний і вивірений по джерелах матеріал, який є основою для всіх екскурсій за даною темою. У більшості випадків містить хронологічний виклад матеріалу й не від-

биває структури екскурсії, не будується в маршрутній послідовності з розподілом матеріалу, що викладається, по зупинках, де відбувається аналіз екскурсійних об'єктів.

Контрольний текст екскурсії складається екскурсоводом або творчою групою. Використовуючи положення й висновки, які містяться в контрольному тексті, екскурсовод будує свій індивідуальний текст.

Крім матеріалів для розповіді екскурсовода в контрольний текст включають матеріали, які повинні скласти зміст вступного слова й висновку екскурсії, а також логічних переходів. Він повинен бути зручний для користування. Цитати, цифри й приклади супроводжуються посиланнями на джерела.

Етап 9. Комплектування «портфеля екскурсовода»

«Портфель екскурсовода» — умовне найменування комплекту начотних матеріалів, використовуваних у ході проведення екскурсії. Ці матеріали звичайно містяться в папці або невеликому портфелі.

Завдання «портфеля екскурсовода»:

- відновити відсутні ланки при показі (об'єкт не зберігся до наших днів, дати уявлення про первісний вид об'єкта, показати перспективу в майбутньому);
- дати зорове уявлення про об'єкт (рослини, мінерали, механізми) шляхом показу справжніх зразків, їхніх фотографій, макетів.

У «портфель екскурсовода» включаються фотографії, географічні карти, схеми, креслення, малюнки, зразки продукції, копії справжніх документів, рукописів, літературних творів, макети, муляжі й ін.

Такі «портфелі» створюються, як правило, по кожній темі і використовуються в кожній екскурсії. Кількість їх не повинна бути великою, тому що в цьому випадку експонати будуть відволікати екскурсантів від огляду справжніх об'єктів, розсіювати їхню увагу.

Наочні експонати «портфеля екскурсовода» повинні бути зручні для використання. До кожного експоната, включеного в «портфель», прикладається картка з поясненнями або довідковим матеріалом. Іноді пояснення приклеюються зі зворотної сторони експоната. Така анотація служить вихідним матеріалом для екскурсовода при показі експоната екскурсантам (див. додаток Д).

Етап 10. Визначення методичних прийомів проведення екскурсії

Успіх проведення екскурсії перебуває в прямій залежності від використаних у ній методичних прийомів показу й розповіді. Вибір того або іншого методичного прийому диктується завданнями, поставленими перед екскурсією, інформаційною насиченістю конкретного об'єкта.

Робота творчої групи на цьому етапі складається з декількох частин:

а) відбору найбільш ефективних *методичних прийомів для висвітлення підтем*, методичних прийомів, які рекомендуються залежно від екскурсійної аудиторії (дорослі, діти), часу проведення екскурсії (зима, літо, день, вечір), особливостей показу;

б) визначення *прийомів збереження уваги екскурсантів* і активізації процесу сприйняття екскурсійного матеріалу;

в) вироблення *рекомендацій з використання виразних засобів у мові екскурсовода*;

Етап 11. Визначення техніки ведення екскурсії

Техніка ведення екскурсії поєднує всі організаційні питання екскурсійного процесу. Ці вказівки відносяться як до екскурсовода, так і до водія і до екскурсантів.

В основному формулюються вказівки щодо:

- місць зупинок транспорту й виходів для огляду об'єктів;
- пересування між об'єктами, його швидкості;
- демонстрації матеріалів «портфеля екскурсовода»;
- використання пауз;
- дотримання часу, відведеного на висвітлення підтем;
- організації відповідей на питання екскурсантів;
- порядку дотримання елементів ритуалу;
- місця екскурсовода при показі об'єктів і при пересуванні групи.

Докладніше питання екскурсійної техніки висвітлені в темі 5.

Етап 12. Складання методичної розробки

Методична розробка — документ, що визначає, як провести дану екскурсію, як краще організувати показ пам'яток, яку методику й техніку ведення варто застосувати, щоб екскурсія пройшла ефективно. Вона дисциплінує екскурсовода й повинна: підказати екскурсоводові

шляхи для розкриття теми; озброїти його найбільш ефективними методичними прийомами показу й розповіді; містити чіткі рекомендації з питань організації екскурсії; враховувати інтереси певної групи екскурсантів (методична розробка складається на кожен тему екскурсії, в тому числі й при диференційованому підході до підготовки й проведення екскурсії. У варіантах методичної розробки знаходять висвітлення вікові, професійні й інші інтереси екскурсантів, особливості методики їх проведення); з'єднувати показ і розповідь у єдине ціле.

Методична розробка оформлюється таким чином:

На титульному аркуші розташовують дані: найменування екскурсійної установи, назва теми екскурсії, вид екскурсії, довжина маршруту, тривалість в академічних годинах, прізвиська й посади укладачів, дата затвердження екскурсії керівником екскурсійної установи (печатка і підпис).

1. На наступній сторінці викладають мету й завдання екскурсії, схему маршруту із вказівкою об'єктів і зупинок під час екскурсії. Список підтем.

2. Текст вступу, основної частини і висновків.

3. Технологічна карта.

4. Матеріали «портфеля екскурсовода», які супроводжуються списком із порядковими номерами і назвами експонатів.

5. Картки об'єктів.

6. Список використаних джерел.

Ефективність методичної розробки залежить від належного, точного та змістовного заповнення всіх граф технологічної карти екскурсії. Розмір технологічної карти — 6—12 сторінок машинописного тексту (обсяг документа залежить від кількості екскурсійних об'єктів, числа підтем, тривалості екскурсії за часом і довжиною маршруту). Таблиця прикладу заповнення технологічної карти та контрольний текст екскурсії «Літературна Одеса в 20—30 рр. ХХ сторіччя» наведено в додатках.

У 1-й графі «Ділянки маршруту екскурсії» називається пункт початку екскурсії й закінчення I підтеми; далі по маршруту початок і закінчення другої підтеми і т. д.

У 2-й графі «Місця зупинок» називаються ті пункти маршруту, де передбачений вихід з автобуса; передбачається огляд об'єкта з вікон автобуса без виходу екскурсантів або передбачається зупинка на пішохідній екскурсії. Всі записи в цій графі слід робити, максимально точно вказуючи географічні місця розташування зупинок.

У графі 3 «Об'єкти показу» перераховують ті об'єкти, які показують групі на зупинці, у ході переїзду або пересування групи до наступної зупинки.

У замиській екскурсії об'єктами показу можуть бути в цілому місто, селище, а при їх розташуванні вдалині — видимі частини (висока будівля, вежа, дзвіниця й ін.). У міській екскурсії об'єктами показу можуть бути вулиця або площа.

Графа 4 «Тривалість огляду». Час, що називається в цій графі, являє собою суму часу, що затрачається на показ об'єктів, розповідь екскурсовода й на пересування екскурсантів по маршруту до наступної зупинки. Тут же необхідно враховувати час, затрачуваний на рух біля об'єктів і між об'єктами.

Графа 5 «Основний зміст інформації. (Найменування підтем і перелік основних питань)». Називається підтема, що розкривається на даному відрізку маршруту, в даний відрізок часу, на перерахованих в графі 3 об'єктах. Тут формулюють основні питання, що викладаються при розкритті підтеми.

Графа 6 «Організаційні вказівки». У цю графу включають всі питання, які входять у поняття «Техніка ведення екскурсії», і рекомендації, що були розроблені на 11-му етапі підготовки екскурсії.

Графа 7 «Методичні вказівки» визначає напрямок усього документа, формулює основні вимоги до екскурсовода за методикою ведення екскурсії, дає вказівки щодо використання методичних прийомів. Варто вказати, де і як застосовуються методичні прийоми. У цій графі також викладається варіант логічного переходу до наступної підтеми, даються рекомендації з показу матеріалів «Портфеля екскурсовода» (етап 10).

Етап 13. Складання індивідуального тексту

Основою розповіді екскурсовода є індивідуальний текст. Такий текст кожний екскурсовод складає самостійно, спираючись на контрольний текст. Це певним чином полегшує роботи кожному екскурсоводу, оскільки над контрольним текстом працювала творча група найбільш підготовлених екскурсоводів, і екскурсовод, що готує нову для себе тему, не зуміє домогтися того, що до нього було зроблено колективними зусиллями. Проте ознайомлення з контрольним текстом можливе лише після того, як попередня робота екскурсовода над новою темою буде закінчена (збір, вивчення й первинна оброб-

ка матеріалу), детальніше про підготовку екскурсорова до нової теми екскурсії розглядається в темі 6.

За своїм змістом *обидва тексти (контрольний і індивідуальний) збігаються*. А це означає, що при наявності правильно складеного контрольного тексту у всіх екскурсорова, які освоїли дану тему, екскурсії бувають «стандартні». Вони однакові за своїм змістом, збігаються в оцінках історичних подій і фактів, у висновках, які роблять по окремих підтемах і по темі в цілому. Природно, що всі екскурсоводи, перебуваючи біля одного об'єкта, будуть говорити те саме. Проводячи аналіз того самого зорового об'єкта, екскурсоводи показують і розповідають те саме. У цьому сенс *контрольного тексту як еталона*.

Основна відмінність індивідуального тексту від контрольного полягає в тому, що він відбиває структуру екскурсії й побудований у повній відповідності з методичною розробкою екскурсії. Матеріал розміщується в тій послідовності, в якій показуються об'єкти, і має чіткий розподіл на частини. Кожна з них присвячується окремій підтемі. Складений відповідно до цих вимог індивідуальний текст являє собою готову для «використання» розповідь. Індивідуальний текст містить повний виклад того, що варто розповісти на екскурсії. Не допускається також згадування фактів без їхнього датування, посилань на джерела. У той же час текст цього виду відбиває особливості мови «виконавця», відрізняється ступенем емоційності, використанням різних прийомів показу й розповіді, те саме положення може бути розкрито на різних прикладах.

Прагнення до жвавості подачі матеріалу на екскурсії не повинне вести до спроб розважати екскурсантів. При вирішенні питання про сполучення на екскурсії елементів пізнавальних і розважальних справа повинна бути вирішена за формулою: *максимум пізнавального мінімум розважального*.

В екскурсіях можуть бути використані тільки легенди та спогади очевидців.

Текст слід писати від першої особи, й виражаючи особисту індивідуальність. Розглянемо техніку використання індивідуального тексту.

Техніка використання індивідуального тексту

Екскурсовод може під час екскурсії користуватися своїм індивідуальним текстом. Але при цьому він повинен бути перенесений на

спеціальні картки, де записуються короткі дані про об'єкт, основні думки розповіді, окремі цитати, історичні дати. По кожній підтемі заповнюється кілька карток (звичайно за числом основних питань).

Використовуючи картки, екскурсовод не читає їхній зміст у ході екскурсії, а лише заглянувши в них, пригадує зміст розповіді. Якщо в екскурсії з'являється значна перерва між об'єктами, екскурсовод може ще раз подивитися картки, освіжити в пам'яті матеріал розповіді. Найчастіше картки як конспект розповіді використовують при підготовці до екскурсії. Виняток становлять ті картки, на які занесені цитати й уривки з художніх творів, зміст яких становить основу прийому літературного монтажу. На екскурсії вони зачитуються з картки повністю.

Картка повинна бути зручною для використання, можливі електронні засоби. Рекомендується її невеликий розмір, приблизно чверть аркуша. Картки мають порядкові номери й складаються перед екскурсією з урахуванням послідовності підтем, що розкриваються.

Наявність індивідуального тексту не означає, що він весь повинен зачитуватися напам'ять і доноситися до екскурсантів слово в слово.

Важливим елементом методики є логічні переходи в тексті екскурсії.

Перед розробниками теми екскурсії постає завдання зв'язати зміст усіх підтем у єдине ціле. Воно вирішується за допомогою логічних переходів, які повинні розглядатися як важлива частина екскурсії. Добре складені логічні переходи надають екскурсії стрункність, забезпечують послідовність у викладі матеріалу, є гарантією того, що наступна підтема буде сприйматися з інтересом. Переходи бувають двох видів: логічні й формальні.

Часто в екскурсіях при переході від однієї підтеми до іншої користуються *формальними (конструктивними) переходами*. Формальним називається такий перехід, що не пов'язаний зі змістом екскурсії й не є «перехідним містком» від однієї частини екскурсії до іншої. (Наприклад, «А тепер проїдемо по площі», «Зараз ми з вами підемо далі», «Давайте оглянемо ще одне примітне місце».) Не треба, однак, заперечувати правомірність використання таких переходів взагалі й вважати їх помилкою в екскурсійній роботі.

У тих випадках, коли пересування між об'єктами займає лічені секунди, такі переходи неминучі. (Наприклад, «Тепер подивіться праворуч» або «Прошу звернути увагу на пам'ятку, розташовану поруч».) Такі переходи неминучі при огляді експозицій у музеях і на виставках,

де зали, тематичні розділи й окремі стенди, присвячені різним підтемам, розташовані неподалік один від одного. Конструктивний перехід, не будучи «перехідним містком» між підтемами, націлює екскурсантів на ознайомлення з наступним об'єктом.

Більш ефективний *логічний перехід*, ув'язаний з темою екскурсії. Такий перехід може початися до пересування групи до наступної зупинки або закінчитися вже на зупинці біля об'єкта. Логічний перехід диктується не стільки особливостями екскурсійного об'єкта, скільки змістом самої екскурсії, тієї підтеми, після якої робиться цей перехід. Тривалість логічного переходу звичайно дорівнює за часом переїзду (переходу) групи від об'єкта до об'єкта, але вона може бути й більше, і менше.

Етап 14. Прийом (передача) екскурсії

При позитивній оцінці контрольного тексту й методичної розробки екскурсії, а також при наявності укомплектованого «портфеля екскурсовода» і карти-схеми маршруту, призначається дата прийому (здачі) нової екскурсії. Здача екскурсії поручається керівникові творчої групи. У разі його відсутності через хворобу або з інших поважних причин екскурсію здає один із членів творчої групи. У прийомі (передачі) екскурсії беруть участь керівники екскурсійної установи, методичні працівники, члени творчої групи й методичної секції, де готувалася екскурсія, а також керівники інших секцій.

Прийом (передача) екскурсії має діловий характер, проводиться у формі творчої дискусії, обміну думками, виявлення недоліків. Учасники прийому екскурсії повинні бути попередньо ознайомлені з усіма необхідними документами екскурсії.

Прийом також може проходити у вигляді проведення пробної екскурсії.

Етап 15. Затвердження екскурсії

При позитивному висновку про контрольний текст і методичну розробку, а також на підставі розрахунку вартості послуги й визначення норми прибутку нової екскурсії, керівником туристично-екскурсійної установи видається наказ про затвердження нової екскурсійної теми за розробленим маршрутом й списку екскурсоводів, допущених до її проведення.

До роботи допускаються екскурсороводи, які брали активну участь у розробці теми й прослуханні на маршруті або в ході співбесіди. Висновок по співбесіді робить методист екскурсійно-методичного відділу. Екскурсороводи (незалежно від стажу роботи) до проведення екскурсії на нову для них тему допускаються тільки при наявності в них індивідуального тексту після прослуховування та рецензування технологічної документації екскурсії й видання відповідного наказу.

Документація за темою екскурсії

Як вже було викладено, підготовка нової екскурсійної теми є складним процесом. Ця робота вважається завершеною, коли підготовленими будуть всі визначені законодавством та керівництвом установи необхідні документи.

Наведена нижче документація з проектування екскурсійних послуг зберігається в методичному кабінеті або у керівництва туристичного підприємства за таким переліком.

1. Список літератури з теми.
2. Картки (паспорта) об'єктів, включених у маршрут.
3. Контрольний текст екскурсії.
4. Індивідуальні тексти екскурсороводів.
5. Схема (карта) маршруту.
6. Матеріали «Портфелю екскурсорова».
7. Технологічна карта екскурсії.
8. Матеріали з рецензування екскурсії.
9. Список екскурсороводів, які допущені до проведення екскурсії за темою.
10. Рецензії щодо технологічної документації екскурсії.

Контрольні запитання

1. Охарактеризуйте три основні етапи в підготовці екскурсії.
2. Надайте характеристику кожного з 15 етапів підготовки нової екскурсії.
3. В чому полягає сутність вступу, основної частини та висновку по екскурсії, їх значення та структура?
4. Які існують види екскурсійних об'єктів, їх класифікація?
5. Яке призначення та структура картки об'єкта?
6. Яка існує методика оцінки екскурсійних об'єктів?

7. Наведіть приклад маршруту екскурсії та відмітьте вимоги до нього.
8. Яка різниця між контрольним текстом і індивідуальним текстом, які вимоги до тексту екскурсії?
9. В чому полягають логічні переходи в екскурсії, їх види та призначення?
10. Перерахуйте групи методичних прийомів, які використовуються на екскурсіях.
11. Що таке методична розробка екскурсії, її призначення та порядок складання?
12. Який перелік документів необхідний для проведення екскурсії?

Література

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 13, 16, 21, 24, 26, 27, 35.

Розділ 4

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАДАННЯ ЕКСКУРСІЙНИХ ПОСЛУГ

- 4.1. Класифікація методичних прийомів.
- 4.2. Роль показу в екскурсії.
- 4.3. Методичні прийоми показу.
- 4.4. Методичні прийоми розповіді в екскурсії та її завдання.

Ключові слова: методичний прийом, екскурсійний показ, екскурсійна розповідь, особливі методичні прийоми.

4.1. КЛАСИФІКАЦІЯ МЕТОДИЧНИХ ПРИЙОМІВ

Вдале проведення екскурсії залежить від вміння застосування екскурсоводами методичних прийомів екскурсії.

Методика проведення екскурсій спрямована на те, щоб допомогти екскурсантам легше засвоїти зміст екскурсій. *Завдання методичних прийомів* — забезпечити найкращу дієвість екскурсійного методу повідомлення знань аудиторії. Належне використання методичних прийомів становить одну з основ професійної майстерності екскурсовода.

Залежно від призначення методичні прийоми підрозділяються на кілька груп:

- методичні прийоми, завдання яких — допомогти екскурсоводу встановити міцні контакти між екскурсоводом і екскурсантами;
- прийоми, завдання яких домогтися стійкої уваги аудиторії до спостережуваного об'єкта;
- прийоми, що закріплюють увагу до розповіді, збуджують в екскурсантів інтерес до певних питань;
- прийоми, що забезпечують зорове сприйняття екскурсійного матеріалу.

У класифікації *прийомів проведення екскурсії* виділяються:

- прийоми показу;
- прийоми розповіді.

Крім цього методичні прийоми діляться на:

- загальні, застосовувані на всіх екскурсіях незалежно від того, що показується й про що йде розповідь;
- окремі, властиві одному виду екскурсій (виробничих, музейних, природознавчих);
- одиничні прийоми, використовувані при спостереженні якогонебудь одного унікального об'єкта (наприклад, Дзвіниця Успенського собору м. Харків в дні з незначною хмарністю й достатньо сильним вітром можна продемонструвати ефект падіння дзвіниці). Такі прийоми, як правило, є «знахідкою» одного екскурсовода й не застосовуються всіма, хто проводить подібні екскурсії;
- прийоми, використовувані в певну пору року, дня.

4.2. РОЛЬ ПОКАЗУ В ЕКСКУРСІЇ

Показ — процес реалізації принципу наочності, наочний спосіб ознайомлення з екскурсійним об'єктом або декількома об'єктами одночасно (наприклад, з пам'яткою архітектури або з архітектурним ансамблем). Показ може розглядатися як дія (або сума дій) екскурсовода, спрямована на виявлення сутності предмета.

Показ на екскурсіях — багатоплановий процес витягу зорової інформації з об'єктів, процес, під час якого дії екскурсантів виконуються в певній послідовності, з конкретною метою.

Показ об'єкта — це система цілеспрямованих дій екскурсовода й екскурсантів, спостереження об'єктів під керівництвом кваліфікованого фахівця. Показ припускає аналіз об'єктів, активну самостійну роботу екскурсантів.

Особливістю показу є здатність виявити, розкрити ту або іншу якість (властивість, здатність) спостережуваного об'єкта, можливість зробити явним, очевидним те, що непомітно при першому погляді на предмет.

Показ в екскурсії являє собою двосторонній процес, що поєднує: а) активні дії екскурсовода, спрямовані на виявлення сутності сприйманих об'єктів; б) активну діяльність екскурсантів (спостереження, вивчення, дослідження об'єктів).

Крім показу на екскурсії присутні такі дії екскурсантів по знайомству з об'єктами, як *споглядання* й *огляд*, але вони значно відрізняються від показу. Так, при спогляданні й огляді ніхто не демонструє об'єкт, відсутній керівник, і сприйняття предметів зорового ряду —

пасивне. *Споглядання* в такий спосіб — це просте пасивне сприйняття об'єкта. *Огляд* як поверхнєве позапланове знайомство з пам'ятками. Розходження споглядання й огляду в порівнянні з показом полягає в тому, що при огляді людина сприймає тільки зовнішній вигляд пам'ятки. При показі ж вона бачить не тільки пам'ятку, але за допомогою екскурсовода розрізняє різні сторони, частини, зовнішні особливості об'єкта, бере участь у їхньому аналізі (див. табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Зразкова схема послідовності дій екскурсовода при показі об'єкта

1. Екскурсовод визначає, що за предмет (об'єкт) показується екскурсантам.	Визначення
2. Екскурсовод пояснює, що собою представляє об'єкт (характеризує, описує об'єкт).	Характеристика
3. Екскурсовод говорить про призначення об'єкта.	Мета створення
4. Екскурсовод розглядає окремі частини об'єкта.	Екскурсійний аналіз, порівняння
5. Екскурсовод називає автора пам'ятки, архітектора будівлі.	Довідка
6. Екскурсовод розповідає про подію, пов'язану з об'єктом, його значення.	Оцінка історичної події

Завдання показу на екскурсії полягають у наступному:

- 1) показати екскурсійні об'єкти, що перебувають перед екскурсантами;
- 2) показати об'єкти, яких уже немає (збереглися тільки на фотографії або малюнку);
- 3) показати історичні події, що відбувалися на даному місці, відтворити їх зорову картину;
- 4) показати дії історичного діяча (письменника, художника, полководця), які відбувалися на даному місці;
- 5) показати об'єкт таким, яким він був у період описуваної події.

Розглянемо умови для показу.

Ефектний показ екскурсійних об'єктів вимагає певних умов. У поняття «умови показу» входить:

- а) правильно обрані точки показу;
- б) час, більш вигідний для показу;
- в) можливість відволікти увагу екскурсантів від об'єктів, далеких від теми;

- г) використання руху екскурсантів як методичного прийому;
- д) уміння й навички екскурсовода;
- е) підготовленість екскурсантів до спостереження об'єктів.

Методика вимагає забезпечення послідовності при здійсненні показу на екскурсії.

Для посилення показу екскурсовод користується *вказівками*, які розрізняють:

- за часом їхнього впливу на аудиторію:
 - до зустрічі з екскурсійним об'єктом, до початку спостереження;
 - у ході показу об'єкта, коли він перебуває в полі їхнього зору;
 - наприкінці спостереження з метою повідомити методику самостійного огляду екскурсантами подібних об'єктів у майбутньому;
- вказівки, що орієнтують екскурсантів на певні частини або деталі об'єкта (за часом — до спостереження);
- спрямовує увагу екскурсантів на певний об'єкт;
- рекомендують порівняти даний об'єкт з яким-небудь іншим, баченим ними раніше (дається в ході спостереження);
- особливості, що роз'яснюють об'єкт показу з метою його більш глибокого розуміння (в ході спостереження);
- вказівки, що виділяють об'єкт із ансамблю або з ряду подібних йому з навколишнього середовища (природа, забудова);
- пропонують зробити висновки на основі своїх спостережень.

Звернемо увагу на види показу в автобусній екскурсії.

Для автобусної екскурсії характерні чотири види показу:

1) на ходу автобуса з вікон при швидкості 50–60 км/год екскурсовод коментує те, що бачать екскурсанти. Такий вид показу об'єктів характерний для шляхової екскурсійної інформації;

2) спостереження з вікон у ході вповільненого руху автобуса при проходженні повз зорові об'єкти. Це дає можливість оглянути пам'ятки історії й культури, одержати поверхневе враження про них. Звичайно такий показ використовується для знайомства з додатковими об'єктами;

3) спостереження об'єктів при зупинці автобуса без виходу екскурсантів із салону. Показ ведеться з вікна автобуса. Відбувається більш глибоке знайомство з об'єктом, пам'ятними місцями. Можливість використання методичних прийомів показу обмежена;

4) на зупинці з виходом екскурсантів з автобуса. Відбувається більш глибокий показ. Використовуються методичні прийоми показу.

Таким чином, показ як найважливіший елемент екскурсії (її зорова основа) має такі характерні риси:

1. Активність показу.
2. Логічна послідовність показу.
3. Чільне значення показу.
4. Визначальна роль показу.
5. Сюжетність показу.
6. Парадоксальність показу.

4.3. МЕТОДИЧНІ ПРИЙОМИ ПОКАЗУ

Більшість науковців вважають, що прийоми показу підрозділяються на:

Приюм попереднього огляду — використовується в той момент, коли екскурсанти перебувають на місці розташування пам'ятки. Він являє собою перший шабель спостереження об'єкта. Існують два варіанти використання прийому:

- *Перший* починається зі слів екскурсовода: «А це така-то пам'ятка, ознайомтеся з нею». Тим самим він запрошує екскурсантів самим провести первісне спостереження об'єкта, познайомитися з його зовнішнім виглядом, побачити якісь деталі. Після цього екскурсовод націлює увагу групи на визначення сутності об'єкта, що дає екскурсантам можливість: а) скласти уявлення про історичну місцевість, де відбувалися розглянуті події; б) представити даний об'єкт у природній обстановці; в) дати певну оцінку об'єкту; г) одержати уявлення про його природне оточення.

- *Другий* варіант використання прийому попереднього огляду полягає в тому, що початком служить коротке вступне слово екскурсовода, в якому він зорієнтує групу на те, що саме слід побачити в ході спостереження об'єкта, які його якості й конкретні особливості рекомендується виявити в ході спостереження.

Приюм панорамного показу дає можливість екскурсантам спостерігати вид місцевості. Для панорамного показу можуть бути використані вежі, дзвіниці, кріпосні стіни, мости та інші високі точки, звідки відкривається панорама міста, поля бою, долини, ріки. Для активізації сприйняття екскурсантами широкої картини, що відкривається перед ними, необхідно в спостережуваній панорамі виявити композиційний центр і звернути на нього увагу групи. Інша особли-

вість панорамного показу полягає в тому, що в поле зору екскурсантів попадає багато об'єктів. Екскурсивод повинен показати ті об'єкти, які розкривають тему, перейшовши від загального показу панорами до окремих частин.

Приєм зорової реконструкції (відтворення). Термін «реконструкція» означає відновлення первісного виду (вигляду) чого-небудь. Сутність цього прийому полягає в тому, що словесним шляхом відновлюється первісний вигляд об'єкта. Робить це екскурсивод, спираючись на зорові враження екскурсантів. Цей прийом широко використовують при показі пам'ятних місць, де проходили бої, народні повстання, страйки, мітинги та інші події. Сюди ж відносять місця, пов'язані з життям і діяльністю відомих діячів. Якщо, наприклад, будівля перетворилася в руїни, зробити зорову реконструкцію екскурсиводові допомагають її вцілілі частини й деталі. Якщо ж будівля не збереглася, на допомогу приходять експонати «портфеля екскурсивода». Успіх використання прийому зорової реконструкції залежить від ступеня підготовленості екскурсивода.

Приєм зорового монтажу є одним з варіантів методичного прийому реконструкції. Екскурсивод, використовуючи прийом зорового монтажу, відновлює потрібний образ, підсумовуючи зовнішній вигляд декількох пам'яток, а також їхніх окремих частин. Складові частини можуть бути «запозичені» з тих об'єктів, які в цей момент служать предметом спостереження екскурсантів. У зоровому монтажі можуть бути використані фотографії, креслення, малюнки.

Приєм локалізації подій, тобто зв'язок подій з конкретним місцем. Цей прийом дасть можливість обмежити увагу учасників екскурсії певними рамками, прикувати їхні погляди до даної конкретної території, саме до того місця, де відбулася подія. При викладі матеріалу цей прийом передбачає перехід від загального до часткового.

Приєм абстрагування являє собою уявний процес виділення із цілого яких-небудь частин з метою наступного глибокого спостереження. Цей методичний прийом дозволяє екскурсантам розглянути ті ознаки предмета (пам'ятки історії й культури, монументальної скульптури), які є основою для розкриття теми (підтеми). Приєм абстрагування побудований на спостереженні: а) одного з об'єктів за допомогою уявного відволікання від інших об'єктів, розташованих поруч, на тій же площі або вулиці; б) однієї із частин будівлі (поверху, балкона, ганку та ін.) при відволіканні від інших його частин, які менш істотні або не потрібні для розгляду даної теми.

Приєм зорового порівняння. В екскурсійній методиці використовують різні види порівняння: зорове, словесне, порівняння об'єкта, який знаходиться перед очима екскурсантів, з об'єктом, який екскурсанти бачили раніше. Даний прийом побудований на зоровому зіставленні різних предметів або частин одного об'єкта з іншим, що перебуває перед очима екскурсантів. При цьому порівнюють один з одним як схожі, так і різні за своїм зовнішнім виглядом об'єкти.

Використання прийому зорового порівняння дає змогу екскурсантам з'явити дійсну величину об'єкта (наприклад, висоту пам'ятки, довжину кріпосних стін, ширину вулиці), дозволяє скоротити кількість цифр у розповіді, число використовуваних фактів і прикладів, час, затрачуваний на пояснення.

Приєм інтеграції побудований на об'єднанні окремих частин спостережуваного об'єкта в єдине ціле. Показуючи будівлю, споруду, пам'ятне місце, екскурсовод йде шляхом інтеграції, тобто об'єднання різних сторін, деталей, властивостей, в єдине ціле. Наприклад, прийом інтеграції може бути використаний при показі архітектурного ансамблю. Спочатку показується кожна будівля окремо, потім екскурсовод поєднує (інтегрує) зорові враження, отримані екскурсантами при спостереженні окремих об'єктів. На заключному етапі показу група спостерігає ансамбль як єдність декількох будівель. І екскурсовод формулює висновки, характеризуючи ансамбль у цілому.

Приєм зорової аналогії або асоціації побудований на порівнянні: а) даного об'єкта з фотографією або малюнком іншого аналогічного об'єкта; б) спостережуваного об'єкта з тими об'єктами, які екскурсанти спостерігали раніше. Механізм дії цього прийому полягає в тому, що екскурсовод «ставить» перед екскурсантами два об'єкти, причому тільки один з них фізично перебуває перед їхніми очима.

Приєм зорової аналогії більш складний, ніж прийом зорового порівняння. При зоровому порівнянні зіставляються дві схожих між собою будівлі, споруди, монументи, рослини, пам'ятні місця, портрети, що перебувають у цей момент перед екскурсантами. Завдання екскурсовода, який використовує цей прийом при показі об'єкта, — залучити екскурсантів до активного пошуку аналогії, викликати в пам'яті уявлення про зовнішній вигляд аналогічного об'єкта, який вони бачили на колишніх екскурсіях. При цьому в кожного екскурсанта може бути своя аналогія. Приєм зорової аналогії іноді називають прийомом асоціації. Особливо часто цей прийом показу будується на асоціації за подібністю.

Прийом переключення уваги. Після спостереження об'єкта екскурсанти за пропозицією екскурсовода переносять свій погляд на інший об'єкт (наприклад, переніс погляду з будинку, побудованого на початку минулого століття, на сучасну багатоповерхову будівлю або перехід від спостереження панорами міста до спостереження об'єктів природи). Наявність контрасту збагачує новими враженнями. Порівняння об'єктів дозволяє краще зрозуміти спочатку спостережуваний об'єкт.

Методичний прийом руху. Треба розрізняти два поняття: «рух» як ознака екскурсії й «рух» як методичний прийом. Рух як методичний прийом представляється у трьох варіантах:

1. Перший — рух екскурсантів *поблизу об'єкта* з метою кращого його спостереження (наприклад, огляд кріпосних стін, рух екскурсантів уздовж конвеєра на заводі та ін.).

2. Другий варіант руху як методичного прийому — *обхід навколо* будівлі, споруди, пам'ятки.

3. Третій варіант — *рух до пам'ятки*. Методично він побудований таким чином, що в ході пересування автобусної або пішохідної групи об'єкт починає поступово вимальовуватися, виникаючи й збільшуючись у розмірах на очах екскурсантів.

Показ меморіальної дошки. При наявності на екскурсійному об'єкті меморіальної дошки екскурсоводу варто починати з аналізу об'єкта й розповіді про події, з ним пов'язані. Тільки після цього увага екскурсантів звертається на меморіальну дошку, яка на даному об'єкті встановлена. Якщо меморіальна дошка добре видна екскурсантам і вони вже прочитали напис на ній, екскурсоводу не слід зачитувати її вголос.

Висвітлення підтеми може бути почато з меморіальної дошки в тому випадку, якщо вона встановлена на об'єкті, спорудженому на місці, де відбулася історична подія, тобто об'єкт, про який йде мова, не зберігся.

4.4. МЕТОДИЧНІ ПРИЙОМИ РОЗПОВІДІ В ЕКСКУРСІЇ ТА ЇЇ ЗАВДАННЯ

Розповідь — умовно прийнята в екскурсійній справі назва усної частини екскурсії, тобто повідомлення і пояснення, які екскурсовод дає групі. В оцінці ролі розповіді в екскурсії вчені-екскурсознавці завжди були однакові, незалежно від розходження точок зору з

інших питань екскурсійної теорії й методики. Вони вважали, що розповідь є доповненням до показу зорового матеріалу; вона не повинна бути великою; не можна допускати перетворення екскурсії в лекцію.

Розповідь — це індивідуальний текст екскурсовода, виконаний їм з дотриманням вимог усної публічної мови.

Розповідь на екскурсії в повному обсязі готується заздалегідь. Неправильно розглядати розповідь екскурсовода як імпровізацію. У той же час це не означає, що в розповіді екскурсовода не може бути експромту. Мова йде про приклад, виклад факту, цитуванні невеликого вірша або уривку з художнього твору, включення яких у розповідь викликається складом групи або ж значною подією, яка тільки що відбулася в житті даного міста, країни.

Розповідь екскурсовода виконує наступні *завдання*:

1. Визначає об'єкт;
2. Коментує, пояснює, доповнює побачене;
3. Реконструює, відновлює те, що не може в цей момент побачити екскурсант;
4. Характеризує об'єкт (виявляє його якості);
5. Зацікавлює екскурсантів. У своїй розповіді екскурсовод повідомляє аудиторії і про такі властивості об'єкта, які зорovo не сприймаються.
6. Активізує запитання екскурсантів.

Основні вимоги до розповіді:

- тематичність;
- конкретність;
- зв'язаність;
- логічність;
- стислість;
- переконливість;
- доступність викладу;
- закінченість суджень;
- зв'язок з показом, науковість.

В екскурсії використовують *дві форми розповіді*:

а) оповідальна розповідь, що дає екскурсантам ясне уявлення про те, де і яким чином відбувалися події;

б) реконструктивна розповідь, завданням якої є відновлення перед думкою екскурсантів того або іншого об'єкта (будівлі, споруди, пам'ятного місця).

Мова екскурсовода при розповіді повинна відповідати певним критеріям:

- Критерій ясності — дохідливість і доступність мови для аудиторії.
- Критерій точності — відповідність змісту мови думкам екскурсовода, меті й темі екскурсії.
- Критерій чистоти мови — логічно виправдане використання екскурсоводом мовних засобів.

Розглянемо особливості розповіді на екскурсії:

1. Залежність розповіді від швидкості пересування групи. Підпорядкованість розповіді показу.
2. Використання в розповіді зорових доказів.
3. Адресність розповіді.
4. Конкретність екскурсійної розповіді.
5. Стверджуючий характер розповіді.
6. Наявність підтексту. *Підтекст*— «це внутрішній, додатковий (схований у мові)» зміст тексту, розповіді екскурсовода. Підтекст знаходить вираження в почуттях екскурсовода, емоційній насиченості його розповіді, у жестах і міміці, в тональності мови. Суть підтексту — відношення екскурсовода до предмета розмови, оцінка певного факту або якоїсь деталі у матеріалі, що викладається.
7. Монологічний характер розповіді.

Добре підготовлена й проведена екскурсія дозволяє екскурсанту побачити уявним поглядом щось більше, ніж те, що перед ним перебуває в цей момент як об'єкт або група об'єктів спостереження.

Розповідь стосовно показу звучить у різний час:

1. До показу, коли розповідь випереджає спостереження об'єкта екскурсантами.
2. У ході показу.
3. Після показу.

Із трьох наведених варіантів взаємодія розповіді й показу має місце тільки в другому — слово безпосередньо взаємодіє з об'єктом і з найбільшою повнотою розкриває тему. У першому варіанті слово випереджає показ, у третьому — містить показ.

В практичній діяльності екскурсоводів найбільш поширеними методичними прийомами розповіді є такі:

Приєм екскурсійної довідки використовується в сполученні із прийомами зорової реконструкції, локалізації, абстрагування. Екскурсовод повідомляє короткі дані про спостережуваний об'єкт: дату будівлі

(реставрації), авторів, розміри, призначення та ін. За своїм змістом й побудовою даний прийом нагадує шляхову екскурсійну інформацію.

Прийом опису ставить своїм завданням надати допомогу в правильному відображенні об'єкта у свідомості екскурсантів (форма, обсяг, з якого матеріалу виготовлений, розташування щодо навколишніх об'єктів). Для опису об'єкта характерні точність, конкретність. Цей прийом можна використовувати не тільки для розповіді про об'єкти, але й про певні історичні події. На відміну від опису об'єктів опис історичних подій має образний характер, розповідь повинна викликати в екскурсантів зорові образи, дозволяє їм представити, як відбувалася подія.

Таким чином, прийом опису подій має підлеглий характер, зникаючись із методичним прийомом зорової реконструкції.

В автобусній екскурсії прийом опису використовується при всіх видах показу як з виходом екскурсантів з автобуса, так і без виходу (спостереження об'єктів з вікна й під час руху автобуса на маршруті).

Прийом характеристики побудований на визначенні відмітних властивостей і якостей предмета, явища, людини. В екскурсії дається мовна характеристика об'єктів і «діючих» в екскурсії осіб.

На відміну від прийому опису прийом характеристики являє собою перерахування властивостей і особливостей, сукупність яких дає найбільш повне уявлення про даний об'єкт, дозволяє краще зрозуміти його сутність. Прийом опису стосується лише зовнішніх сторін об'єкта, не даючи характеристик його внутрішніх, не видимих для ока властивостей і якостей. При використанні прийому характеристики дається оцінка якісних сторін об'єкта, таких як пізнавальна цінність, художня цінність, оригінальність авторського рішення, виразність, сохрannість та ін.

Прийом пояснення — форма викладу матеріалу, коли в розповіді, крім довідки про історичну подію, розкриваються сутність і причини, що її викликали. Найбільш часто цей прийом використовується у виробничих і природознавчих екскурсіях, де в розповіді пояснюються внутрішні зв'язки процесів і явищ, екскурсіях з показом творів образотворчого мистецтва. Екскурсивод пояснює зміст зображеного художником у картині, зміст об'єкту монументальної скульптури. В архітектурній екскурсії за допомогою цього прийому виявляються особливості конструкції будівлі, характерні риси цілого ансамблю. Особливість прийому пояснення полягає в тому, що розповідь про об'єкт має доказовий характер.

Прийом коментування використовується екскурсоводом при викладі матеріалу, що роз'ясняє зміст події або задум автора пам'ятки історії й культури, що в цей момент спостерігається екскурсантами. Широко використовується при показі експозицій музеїв і виставок як пояснення до експонатів.

Прийом репортажу — це коротке повідомлення екскурсовода про подію, явище, процес, очевидцями яких є екскурсанти. Складність використання такого прийому полягає в тому, що розповідь у значній своїй частині не готується заздалегідь, вона не входить цілком в індивідуальний текст екскурсовода, а має характер імпровізації.

Прийом цитування. Цитата в екскурсії спрямована на те, щоб викликати у свідомості екскурсантів зоровий образ. У тексті екскурсії у вигляді цитат використовуються уривки з художніх творів (проза, вірші).

Прийом питань-відповідей. Суть цього прийому полягає в тому, що в ході розповіді екскурсовод задає різні запитання екскурсантам з метою їхньої активізації. Більша частина питань не розрахована на те, щоб одержати на них які-небудь відповіді від учасників екскурсії.

Всі питання на екскурсії можна розділити на кілька видів:

а) питання, на які екскурсовод відразу ж або після закінчення деякого часу сам дає відповідь, продовжуючи свою розповідь за темою;

б) питання історичного характеру, що являють собою твердження чого-небудь у формі питання. Такі питання в лекційній пропаганді розглядаються як прийом ораторської мови;

в) питання екскурсовода, на які відповідають екскурсанти, вони загострюють увагу екскурсантів до змісту екскурсії, вносять деяку розрядку й допомагають краще усвідомити підтему.

Прийом посилання на очевидців. Використання цього прийому в розповіді дає можливість для образного відтворення подій. Причому посилання можливі не тільки на особливе, але й на неживі об'єкти, наприклад, ...що бачили ці стіни..., це дерево пам'ятає, коли...

Прийом завдань знаходить вираження в звертанні до екскурсантів: «Подумайте, чому цей об'єкт так названа? Згадайте, на що схожа ця вежа? Які прикмети на місцевості говорять про минуле? Постарайтеся пояснити, чому тут зроблений такий напис, і ін. Коли екскурсовод дає подібні завдання, він не припускає, що учасники їх відразу виконають. Прийом націлює увагу екскурсантів на конкретну будівлю, певну частину будівлі, на ті деталі, розуміння яких важливо для засвоєння розглянутих питань. Завдання цього прийому — зацікави-

ти екскурсантів, змусити їх задуматися, активізувати свою розумову діяльність, збудити увагу. Що ж стосується відповідей на ці питання, екскурсвод дає їх надалі самостійно, немовби підсумовуючи думки екскурсантів.

Приєм новизни матеріалу полягає в тому, що в ході розповіді за темою повідомляються факти й приклади, невідомі екскурсантам. Цей прийом використовується екскурсводом у той момент, коли необхідно привернути увагу групи до об'єкта, зробити сприйняття спостережуваного більш ефективним.

Приєм словесного (літературного) монтажу. Використовуючи його, екскурсвод свою розповідь будує на наборі уривків з різних літературних творів, документальних матеріалів, опублікованих у періодичній пресі. Зміст цих уривків розкриває підтему екскурсії або одне з основних її питань. Цей прийом дає можливість відтворити картину подій.

Приєм співучасті. Завдання цього прийому — допомогти екскурсантам стати учасниками тієї події, якій присвячена екскурсія. Робиться це за допомогою, наприклад, звертання до групи: «Уявіть собі, що ми з вами перебуваємо на цьому полі під час наступу ворожих військ». Потім за допомогою прийому зорової реконструкції відновлюється картина бою.

Приєм дискусійної ситуації. Екскурсвод, використовуючи цей прийом, висуває у своїй розповіді таке положення, що викликає дискусійну ситуацію. Цей прийом дає можливість у частині екскурсії замінити монологічну форму матеріалу відкритим діалогом. Свою точку зору по висунутому положенню висловлюють два-три екскурсанти. Потім екскурсвод, підводячи підсумки, робить висновки.

Приєм зитовхування суперечливих версій використовується в розповіді екскурсвода, наприклад, при оцінці певної історичної події, твердження дати виникнення конкретного міста або походження назви міста (ріки, озера, місцевості).

Приєм персоніфікації використовується для уявного створення образу конкретної людини. Рекомендується робити це за допомогою яскравої розповіді про окремі епізоди з життя тих людей, з якими пов'язана тема екскурсії, або на основі опису якої-небудь історичної події, в якій ця особа брала участь.

Приєм проблемної ситуації полягає в тому, що в розповіді екскурсвода ставиться проблема, пов'язана з темою екскурсії. Постановка проблеми перед екскурсантами змушує їх задуматися й примушує знайти правильну відповідь на поставлені екскурсводом запитання.

У ряді випадків екскурсантам пропонується знайти альтернативу запропонованому рішення питаня.

Прийом відступу полягає в тому, що в ході розповіді екскурсовод відходить від теми: читає вірш, наводить приклади зі свого життя, розповідає зміст кінофільму, художнього твору. Цей прийом прямо не пов'язаний зі змістом екскурсії, тому іноді його називають «прийомом освіжаючого відступу». Його завдання — зняти втому.

Прийом індукції застосовується в розповіді, коли необхідно зробити перехід від часткових, одиничних випадків і фактів до загальної картини, загальних висновків, і в показі, коли екскурсовод від характеристики одного пам'ятки переходить до характеристики цілого ансамблю або системи інженерних споруд.

Прийом дедукції як спосіб міркування при переході від загального до часткового. У ряді випадків обидва ці прийоми використовуються при показі одного об'єкта. Кожний з них застосовується як взаємне доповнення.

Клімактеричний прийом припускає такий виклад екскурсійного матеріалу, коли спочатку повідомляються менш цікаві й малозначні факти й аргументи, потім — більше значні й, нарешті, самі цікаві. Така послідовність сприяє наростанню інтересу екскурсантів до розповіді.

Антиклімактеричний прийом полягає в тому, що виклад матеріалу в розповіді починається з найцікавіших фактів і прикладів, у показі — з більш значних за своїм змістом об'єктів. Інтерес до теми, пробуджений в екскурсантів на початку заходу, дозволяє надалі успішно ознайомити їх з менш цікавим матеріалом.

Розглянемо особливі методичні прийоми, які допомагають краще засвоїти екскурсантам зміст матеріалу теми екскурсії:

- *зустріч екскурсантів з одним з учасників історичних подій* — прийом, що робить екскурсію більш документальною, доказовою. При цьому повинна забезпечуватися документальність виступів учасників подій. Фактичний матеріал, який вони використовують, ретельно перевіряється;

- *прийом дослідження*. Наприклад: глибина колодязя визначається за допомогою палаючого аркуша паперу, який, падаючи, висвітлює спочатку стінки, потім далеке дно; глибина ущелини вимірюється кинутих камінчиком. Прийом дослідження сприяє активізації сприйняття змісту екскурсії її учасниками, частіше він використовується на екскурсіях з дітьми й підлітками;

• *прийом демонстрації наочних матеріалів, включених в «портфель екскурсовода».* Найбільше поширення одержав *ілюстративний прийом* — розповідь екскурсовода супроводжується показом посібника. *Прийом коментарю* — показ експоната передує розповіді. Розповідь є лише поясненням до експоната з «портфеля» (при показі будівлі демонструється фотографія його внутрішнього оздоблення з наступними коментарями екскурсовода та ін.). *Прийом контрасту*, коли фотографія (або малюнок) показується для того, щоб переконати екскурсантів у тому, як змінилося історичне місце (площа, вулиця, будівля), яке в цей момент оглядають екскурсанти;

• *використання технічних засобів* — аудіо-, відеоапаратури та ін. З їхньою допомогою глибше розкривається тема, підсилюється зоровий ряд екскурсій. Можуть бути прослухані виступи учасників подій у магнітофонному записі. При проходженні групи по місцях, де жили й творили видатні письменники, поети, композитори, в екскурсію включають виконання їхніх творів. Такі музичні й літературні записи не повинні бути тривалими. Вони є частиною екскурсії, складовою її темі й не являють собою самостійного заходу.

Контрольні запитання

1. Яка існує класифікація екскурсійних методичних прийомів?
2. В чому полягає сутність та парадоксальність екскурсійного показу?
3. Перерахуйте умови для показу.
4. Розкрийте послідовність показу.
5. Які існують методичні вказівки при показі?
6. Які існують особливості демонстрації об'єктивного показу?
7. Розкрийте методичні прийоми показу.
8. Розкрийте сутність розповіді на екскурсіях, її вимоги, форми та завдання.
9. Які особливості розповіді на екскурсіях?
10. Визначіть методичні прийоми розповіді.
11. Наведіть характеристику особливих методичних прийомів та умови їх застосування.

Література

5, 7, 9, 10, 13, 15, 16, 28, 35.

Розділ 5

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНІ ВИМОГИ ЩОДО ПРОВЕДЕННЯ ЕКСКУРСІЇ

5.1. Організаційні вимоги. Техніка проведення екскурсії.

5.2. Поняття «якість екскурсії».

5.3. Основні критерії оцінки екскурсії.

Ключові слова: техніка ведення екскурсії, час екскурсії, місце екскурсовода, паузи в екскурсіях, рецензування технологічних документів, якість екскурсії.

5.1. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ВИМОГИ. ТЕХНІКА ПРОВЕДЕННЯ ЕКСКУРСІЇ

До організації та технології ведення екскурсії ставиться ряд вимог, в число яких входять основні 12 складових:

1. Перевірка екскурсоводом необхідної документації

Перевірка екскурсоводом наявності всієї необхідної документації для проведення екскурсії: затверджена методична розробка екскурсії; затверджена схема маршруту руху транспортного засобу або групи (при пішохідній екскурсії); матеріали «портфеля екскурсовода»; договір на екскурсійне обслуговування; список екскурсантів, завірений печаткою організації, яка замовила екскурсійне обслуговування.

2. Знайомство екскурсовода з групою

Екскурсовод, увійшовши в автобус, знайомиться з групою. Він здоровається із присутніми, називає своє прізвище, ім'я, по батькові, екскурсійну установу, яку представляє, знайомить екскурсантів з водієм автобуса, тобто починає екскурсію вступом.

Важливо, щоб із самого початку екскурсовод направив свої дії сталим правилам спілкування із групою. Він не відразу починає говорити. Виникає пауза, що триває десять-двадцять секунд. Відбувається перше знайомство, від нього багато в чому залежать подальші контакти екскурсовода з групою. Екскурсанти поступово замовкають, зручніше розсідаються, їхня увага перемикається на екскурсовода.

3. Розміщення групи біля об'єктів

При розробці екскурсії, як правило, визначається кілька варіантів розміщення групи для спостереження екскурсійного об'єкта. Робиться це на той випадок, коли місце, визначене методичною розробкою, зайнято іншою групою або коли сонячні промені світять в очі, заважаючи оглядати об'єкт. У жаркий час використовують можливість для розташування груп у тіні. На випадок дощу передбачається варіант розміщення екскурсантів під дахом, під кроною дерев. В окремих випадках методика вимагає, щоб для огляду об'єкта було обрано кілька точок спостереження: далека, якщо об'єкт показується разом з навколишнім середовищем або іншими об'єктами; ближня, якщо аналізуються окремі деталі будинку, спорудження, місцевості, об'єкта природи. Ці особливості відображаються у графі «Організаційні вказівки» методичної розробки.

При одночасному розташуванні декількох груп біля одного об'єкту між ними повинна бути збережена така відстань, щоб один екскурсовод своєю розповіддю не заважав іншому, щоб одна група не заклопотала інший об'єкт спостереження.

4. Вихід й повернення екскурсантів в автобус

До виходу екскурсантів потрібно заздалегідь готувати. У тих випадках, коли це не робиться, значна частина групи залишається сидіти в автобусі, не виходячи для спостереження пам'яток на місці їхнього розташування. Для того щоб цього не відбувалося, рекомендується кількість зупинок з виходом груп називати у вступному слові, пояснивши значення таких виходів, зацікавивши учасників екскурсії екзотичністю, незвичайністю об'єктів.

На зупинках, де передбачений вихід екскурсійної групи, екскурсовод виходить першим, показуючи приклад групі й визначаючи напрямок її руху до об'єкта. А дочекавшись коли приблизно половина групи вже вийшла, починає рух до об'єкта, тим самим кваплячи вихід іншої частини групи.

У тих випадках, коли в екскурсіях улаштовуються інші зупинки, наприклад, санітарні або для придбання сувенірів, екскурсовод повідомляє точний час (година й хвилини) відправлення автобуса. При посадці групи в автобус екскурсовод стоїть праворуч від входу й перераховує екскурсантів, які входять у салон. Робиться це непомітно. Переконавшись у тому, що зібралися всі учасники екскурсії, він входить в автобус останнім і подає умовний знак водієві про початок руху.

5. Пересування екскурсантів

Пересування екскурсантів здійснюється тільки групою. Місце екскурсовода — у центрі групи, кілька людей ідуть попереду, більша частина поруч, інші — за екскурсоводом. Важливо, щоб група не розтягувалася: відстань між її головною частиною й тими, хто йде останніми, не повинна перевищувати 5–7 метрів. Темп руху групи залежить від її складу, рельєфу місцевості, небезпечних зон та ін.

6. Місце екскурсовода

Екскурсовод в автобусі повинен займати таке місце, звідки йому добре видні ті об'єкти, про які мова йде на екскурсії, але щоб у полі його зору перебували й всі екскурсанти. У той же час екскурсанти повинні його бачити. Як правило, це спеціально відведене передне сидіння поруч з водієм. Стояти екскурсоводові при русі автобуса (так само, як і екскурсантам) не дозволяється з метою безпеки.

На пішохідній екскурсії екскурсовод повинен розташовуватися напівобернувшись до об'єкта. Проведення показу об'єктів вимагає, щоб вони перебували перед очима екскурсовода, адже він аналізує їх на основі своїх зорових вражень. Це особливо важливо в замських екскурсіях, коли екскурсовод під час руху автобуса, сидячи на своєму місці спиною до екскурсантів, дивиться в переднє скло автобуса й розповідає про те, що вже бачать або ось-ось побачать екскурсанти.

7. Дотримання часу, відведеного на екскурсію в цілому, й розкриття окремих підтем

Точний час, відведений на розкриття кожної підтеми, вказаний у методичній розробці. Нерідко екскурсія з причин, що не залежать від екскурсовода, значно скорочується за часом. Причиною тому є тривалі збори групи, невчасно поданий туристам сніданок, запізнення автобуса та ін. У результаті екскурсія починається із запізненням. В екскурсовода залишається один вихід — скорочувати час, відведений на розкриття теми. Робити це треба, зберігаючи все головне в темі екскурсії. Але це не означає, що з екскурсії випадає яка-небудь підтема або відміняється вихід екскурсантів, просто необхідно скоротити свою розповідь за підтемою або час, відведений на вихід.

8. Техніка проведення розповіді при русі автобуса

Розповідь під час руху в автобусі повинна вестися екскурсоводом тільки через мікрофон. Якщо устаткування погано функціонує або мікрофон взагалі відсутній, екскурсоводу вести розповідь під час руху даремно. У цьому випадку матеріали про найближчу ділянку марш-

руту екскурсовод дає до початку руху, а в ході руху повідомляє тільки назви об'єктів або місцевості. При наявності важливих об'єктів або населених пунктів необхідно зупинити автобус, виключити двигун і тільки після цього давати пояснення (див. Типові Правила, що наведено у додатку Ж).

9. Відповіді на питання екскурсантів

В екскурсійній практиці склалася певна класифікація питань. Вони підрозділяються на чотири групи:

- питання екскурсовода, на які відповідають екскурсанти;
- питання, поставлені в ході розповіді, на які відповідає екскурсовод;
- риторичні питання, які ставляться для активізації уваги екскурсантів;
- питання, що задаються учасниками екскурсій за темою.

Перші три групи питань пов'язані з методикою проведення екскурсій і тільки четверта група питань має відношення до техніки проведення екскурсій. Головне правило роботи з такими питаннями — не слід переривати розповідь і давати негайну відповідь на них, не потрібно також відповідати на питання по завершенні кожної з підтем. Екскурсоводові слід відповідати на питання не в ході екскурсії, а по її закінченні. Тому, роблячи вступ до теми, екскурсовод повідомляє своїх слухачів про такий порядок відповідей на питання.

10. Паузи в екскурсії

Екскурсовод не повинен говорити безупинно. Між окремими частинами розповіді, розповіддю й екскурсійною довідкою, логічним переходом і розповіддю про об'єкт і події, з ним зв'язані, повинні бути невеликі перерви.

Паузи переслідують наступні завдання:

- перша — сутнісна, коли час перерви використовується людьми для обмірковування того, що вони почули від екскурсовода й побачили своїми очима. Для закріплення фактичного матеріалу в пам'яті, формулювання своїх висновків і запам'ятовування побаченого;
- друга — дати короткочасний відпочинок екскурсантам.

Паузи в замських екскурсіях поєднуються з відпочинком, що відповідно до існуючого порядку надається екскурсоводові, — 15 хвилин після закінчення кожної години роботи (для екскурсовода година ведення екскурсії дорівнює 45 хвилинам). Цей відпочинок може бути підсумований і використаний екскурсоводом наприкінці екскурсії. В екскурсіях можуть бути також паузи — вільний час, використову-

ваний для придбання сувенірів, друкованої продукції, угамування спраги, а також для санітарних зупинок у тривалих екскурсіях.

11. Техніка використання «портфеля екскурсовода»

Кожний експонат — фотографія, малюнок, репродукція картини, портрета, креслення, копія документа — має свій порядковий номер. Це визначає послідовність демонстрації даного експоната екскурсантам. Експонат може бути показаний екскурсоводом з його робочого місця. Передача в руки екскурсантів експоната по рядах для більш докладного ознайомлення не рекомендується й може бути використана для заповнення пауз при транспортних екскурсіях.

12. Дотримання елементів ритуалу

Елементи ритуалу в екскурсіях присутні при відвідуванні меморіалів, цвинтарів, поховань та ін., при цьому екскурсанти шанують пам'ять загиблих хвилиною мовчання, присутні при зміні почесної варти, прослуховують жалобні мелодії, покладають квіти. Екскурсовод повинен сам знати правила поведінки на таких об'єктах і повідомити про них екскурсантів, підкресливши значення дотримання ритуалу при відвідуванні подібних місць. Особливо дотримується ритуал при відвідуванні культових об'єктів різних конфесій. При цьому від екскурсантів потрібно не тільки дотримання особливих правил поведінки, але й певної форми одягу (іноді макіяжу для жінок), про що учасники екскурсії повинні бути обов'язково сповіщені заздалегідь.

5.2. ПОНЯТТЯ «ЯКІСТЬ ЕКСКУРСІЇ»

Якість екскурсії має подвійне визначення: з одного боку — це оцінка екскурсії слухачами, а з іншого — професійна оцінка спеціалістами.

Як показує екскурсійна практика, інтерес у слухачів викликають такі елементи екскурсії:

- 1) інформаційна насиченість, змістовність;
- 2) вміло підібрані об'єкти показу;
- 3) факти, що запам'ятовуються;
- 4) життєво корисні приклади;
- 5) приваблива манера проведення екскурсії.

Екскурсанти оцінку проведеної екскурсії ставлять у залежності від того, чи була вона цікавою чи новою. Іноді відмічають недоліки: лекційність (переваження розповіді над показом), надмірну інформа-

ційність (багато фактів, прізвищ, цифр), ескізність (побіжність показу і розповіді), етюдність (випадкове, незначне виступає на перший план). Екскурсанти також відмічають організаційні моменти у проведенні екскурсії, її тривалість.

Професійна оцінка якості екскурсії враховує ряд факторів, у числі яких — якість методичної документації (технологічна карта, контрольний та індивідуальний тексти екскурсії, «портфель екскурсовода» тощо), її постійне удосконалення, впровадження і правильне використання методичних прийомів показу і розповіді, техніка ведення екскурсії.

Отже, збагачення змісту екскурсії, впровадження більш досконалої методики і забезпечення високої техніки її проведення є важливими компонентами якості екскурсії.

Якість екскурсійних послуг залежить не тільки від якості методичної документації, але й від професійних і особистих якостей самого екскурсовода.

Робота екскурсовода включає:

- проведення екскурсії;
- самостійну підготовку до екскурсії та підвищення кваліфікації;
- участь у роботі методичних секцій, об'єднань, творчих спілок, груп тощо, а також у розробці нових екскурсійних тем та переопрацювання вже існуючих кваліфікацій у відповідних закладах.

Якісне виконання екскурсійної послуги — одне з важливих завдань в обслуговуванні туристів і екскурсантів. Головна роль при цьому відводиться менеджеру, який відповідає за діяльність, а також безпосереднім виконавцям — екскурсоводам, гідам, керівникам туристсько-екскурсійних груп.

Менеджер повинен надавати методичну і консультативну допомогу екскурсоводам, надавати допомогу в переопрацюванні методичної документації.

Для того, щоб екскурсія була якісною, необхідний попередній контроль знань, що здійснюється менеджером під час співбесіди з екскурсоводом, проведення пробних екскурсій, а потім прослуховування екскурсій на маршруті.

Прослуховування екскурсії — це перевірка роботи екскурсовода на маршруті. У процесі прослуховування відбувається аналіз якості проведення екскурсії.

Результати прослуховування вносять у документ, який називається «картка прослуховування екскурсії (екскурсовода)».

Прослуховування буває цільовим або фрагментарним. Фрагментарне прослуховування відбувається на окремих відрізках маршрутів, біля конкретних об'єктів тощо.

Цільове прослуховування передбачає, наприклад, включення до змісту екскурсії нового матеріалу, перевірку в екскурсовода знань фактичного матеріалу, аналіз методики проведення, узагальнення досвіду роботи екскурсовода тощо. Узагальнення досвіду може мати різноманітний характер: вивчення досвіду роботи екскурсовода з дитячою аудиторією, відпочиваючими в оздоровницях, працівниками наукових установ, вивчення методики використання екскурсоводом першоджерел в екскурсії тощо.

Прослуховуючий має володіти вмінням прослухати екскурсію і написати об'єктивний відгук. Прослуховуючий повинен добре знати не тільки тему екскурсії, яку він буде аналізувати, але й методику проведення екскурсії.

Він повинен бути висококваліфікованим екскурсоводом, методистом. Основні вимоги для прослуховуючого: професійні навички володіння матеріалом, темою екскурсії, увага до екскурсовода. Свої зауваження він повинен обґрунтувати за допомогою аналізу, об'єктивного розбору. З метою допомоги екскурсоводу, прослуховуючий має порадити йому, яку прочитати додаткову літературу, з якими новими матеріалами необхідно ознайомитись, поділитися своїм досвідом проведення екскурсії.

Перед прослуховуванням екскурсії не рекомендується робити зауваження екскурсоводу. Краще його заспокоїти, налаштувати на успішне проведення екскурсії.

Прослуховуючому краще обрати себе місце в автобусі серед екскурсантів, але не попереду, щоб не хвилювати екскурсовода.

Потрібно фіксувати, як розкривалися питання і підтеми екскурсії, чи правильно були зроблені логічні переходи між ними, за допомогою яких методичних прийомів здійснювались розповідь і показ екскурсійних об'єктів. Необхідно звернути увагу на контакт екскурсовода з екскурсантами, манеру його поведінки, найбільш вдалі методичні прийоми, володіння матеріалом, культуру мови, використання начеркових матеріалів тощо.

Не рекомендується робити зауваження під час проведення екскурсії. Після екскурсії потрібно домовитися з екскурсоводом про розбір проведеної екскурсії.

5.3. ОСНОВНІ КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ЕКСКУРСІЇ

Основними питаннями, на які слід звернути увагу при організації прослуховування, є зміст екскурсії, методика і техніка її проведення. Ці питання взаємопов'язані. При оцінці змісту екскурсії слід врахувати доступність, об'єктивність, науковість, нерозривний зв'язок з життям, практикою тощо. Якщо говорити про науковість екскурсії, то будь-який факт, будь-яка деталь, будь-яке судження повинні бути сурово обґрунтовані і ретельно перевірені, вони повинні неодмінно відповідати останнім досягненням наукової критичної думки. Науковість тісно пов'язана з об'єктивністю і достовірністю, що надає екскурсії переконливість. Правдивість у викладі матеріалу — це висвітлення подій у всій їх складності, розгляд явищ у їх розвитку. В екскурсії недопустимі чутки, сумнівні сенсації тощо. Правдивість передбачає повну достовірну інформацію, яку подає екскурсовод, об'єктивні оцінки та характеристики.

При аналізі екскурсії необхідно враховувати, наскільки логічно побудована екскурсія, чи немає в неї протиріч, наскільки вміло відібрані матеріал, факти та цифри. Необхідно визначити переконливість самого екскурсовода, тому що він виступає в ролі вихователя.

Ефективність екскурсії залежить від новизни змісту. Тому необхідно включати матеріали мало або зовсім невідомі екскурсантам. Допомогу в цьому надають першоджерела, архівні документи, матеріали фондів та запасники музеїв тощо.

Важливо відмітити логічність розповіді, завдяки чому звучать чіткіше підтеми, питання екскурсії, аргументація; точне застосування різних термінів, понять, послідовність викладу матеріалу.

Важливо також відмітити й переконливість екскурсії, що досягається правдивістю і глибиною змісту, наявністю яскравих фактів, посиленням на авторитетні джерела. Від методики проведення екскурсії залежить, як екскурсанти побачать і запам'ятають об'єкти екскурсії. Методика проведення екскурсії передбачає передусім професійну майстерність екскурсовода, наскільки він цікаво, зрозуміло зміг викласти матеріал.

Рецензування методичної документації та методика розбору екскурсії

Підвищенню якості методичної документації сприяє рецензування контрольного та індивідуального текстів, технологічної карти екскурсії. До рецензування залучаються спеціалісти відповідних галузей знань.

До рецензування методичної документації обов'язково залучаються кваліфіковані спеціалісти екскурсійно-методичних служб.

Рецензія є найбільш докладна і серйозна форма аналізу екскурсії. Зазвичай її розмір складає 4–5 аркушів друкованого тексту. Рецензії разом з методичною документацією екскурсії зберігаються в метод-кабінеті.

Безперечно, зазначити позитивне складніше, ніж недоліки. Але доцільно все-таки з'ясувати, чому екскурсовод уникнув того чи іншого питання під час екскурсії, які прослуховуючий вважав важливим, і дати можливість довести правомірність своєї точки зору.

Необхідно, насамперед, відмітити науково-пізнавальний рівень екскурсії (актуальність теми, джерела, на яких вона побудована, об'єктивність, науковий рівень). Важливо дати оцінку її тематичному напрямку. Необхідно відзначити, чи відповідає проведена екскурсія вимогам технологічної карти і чи обґрунтовані відступи від неї.

Необхідно дати оцінку структури самої екскурсії, основних її частин: вступу, основної частини і заключного слова.

Розглядаючи методику проведення, відзначити, як поєднуються показ з розповіддю, яке співвідношення локального матеріалу і загального, наскільки вдалі логічні переходи, чи відповідає матеріал, що викладається, контрольному тексту екскурсії, як використовується «портфель екскурсовода». Необхідно також звернути увагу на кваліфікацію мови екскурсовода.

Прослуховуючий також має зазначити техніку проведення екскурсії: вибір місця для огляду об'єкта, розташування групи біля об'єкта, використання екскурсоводом мікрофона, контакт екскурсовода з водієм автобуса.

Важливим моментом є і контакт екскурсовода з групою, вміння зацікавити екскурсантів, донести знання, активізувати увагу екскурсантів.

Необхідно також відзначити, як екскурсовод відповів на питання екскурсантів, наскільки відповіді були правильними, чіткими, чи мали відношення до теми або ні.

Аналізуючи екскурсію, необхідно зупинитися і на недоліках і способах їх ліквідації.

Рецензія повинна закінчуватися висновками, що витікають із прослуховування (див. додаток 3).

При виявленні недоліків прослуховуючий може запропонувати екскурсійній установі провести семінарські заняття по показу екс-

курсійних об'єктів, переглянути технологічну карту екскурсії, організувати проведення навчальної екскурсії з показом методики її проведення, підготувати та провести методичну, науково-практичну конференцію, організувати заняття в музеї, архіві.

Контрольні запитання

1. Розкрити сутність поняття «техніка ведення екскурсій».
2. В чому полягає заповнення графі методичної розробки «Організаційні вказівки»?
3. В чому полягає організація роботи групи?
4. Навіщо дотримуватися вимог щодо використання вільного часу в екскурсії?
5. Які існують критерії якості екскурсії?
6. В чому полягає аналіз екскурсії? Основні принципи аналізу.

Література

5, 7, 9, 13, 15, 16, 27, 28, 32, 35.

Розділ 6

ПРОФЕСІЙНА МАЙСТЕРНІСТЬ ТА ОСОБИСТІТЬ ЕКСКУРСОВОДА

- 6.1. Складові професійної майстерності екскурсовода.
- 6.2. Мовлення екскурсовода.
- 6.3. Загальні положення щодо здійснення туристичного супроводу.

Ключові слова: професійна майстерність екскурсовода, ерудиція екскурсовода, уміння й навички екскурсовода, мовлення екскурсовода, бейдж екскурсовода.

6.1. СКЛАДОВІ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ЕКСКУРСОВОДА

Професійна майстерність екскурсовода — володіння комплексом спеціалізованих вмінь і навичок в екскурсійній діяльності, а також набір професійних якостей, притаманних професії екскурсовод.

Складові професійної майстерності екскурсовода висвітлює:

- Культура
- Кругозір
- Ерудиція
- Культура мови
- Інтуїція
- Добрі знання у певній галузі
- Ораторська майстерність
- Уміння керувати екскурсійною групою
- Володіння педагогічною майстерністю

Немале значення має професійна компетенція. Основні вимоги щодо професії екскурсовода наведено в табл. 6.1 та в додатку К.

Як вже було відмічено, екскурсія являє собою процес пізнання предметів і явищ світу, у якому ми живемо. Керує цим процесом екскурсовод, професійна майстерність якого — це особливий вид мистецтва, побудований на активному використанні й умілому сполученні показу й розповіді.

Професійні компетенції екскурсовода

<p>Екскурсовод повинен знати:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Нормативну базу і стандарти, які регулюють надання екскурсійних послуг в Україні; – Історію, культуру, географію регіону; – Основні екскурсійні об'єкти і місцевості регіону в історичному, географічному, особистісному і культурному аспекті, в тому числі експозиційний матеріал музеїв та виставково-культурних центрів; – Правила обслуговування на пішохідних, транспортних та комбінованих екскурсійних маршрутах; – Правила обслуговування на міських та позаміських екскурсійних маршрутах; – Інструкції о правилах поведінки туристів на транспортних засобах; – Схему дій на випадок непередбачуваних ситуацій; Іноземну мову (основної клієнтури); 	<p>Екскурсовод повинен вміти:</p> <ul style="list-style-type: none"> – використовувати методичні прийоми показу, розповіді та спеціалізовані методичні прийоми; – використовувати прийоми техніки ведення екскурсії; – працювати в складі групи над створенням нової екскурсії; – складати індивідуальний текст екскурсії; – оформлювати необхідну документацію та складати звіти; – використовувати принципи диференційованого підходу до екскурсійного обслуговування; – користуватися спеціалізованою термінологією по туристсько-екскурсійній тематиці; – оказувати первинну медичну допомогу;
<p>Екскурсовод повинен володіти:</p> <ul style="list-style-type: none"> – основами протоколу та етикету; – граматиною та стилістикою української та російської мови; – теорією міжособистісних комунікацій; – технікою публічних виступів; – основами психології; – основами конфліктології; – основами організаційної культури; – основами педагогіки; – основами логіки. 	<p>Екскурсовод зобов'язаний:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Постійно вдосконалювати знання та навички з професійної майстерності; – Виконувати правила внутрішнього трудового розпорядку; – Виконувати правила і норми охорони праці.

Підготовка екскурсоводів для сучасної сфери туризму має свої особливості, на які варто звернути увагу. Основу діяльності фахівця складає професійна майстерність екскурсовода та особистість екскурсовода.

Кожний екскурсовод повинен володіти знаннями не тільки зі своєї спеціальності, він має знати основи педагогіки й психології. Володіння практичними вміннями складають міцну основу майстерності екскурсовода.

Велику роль у формуванні особистості екскурсовода відіграють його здібності — пам'ять, спостережливість, увага, кмітливість. Характерно, що на основі тих самих задатків залежно від виду вибраної діяльності можуть розвиватися різні професійні компетентності — учителя, лектора, екскурсовода.

Обов'язковою якістю особистості екскурсовода є оптимізм, життєрадісність, бадьорість, бажання й вміння бачити в навколишньому гарні, світлі сторони. Оптимізм екскурсовода виявляється у його доброзичливості, привітності, добрій посмішці, увазі до людей, вмінні створити потрібний мікроклімат у колективі екскурсантів, внести своєю присутністю дух святковості в аудиторію, виправити погані настрої слухачів. Цьому в чималій мірі сприяють звучання розповіді (тон голосу екскурсовода), його переконаність у користі повідомлюваних знань, почуття гумору, віра в успіх проведеної екскурсії. Розглянемо основні складові професійної майстерності екскурсовода.

Кожна людина має свої індивідуальні особливості, що відрізняють її від інших людей (мовлення, стиль викладу матеріалу, жести, міміка). Кожен екскурсовод по-своєму викладає ті або інші деталі, добирає та тлумачить приклади, використовує приказки, вносить певну специфіку у використання жестів і посмішки. Можуть бути й інші відмінності. Один екскурсовод любить посилатися на мемуари, інший — читає вірші, третій — перераховує документи, четвертий — уміло використовує паузи. В екскурсоводів, що мають великий стаж роботи, виробляється індивідуальна манера ведення екскурсій.

Авторитет екскурсовода заснований на його знаннях, вміннях, навичках, моральних достоїнствах, практичному досвіді. Екскурсоводові важливо любити те, про що він розповідає (а не себе в центрі уваги групи людей).

Складники професійної майстерності екскурсовода можна умовно розподілити на дві групи — знання й вміння.

- *Знання*: загальні знання (ерудиція) і знання за фахом, знання екскурсійної теорії, методики ведення екскурсії, психології й педагогіки, основ ораторського мистецтва, логіки й етики.

- *Уміння*: сформулювати визначення, викласти свої думки в тексті (змісті) екскурсії, розширити кругозір людей, використовувати до-

цільні методичні прийоми, донести знання до аудиторії й управляти нею, передавати свою переконаність і гідно поводитися в колективі.

Ерудиція екскурсовода

Рівень екскурсійної майстерності залежить від ряду факторів. Їх можна розділити на дві групи:

- перша група — фактори, які не залежать від екскурсовода;
- друга група — фактори, що залежать від екскурсовода: його загальна ерудиція, знання теми, володіння методикою, культура мовлення, уміння встановити контакт із групою, практичні вміння й професійні навички.

Важлива риса майстерності екскурсовода — уміння керувати групою, установити й зберегти необхідний контакт із екскурсантами протягом всієї екскурсії. Перед екскурсоводом постає завдання переконати сторожність, що виникає при зустрічі з туристами та екскурсантами.

Робота екскурсовода має творчий характер. Творчість у діяльності екскурсовода знаходить своє вираження не тільки в роботі його уяви, а й у повсякденній його роботі при використанні методичних прийомів, доборі прислів'їв, приказок, крилатих висловів, тобто різних форм поживлення мовлення, у пошуках нових логічних переходів між підтемами, в удосконалюванні техніки ведення екскурсій. Однак творчість екскурсовода в ході ведення екскурсії не повинна виходити за рамки контрольного тексту і методичної розробки.

Уміння й навички екскурсовода

Навичкою називають автоматизоване вміння виконувати певні дії, що досягається кількарізовим повторенням тієї самої вправи. Для екскурсовода такими діями є процеси підготовки й проведення екскурсій. Таким чином, навички — це відпрацьовані практикою дії екскурсовода, які виробляються по одній і тій схемі (спрямованість, послідовність, однакові витрати часу й ін.).

Підвищення ефективності екскурсії пов'язане з формуванням екскурсійних навичок і постійним їхнім удосконалюванням.

Система навчальних вправ. У ході своєрідних репетицій без участі екскурсійної групи багаторазово повторюються певні елементи конкретної екскурсії. Звичайно — це методичні прийоми показу об'єктів і розповіді, в основі яких лежить той або інший методичний прийом подання словесного матеріалу. Заняття проводять — методисти або досвідчені екскурсоводи. При цьому відбувається, наприклад, відпрацьовування прийому використання матеріалів з «портфеля екскурсо-

вода» або варіантів розміщення екскурсантів на місці показу об'єкта спостереження. У ході подібних вправ засвоюються, уточнюються й автоматизуються дії екскурсовода.

Проводити навчальний тренінг з підготовки екскурсоводів можна у співпраці зі психологами.

6.2. МОВЛЕННЯ ЕКСКУРСОВОДА

Сприйняття екскурсійної теми побудоване на звуковому й образотворчому ряді. Джерелом звукового ряду є екскурсовод, його мовлення. Стосовно екскурсантів екскурсовод може виступати з таких позицій:

- *інформатора*, що повідомляє знання, розповідаючи про подію, явище, не виявляючи до нього свого ставлення, не роз'яснюючи його сутності, причинно-наслідкових зв'язків з іншими подіями і явищами;

- *коментатора*, що, повідомляючи про спостережувані об'єкти, події і явища, дає пояснення, називаючи причини, що їх викликали;

- *спієрозмовника* — відбувається зацікавлена розмова, у ході якої враховується реакція екскурсантів на викладений матеріал, використовується питально-відповідна форма викладу інформації, екскурсовод, урахувавши реакцію слухачів, їхні питання й репліки, може ввести в розповідь додатковий матеріал;

- *порадника* — екскурсовод роз'яснює побачене й дає поради, як спостерігати об'єкт, тобто підводить екскурсантів до необхідних висновків;

- *емоційного лідера*, що аналізує об'єкти й події, пов'язані з ними, дає оцінку розглянутим проблемам, передає екскурсантам свою переконаність, допомагає зрозуміти спостережувані об'єкти і явища.

Будь-яка добре підготовлена й проведена екскурсія являє собою синтез форм ораторського мистецтва.

Мовлення буває зовнішнє та внутрішнє. Зовнішнє має комунікативне призначення, воно орієнтоване на сприйняття й розуміння іншими людьми. Розповідь екскурсовода — зразок зовнішнього мовлення, завдання якого — впливати на свідомість і дії людей, передавати їм певну інформацію про конкретні об'єкти й домогтися, щоб ця інформація одержала правильне відбиття у свідомості екскурсантів.

Мовлення екскурсовода відрізняють своєрідні форми й прийоми розповіді, а також такі особливості, як лаконічність, точність, логічність, образність, виразність, емоційність, вишуканість і багатство мови.

Індивідуальний стиль мовлення екскурсовода характеризує рівень його професійної майстерності, мовну культуру. Особливості стилю мовлення екскурсовода залежать від його мети: а) відтворити зовнішню картину тієї або іншої історичної події; б) дати вичерпну характеристику спостережуваного об'єкту, описуваної події, природного явища; в) змусити екскурсантів відчувати історичну обстановку далекого часу.

У мовленні екскурсовода неприпустиме вживання стандартних фраз і слів, зміст яких давно «стерся»: «так сказати», «значить», «коротше кажучи». Важливі й відтінки мовлення, тон, наприклад, протягом всієї екскурсії повинен бути трохи піднесеним.

Психологічна культура мовлення включає поняття *змістовність, зрозумілість, граматична й стилістична виразність, вплив (вимога, рекомендація, завдання, порада, прохання, заборона, докір, попередження)*. На психологічній культурі мовлення заснована дія методичних прийомів ведення екскурсії.

Комунікативна культура мовлення забезпечує встановлення контактів і зв'язків з аудиторією.

Темп і ритм мовлення екскурсовода визначаються змістом розповіді. Вони міняються протягом екскурсії — прискорюються або вповільнюються.

Розрізняють темп мовлення швидкий, середній, повільний, плавний і переривчастий. Темп мовлення повинен бути спокійний, розмірений, щоб зміст розповіді сприймався.

При підготовці конкретних тем екскурсоводові доцільно проводити заняття з годинником. Швидкий темп мовлення — 75 слів на хвилину, середній — 60 слів, уповільнений — 45 слів. Скоромовка (80 і більше слів на хвилину) неприпустима, вона заважає засвоєнню екскурсійного матеріалу, швидко стомлює слухачів. *Швидкий темп мовлення, позбавленого пауз, не сприймається екскурсантами. У той же час неприпустимий однаковий темп протягом усієї екскурсії, він робить екскурсію маловиразною і нудною.*

Основні положення викладаються повільніше, ніж інший матеріал. Матеріал, що розвиває основні положення, викладається у швидкому темпі.

Тон розповіді може побути радісним, смутним, урочистим залежно від того, про що екскурсовод оповідає і як він до того ставиться. Емоційне забарвлення розповіді повинне бути виправданим, тому в ході підготовки до проведення екскурсії варто визначити інтонацію й тон майбутньої розповіді.

До недоліків мовлення відносять надмірне вживання спеціальних термінів, іншомовних слів, словесних штампів, канцелярських зворотів, довгих фраз — усе це викликає роздратування слухачів, розсіює їхню увагу.

Для екскурсовода важливо мати гарну дикцію — це чітка, ясна вимова складів, слів і цілих фраз. Вадами мови є шепелявість, гугнявість, млявість вимови, недоказування закінчень фраз і слів.

Роботу над мовленням екскурсовод починає з оволодіння технікою мовлення (дихання, голосу, дикції). Важливо, щоб дикція (манера мовляти звуки й слова) була ясна й виразна.

Кожне слово, у тому числі й слова іншомовного походження, а також імена та по батькові повинні звучати чітко, бути зрозумілими для екскурсантів.

Екскурсовод має стежити за інтонацією мовлення, тобто підвищенням і зниженням голосу при вимові слів і речень. Інтонація повинна бути логічно виправданою, тому що основою розповіді є не тільки думка, а й почуття.

Екскурсовод повинен володіти всіма видами наголосів — словесними, фразовими, логічними. Сам по собі наголос — це виділення слова або групи слів силою голосу або підвищенням тону. Логічний наголос — виділення найбільш важливого моменту в розповіді. Такий наголос робиться на тих словах, які повинні привернути увагу екскурсантів, змусити їх замислитися, привести до певного висновку.

Важливо відпрацювати в розповіді фразові й логічні наголоси. У кожній фразі звичайно виділяється одне або кілька слів, на яких робиться значеннєвий (фразовий) наголос.

Тон мовлення підкреслює значення події, привертає увагу екскурсантів, допомагає їм зробити правильні висновки. Піднесеність, урочистість розповіді при дотриманні почуття міри цілком природна. Необхідно уникати як монотонності, млявості, так і зайвої піднесеності, невиправданих емоцій, зайвого пафосу, крикливості.

Невербальні засоби спілкування

Екскурсовод здійснює вплив на аудиторію двома потоками інформації: словесним (вербальним) і візуальним, образотворчим (немов-

ним). Невербальні засоби спілкування — жест, посмішка, постава, хода, міміка, рухи тіла. За допомогою мовлення передається зміст інформації. Позамовні, або невербальні засоби спілкування доносять до аудиторії підтекст, внутрішній додатковий зміст сказаного, передають ставлення до нього.

Ефективною формою позамовного (невербального) впливу є жестикуляція.

Жест екскурсовода акцентує увагу слухачів на змісті матеріалу, що викладається, підкреслює головне, підтверджує сказане. Жест і міміка поживляють мовлення, роблять його зримим.

Жести поділяються на три групи:

- такі, що сприяють показу зорово-сприйманих об'єктів;
- такі, що є складником показу;
- такі, що підкріплюють екскурсійну розповідь.

У показі використовуються жести найпростіші — вказівні.

Рідше використовується просторовий жест, що дає уявлення про межі об'єкта, що оглядається.

Поширені ілюструючі жести, які допомагають екскурсантам визначити висоту й ширину спостережуваного об'єкта. Екскурсовод робить рух рукою знизу вгору або ліворуч і праворуч, увиразнюючи свої слова.

Спонукальні жести не пов'язані з показом і носять організаційний характер.

Емоційні жести виражають почуття екскурсовода, його психологічний стан у певний момент.

Жести, що супроводжують розповідь, повинні бути осмисленими, адресними, лаконічними, змістовними й емоційними.

Вадами є зайва жестикуляція, підміна жестами слів, недоцільність їх при показі об'єктів — запізнення за часом, відриви жестів від мовлення, неточність жесту.

Проявом емоційної культури екскурсовода є *міміка* — рухи м'язів обличчя, що виражають внутрішній стан, пережиті людиною почуття, її настрій. У ряді випадків міміка здатна виразити більше, ніж мовлення. Міміка й жест нероздільні.

Постава екскурсовода. Положення тіла під час роботи важливе. Поза повинна бути природною, зручною, невимушеною.

Манери екскурсовода. Великий вплив на екскурсантів здійснюють манери екскурсовода, його поведіння, спосіб себе тримати, форма звертання до інших людей. Манери екскурсовода знаходять виражен-

ня в спілкуванні з екскурсантами, які помічають усе: як екскурсовод заходить, як вітається із групою, і т. ін.

Удосконалюючи свою майстерність, молодим екскурсоводам потрібно позбуватися шкідливих звичок — не говорити надто голосно, не захоплюватися жестикулюванням, не переривати співрозмовника, не робити грубих зауважень, не поводитися зухвало, не одягатися крикливо, не використовувати косметику надмірно. Неприпустимо обмінюватися з екскурсантами уїдливими зауваженнями.

Успіх екскурсійної послуги значною мірою залежить від екскурсовода, його індивідуальних якостей. Прояв педагогічного такту, увічливості, терпимості, уміння стримати себе в конфліктній ситуації сприяють створенню спокійної ділової обстановки в екскурсійній групі. Доброзичливість і самовладання екскурсовода, використання нейтралізуючих фраз у спілкуванні з екскурсантами дозволяють уникнути негативних ситуацій, створюють умови для встановлення позитивного психологічного клімату.

Велике місце в роботі екскурсовода займає дотримання етикету. Важливим є підкреслено чемне поводження з жінкою, вияв поваги до старших, доречні форми вітання, дотримання правил поведінки, ведення розмови.

Таким чином, до екскурсовода, до його кваліфікаційних і людських якостей висувають такі вимоги:

- професійна підготовка;
- психологічна підготовка;
- вимоги репрезентативного характеру.

Екскурсовод повинен *мати бажання працювати з людьми, постійно поповнювати й удосконалювати свої знання, вивчати запити й інтереси аудиторії, виявляти високу культуру, любити свою справу. Адже екскурсовод — центральна фігура екскурсії.*

Основою професійної діяльності екскурсовода є знання й уміння, навички, любов до своєї професії.

Важлива умова майстерності екскурсовода — *уміння керувати групою, установити й зберегти контакт із екскурсантами протягом всієї екскурсії.*

Екскурсовод має створити атмосферу загального переживання, а це означає перетворити людей на односторонніх, об'єднаних загальним інтересом.

Для екскурсовода, як і для педагога, характерні чотири компоненти діяльності: *конструктивний, організаторський, комунікативний і пізнавальний.*

Конструктивний компонент — уміння дібрати і правильно оформити екскурсійний матеріал, скласти план проведення екскурсії, схему використання методичного прийому, обміркувати зміст інформації.

Організаторський компонент — уміння здійснювати керівництво групою, організувати повідомлення інформації, скерувати увагу екскурсантів на певні об'єкти, забезпечити виконання програми обслуговування.

Комунікативний компонент — уміння встановити ділові стосунки з групою, працівниками музею, керівником секції і з іншими екскурсоводами.

Хвилювання при зустрічі з групою для кожного екскурсовода є природним. Проте екскурсовод не повинен виявляти невпевненості, метушитися, надмірно жестикулювати, квапливо вести розповідь.

Важливо допомогти екскурсоводам, особливо початківцям, оволодівати собою, в цьому теж можуть допомогти тренінгові заняття, проведени спільно зі психологами та фахівцями з екскурсознавства.

Важливу роль має пізнавальний компонент — це уміння удосконалювати зміст екскурсій, методику і техніку її проведення; аналізувати особливості екскурсійного процесу, результати своєї діяльності і на цій основі удосконалювати майстерність; диференційовано підходити до різних груп екскурсантів. Головне для екскурсовода, як і для педагога, — уміння передати свої знання екскурсантам. Особливості педагогічного процесу такі: високий ступінь наочності, чітка тематичність матеріалу, досконала методика повідомлення знань.

Діяльність екскурсовода відрізняється від інших видів діяльності за *рівнем психологічної напруги*. Вона споріднена із діяльністю педагога, письменника, артиста. Результатом цієї діяльності є конкретний «психологічний продукт» — те, до чого прагне кожен педагог: вплив на іншу людину в потрібному напрямі.

Отриманий «продукт» може бути позитивним, негативним або нейтральним.

Складовою частиною майстерності екскурсовода є володіння педагогічною технікою. Її складовими елементами є:

1. Мовленнєві вміння — говорити грамотно, зрозуміло, красиво, виразно інтонувати, вправно виражаючи і думки, і відчуття.
2. Мімічна і пантомімічна виразність, точність жестів, виразність погляду, усмішка.
3. Уміння управляти своїм емоційним станом, бути привітним, доброзичливим.

4. Володіння елементами режисерських і акторських умінь.

Спілкування людей на екскурсії слід віднести до духовно-інформаційного типу спілкування.

Знання основ психології і педагогіки допомагає екскурсоводові правильно організувати процес екскурсії.

Екскурсії можуть конкретизувати вже наявні знання, давати нові, розвивати вміння критично підходити до явищ з життя природи і людей, підсилювати інтерес до того, що вивчається, викликати переживання.

Ще одне важливе значення у підготовці молодих екскурсоводів — це профорієнтаційна робота викладачів, фахівців екскурсійної справи, яка може допомогти студенту у виборі майбутньої професії.

Студентська молодь, що ставить собі за мету опанувати професію екскурсовода, в майбутньому може використовувати ці знання у багатьох напрямках своєї життєдіяльності.

6.3. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ ТУРИСТИЧНОГО СУПРОВОДУ

Законодавчо кваліфікаційні вимоги до професії екскурсовода були розроблені на виконання вимог статті 5 Закону України «Про туризм» (324/95-ВР) (у редакції Закону України від 18.11.2003 № 1282-IV з метою подальшого розвитку діяльності, пов'язаної з наданням послуг туристичного супроводу і закріплені в діючому «*Положенні про порядок видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу фахівцям туристичного супроводу*» [2]. Цим Положенням визначаються:

— порядок видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу;

— порядок створення та основні функції акредитаційних комісій;

— перелік документів, що надаються фахівцями туристичного супроводу акредитаційній комісії для отримання дозволу на право здійснення туристичного супроводу;

— порядок контролю та скасування дії дозволу на право здійснення туристичного супроводу.

Кваліфікаційні вимоги для екскурсоводів та гідів-перекладачів нами наведені в додатку К.

Таким чином, згідно з діючим Положенням в Україні для роботи на посаді екскурсовода особа-претендент повинна:

1. Мати базову вищу освіту або повну вищу освіту;
2. Пройти спеціальну екскурсійну підготовку (учбовий заклад, курси підвищення або перепідготовки фахової кваліфікації) та отримати посвідчення або диплом про спеціальну екскурсійну підготовку. Для осіб, які мають науковий ступінь, ця вимога не є обов'язковою.

3. Отримати дозвіл на здійснення туристичного супроводу у встановленому порядку (мати посвідчення про отримання дозволу та нагрудний знак (бейдж)).

Дозвіл на право здійснення туристичного супроводу (далі — Дозвіл) є офіційним документом, який підтверджує кваліфікацію фахівця туристичного супроводу і дає право на надання екскурсійних послуг екскурсоводами і гідями-перекладачами в населених пунктах та об'єктах показу, внутрішніми правилами яких це не заборонено, в межах даної адміністративної території та надання дорожньої інформації під час слідування туристичних груп до місця призначення.

Дозвіл видається на одну або декілька екскурсійних тем, якими володіє претендент і які пройшли рецензування.

Діяльність з надання послуг туристичного супроводу без Дозволу вважається порушенням чинного законодавства в галузі туризму і тягне за собою відповідальність згідно із Законом України «Про туризм» (324/95-ВР).

Видача Дозволів (у межах даної адміністративної території) здійснюється відповідними акредитаційними комісіями, створеними Радою Міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими держадміністраціями.

До складу акредитаційної комісії (не менше 5 осіб) входять представники структурних підрозділів з питань туризму місцевих органів виконавчої влади та громадських організацій туристичної спрямованості, фахівці туристичного супроводу зі стажем роботи не менше 5 років, представники суб'єктів підприємницької діяльності, що надають екскурсійні послуги та послуги туристичного супроводу.

Фахівці туристичного супроводу для отримання Дозволу мають подати акредитаційній комісії заяву встановленого зразка, 4 фотокартки й такі документи, завірені в установленому порядку:

- паспортні дані;
- копію довідки про присвоєння ідентифікаційного номера;

- копію диплома про освіту (повна вища, базова вища освіта);
- копію документа про закінчення спеціальних фахових установ;
- копію посвідчення екскурсовода / гіда-перекладача або іншого фахівця туристичного супроводу (старого зразка) у разі його наявності;
- копію документа про перепідготовку чи підвищення кваліфікації;
- копію трудової книжки;
- копію свідоцтва про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності (якщо екскурсовод / гід-перекладач самостійно надає екскурсійні послуги або інший фахівець туристичного супроводу — послуги туристичного супроводу як суб'єкт підприємницької діяльності).

Протягом 10 днів з моменту прийняття рішення акредитаційною комісією претендент особисто або через уповноважений ним орган чи особу отримує:

- посвідчення про надання Дозволу встановленого зразка або мотивовану відмову у видачі Дозволу в письмовій формі;
- нагрудний знак (бейдж) встановленого зразка.

Дозвіл видається строком на три роки. Продовження строку дії Дозволу здійснюється в порядку, встановленому для його отримання.

Екскурсоводи і гід-перекладачі під час надання екскурсійних послуг та інші фахівці туристичного супроводу при здійсненні туристичного супроводу повинні мати при собі:

- нагрудний знак (бейдж);
- дозвіл на право здійснення туристичного супроводу;
- копію свідоцтва про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності, завірену в встановленому порядку (у разі, якщо екскурсовод / гід-перекладач самостійно надає екскурсійні послуги або інший фахівець туристичного супроводу — послуги туристичного супроводу як суб'єкт підприємницької діяльності).

Розглянемо *шляхи підвищення професійної майстерності фахівця туристичного супроводження*:

1. Удосконалення організації методичної роботи, особистих знань з екскурсознавства; 2. Підготовка якісної технологічної документації, удосконалення методичних документів; 3. Детальна розробка технології застосування методичних прийомів показу та розповіді з урахуванням особливостей екскурсійних тем та різних груп населення, туристів; 4. Відпрацювання техніки проведення екскурсії та техніки

безпеки; 5. Встановлення та збереження контактів між екскурсоводом та екскурсійною групою через опанування основами психології та педагогіки; 6. Підвищення кваліфікації та атестація.

Професійна майстерність також залежить від вміння використовувати *методику підготовки майбутнього екскурсовода до нової екскурсії*, яка подана у вигляді схеми на рис. 6.1.

Рис. 6.1. Схема методики підготовки екскурсовода до нової екскурсії

Обов'язки екскурсовода, водія та порядок їх взаємодії представлені в матеріалах додатку Ж і регламентуються Правилами туристсько-екскурсійного обслуговування на автобусних маршрутах і турах.

Контрольні запитання

1. Які існують вимоги до екскурсовода?
2. Розкрийте та охарактеризуйте складові професійної майстерності екскурсовода.
3. Як отримати дозвіл на право здійснення туристичного супроводу?
4. Які документи повинен мати екскурсовод під час проведення екскурсії?
5. Які цілі має проведення пробної екскурсії.
6. В чому полягає міміка екскурсовода?
7. Як впливають жести екскурсовода на аудиторію?

Література

2, 9, 10, 12, 13, 16, 28, 32.

Розділ 7

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ МУЗЕЄЗНАВСТВА. ЕКСКАРСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ У МУЗЕЯХ

7.1. Основні поняття музеєзнавства.

7.2. Класифікація музеїв.

7.3. Експозиційно-виставкова складова музейних екскурсій.

Ключові слова: музей, класифікація музеїв, функції музею, музей-на експозиція, музейна екскурсія.

7.1. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ МУЗЕЄЗНАВСТВА

Слово «*музей*» походить від грецького слова «*мусейон*». В античній Греції воно означало місце, присвячене музам, святилище, храм муз в давньогрецькій міфології богинь, які були покровительницями поезії, мистецтва і наук. В сучасному розумінні термін «*музей*» стали вживати пізніше, в епоху Відродження, коли музеями почали називати наукові культурно-просвітницькі заклади, а також будівлі, де зберігаються цінні пам'ятки матеріальної та духовної спадщини людства.

Музеї мають багатовікову історію. В їх розвитку прийнято вирізняти три етапи:

1) збирання цінних речей у храмах, палацах, ризницях церков і монастирів;

2) збирання аристократичними колами творів мистецтва і різноманітних раритетів для оздоблення житла, задоволення родової цікавості або пихи;

3) організація діяльності публічних музеїв.

Музеєзнавство — суспільна наука, що вивчає процеси збереження соціальної інформації, пізнання і передачі знань і емоцій шляхом музейних предметів, що вивчає музейну справу, музей, його функції і форми їх реалізації в різних суспільно-економічних умовах. У сучасній науці *музеєзнавство* визначається як практика, теорія і історія музейної справи в їх розвитку і вивченні.

Предмет музеєзнавства — коло об'єктивних закономірностей, які належать до процесів накопичення і збереження соціальної інфор-

мації, пізнання і передачі знань, традицій, уявлень і емоцій шляхом музейних предметів, до процесів виникнення, розвитку і суспільного функціонування музею, музейної справи.

Сучасне розуміння музею визначає його як невід’ємний соціальний інститут суспільства. *Музей* — історично обумовлений багатофункціональний інститут соціальної пам’яті, через який реалізується суспільна потреба у відборі, збереженні й репрезентації специфічних груп об’єктів — культурно-історичних і природничо-наукових цінностей.

Музей — постійно діюча некомерційна державна або приватна установка культури, яка створена для збереження, вивчення і публічного представлення музейних предметів і музейних колекцій.

Наведемо основні *функції музеїв*, які у більшості своїй співпадають з функціями екскурсії:

- Функція документування;
- Функція освіти та виховання;
- Функція організації вільного часу;
- Формування світогляду і системи ціннісних орієнтацій;
- Консолідація суспільства;
- Розвиток творчої активності особистості;
- Формування національної та професійної самосвідомості;
- Забезпечення історичної наступності;
- Розширення можливостей для пізнання.

В музеях оригінальні пам’ятки матеріальної та духовної культури зберігаються і виставляються для огляду. Екскурсійне обслуговування у різнопрофільних музеях визначається особливостями їх експозиції і здійснюється співробітниками відділів наукової пропаганди, робота ґрунтується на засадах екскурсійної теорії та методики.

7.2. КЛАСИФІКАЦІЯ МУЗЕЇВ

Історично сформована сукупність музеїв, що діє на певній території, становить музейну мережу. Всі музеї країни становлять єдину музейну мережу України.

За адміністративно-територіальною ознакою мережа складається з загальнодержавних, обласних і районних музеїв.

За юридичною приналежністю й формою власності музеї діляться на державні й відомчі, суспільні й приватні.

За масштабом діяльності виділяються центральні, регіональні й місцеві музеї.

За типологією, обумовленою суспільним призначенням музеїв, виділяються науково-дослідні, науково-просвітні, навчальні музеї. Науково-дослідні музеї створюються переважно на правах відділів при академічних та інших науково-дослідних установах. Культурно — освітній і просвітній напрямки мають широко доступні науково-просвітні музеї. Навчальні музеї існують при навчальних закладах як місце зосередження наочних приладів, що сприяють наочності й образності викладання. На практиці, виходячи зі специфіки музейної роботи, ці типи музеїв нерідко становлять єдине ціле.

Музеї можуть бути колекційного й ансамблевого типу. В основі перших лежать збори музейних предметів, що відповідають профілю музею.

Колекції можуть бути:

- систематичні, класифіковані за ознакою однотипності предметів, які в них входять;
- тематичні, створені з різнотипних предметів, що розкривають конкретну тему;
- меморіальні, пов'язані з конкретною історичною подією або особою;
- персональні, стосовні до конкретної особи.

Відповідно до цього формуються різні типи музеїв: історичні, художні або меморіальні.

Музеї ансамблевого типу припускають наявність музеєфікованого ансамблю, в основі якого лежить ансамбль нерухомих пам'яток, інтер'єрів, природи, культурно-історичного середовища. До них належать місто-музей, палац-музей, будинок-музей, квартира-музей, майстерня-музей, садиба-музей, пам'ятка-музей. На основі музеєфікації ансамблів створюються музеї під відкритим небом, музеї-заповідники. Найпоширеніший тип — музеї-заповідники [27].

Ще однією категорією класифікації музеїв є визначення їхнього профілю, що відповідає профілю конкретної наукової або технічної, виробничої або культурної, художньої або мистецтвознавчої дисципліни, відбиваної в діяльності музею. Відповідно до цього виділяються наступні групи музеїв:

- історичні,
- художні,
- мистецтвознавчі,

- літературні,
- архітектурні,
- природничо-наукові,
- технічні,
- галузеві, комплексні.

У ці групи входять:

– акваріум-музей — природничо-науковий музей, що спеціалізується на збереженні, вивченні й експонуванні морської або прісноводної фауни й флори, що використовує з цією метою акваріуми, дельфінарії й океанаріуми;

– антропологічний музей — музей, що відбиває процеси походження і розвитку людини, біологічний розвиток і поширення людських рас;

– археологічний музей — історичний музей, що здійснює збирання, зберігання, вивчення й експонування древніх речовинних джерел — пам'яток археології;

– архітектурний музей — музей, що здійснює збирання, зберігання, вивчення, експонування, популяризацію здобутків, пов'язаних з історією й практикою архітектури;

– біологічний музей — природничо-науковий музей, що відбиває всю розмаїтість проявів життя на основі вивчення, експонування, пропаганди біологічних об'єктів;

– ботанічний музей — варіант біологічного музею, що відбиває видове різноманіття, будову, життєдіяльність, родинні зв'язки, поширення й закономірності розвитку рослин, еволюцію флори, специфіку рослинних співтовариств регіонів, природних зон і ландшафтів;

– воєнно-історичний музей — музей історичного профілю, що відбиває військову історію й розвиток військового мистецтва;

– геологічний музей — природничо-науковий музей, що відбиває розвиток геологічних процесів на Землі, що містить колекції геологічних матеріалів;

– декоративно-прикладного мистецтва музей — художній музей, що збирає, зберігає, вивчає та експонує здобутки декоративно-прикладного й народного мистецтва, художньої промисловості, дизайну, традиційних ремесел, кустарних промислів;

– дитячий музей — комплексний музей, розрахований на дитячу аудиторію, її інтереси й потреби, вікові й психологічні особливості;

– природничо-науковий музей — музей, що відбиває процеси, які відбуваються у природі в ході взаємодії з нею суспільства, а також розвиток природничих наук, теорії й технології природокористування;

– зоологічний музей — варіант біологічного музею, що відбиває видове різноманіття тварин, їхнє поширення, взаємини із середовищем перебування й одного з одним;

– історії релігії музей — історичний музей, що відбиває розвиток релігії як складного соціокультурного феномена, еволюцію релігійних вірувань і культів, релігійної церковної організації, місце релігії в культурі різних народів і епох, релігійно-суспільних рухів;

– історичний музей розвитку суспільства;

– історико-побутовий музей — історичний музей, що зберігає або відтворює картину побуту різних прошарків суспільства, соціально-психологічні його особливості;

– історико-революційний музей — історичний музей історії революційного суспільного руху і окремих його представників;

– краєзнавчий музей — комплексний місцевий музей, який відбиває історію, природу, умови розвитку конкретного краю; є частиною крайової культурної спадщини, самий масовий тип музеїв;

– книги музей — музей, що розкриває на основі книжкових і пов'язаних з ними пам'яток суспільно-історичне значення книги як явища духовного й матеріальної культури;

– літературний музей — музей, що відбиває розвиток літературного, духовної життя суспільства, літературного процесу, творчості письменників і інших учасників літературного процесу;

– медичний музей — музей, що відбиває розвиток медицини й охорони здоров'я;

– меморіальний музей — музей, метою якого є ввічнення пам'яті про видатні історичні події, державних і суспільних діячів, представників науки, культури, мистецтва. Такі музеї розташовуються переважно в будівлях, у яких жили або бували ці діячі або відбувалися дані події;

– мінералогічний музей — природничо-науковий музей, присвячений процесам, способам, результатам мінерало- і рудоутворення, природничим хімічним процесам, які проходять на планетах і в космосі;

– музичний музей — музей, що відбиває розвиток музичного життя суспільства, творчості композиторів, музикантів, виконавців, інших учасників музичного процесу;

- народного мистецтва музей — художній музей, що відбиває еволюцію естетичних уподобань народу, відбитих у художніх формах творів традиційного народного мистецтва;
- науки й техніки музей — музей, що відбиває процес розвитку науки й техніки, виявлення й зберігання пам'яток науки й техніки, пропаганду історії науки й техніки, популяризацію основ науково-технічних знань, що здійснює діяльність по безперервному навчанню;
- палеонтологічний музей — природничо-науковий музей, що відбиває еволюцію біосфери Землі;
- педагогічний музей — музей, що відбиває історію і сучасний стан народної освіти, що зберігає й використовує в просвітніх цілях пам'ятки педагогічної культури;
- підводної археології музей — варіант музею археології, що зберігає підводні археологічні знахідки, переважно з місць аварій корабля;
- ґрунтознавства музей — природничо-науковий музей, що відбиває знання про ґрунт як самостійне природне тіло й найважливіший компонент природних ресурсів, про екологічні функції ґрунту, процеси ґрунтоутворення, будові ґрунтового покриву, ролі ґрунту в житті людини на основі збирання, вивчення, пропаганди колекцій ґрунтових монолітів і ґрунтових зразків;
- промисловий музей — музей, що відбиває історію і сучасний стан різних форм промислового виробництва або його окремих галузей;
- сільськогосподарський музей — музей, що відбиває історію й сучасний стан сільськогосподарського виробництва або його окремих галузей, а також історію сільського побуту;
- музей зліпків — художній музей зліпків з витворів скульптури й декоративно-прикладного мистецтва, малодоступних у місці створення музею, використовується в основному в навчальних цілях;
- театральний музей — музей, що відбиває історію театру, театрального мистецтва, творців театрального мистецтва;
- навчальний музей — музей, створюваний при навчальному закладі як музей, що забезпечує наочність при проведенні навчального процесу;
- навчальних закладів музей — музей, що відбиває історію конкретного навчального закладу;
- художній музей — музей, що відбиває розвиток мистецтва, що задовольняє естетичні потреби людини;

– церковно-історичний музей — музей, що відбиває художні традиції й історію церкви;

– шкільний музей — створюваний на основі школи як навчального закладу музей широкого профілю, призначений для підвищення ефективності навчально-виховного процесу, розвитку пізнавальної й творчої активності учнів, формування в них навичок ціннісно-орієнтованого відношення до історико-культурної спадщини, прилучення до нього;

– екомузей — музей, що включає в сферу музейного розвитку культурно-історичне, природне середовище й людину;

– етнографічний музей — музей, що відбиває етногенез народів і окремих етнічних груп, їхній побут, культуру [27].

Розвиток базових профільних музеїв може доповнюватися новими, що виникають на стику окремих наук і культур. Традиційні музеї в міру розвитку суспільства доповнюються новими різновидами. Науковий розвиток веде до вдосконалення роботи музеїв.

7.3. ЕКСПОЗИЦІЙНО-ВИСТАВКОВА СКЛАДОВА МУЗЕЙНИХ ЕКСКУРСІЙ

Візитною карткою музею, видимою для відвідувачів, є його експозиційно-виставкова робота.

Музейна експозиція — цілеспрямована, науково обґрунтована демонстрація музейних предметів, композиційно організованих, прокоментованих, технічно й художньо оформлених, що створюють специфічний музейний образ природних і суспільних явищ. Відкриваючи можливість безпосереднього контакту людини з культурними й науковими цінностями, експозиція музею становить основу музейної комунікації і є необхідною базою для реалізації культурно-освітньої діяльності музеїв.

Музейна експозиція може також розглядатися як інформаційно-комунікативна музейна система, заснована на знаковому значенні музейних предметів, що створюють завдяки своїм емоційним, науковим, художнім властивостям модель об'єктивного світу, адекватно сприйману відвідувачами музею.

Основні особливості музейної експозиції наступні:

– у ній представлені музейні предмети, здатні дати відвідувачу різноманітну інформацію, передати його причетність до тієї моделі

реального світу, який представляє експозиція, зробити на нього емоційний вплив;

– в її основі лежить розроблена колективом музею наукова концепція, що визначає зміст експозиції, принципи відбору музейних предметів, їхнє угруповання, композицію, інтерпретацію й художнє рішення.

Ці особливості відрізняють музейну експозицію від інших можливих виставок і експозицій, що є розміщенням представлених на огляд будь-яких предметів. На відміну від них текст музейної експозиції необхідно не тільки читати, але й осмислювати, почувати, співпереживати тій моделі об'єктивного миру, що у ній представлена.

З особливостей музейної експозиції виходять основні принципи її побудови:

– основою експозиції є її науковість, обумовлена науковою концепцією;

– предметність експозиції;

– комунікативність експозиції, її дохідливість, універсальність, здатність передавати інформацію, бути основою комунікативної системи.

Музейні експозиції можуть бути систематичними й ансамблевими, ландшафтними й тематичними залежно від методики їхньої побудови, під якою розуміється науково обґрунтований, вихідний із змісту експозиції порядок угруповання й організації експозиційних матеріалів.

Систематична експозиція будується відповідно до класифікаційної системи конкретної наукової дисципліни або галузі виробництва. В її основі — системний, типологічний ряд музейних предметів, що відбивають еволюційні процеси в природі й людській діяльності.

Ансамблева експозиція зберігає або реконструює на документальній основі реальну обстановку життя конкретної людини або типу для соціального про шарку певної епохи. В її основі — життєвий, природний експозиційний комплекс, у якому експонати перебувають у середовищі свого побутування, зберігаючи існуючі між ними зв'язки.

Ландшафтна експозиція відтворює взаємозв'язки, взаємозалежність природних компонентів. В її основі — біоугруповання, що відбивають розвиток тваринного і рослинного світу. Основні прийоми показу — панорама і діорама, складені як композиції з миру живої природи.

Тематична експозиція присвячена розкриттю визначеної нею тематики, сюжету, проблеми, створенню музейного образу відбиваних по-

дій або явищ. В її основі — тематико-експозиційний комплекс, група зв'язаних по змісту або окремих ознаках предметів, що становлять зорову й значеннєву єдність, що розкривають певний сюжет, тему.

Залежно від типу музею ці варіанти експозицій можуть виступати доповнюючи одна одну, що сприяє більш повному й об'ємному формуванню музейної моделі реального миру. Вибір методів експонування залежить від профілю музею, теми, цільових настанов експозиції, специфіки колекції, розмірів експозиційних площ.

В основі експозицій і виставок перебувають експозиційні матеріали. До них належать:

- музейні предмети, справжні експонати, що зберігаються в основному фонді музею;
- відтворення музейних предметів, копії, репродукції, моделі, муляжі, зліпки, голограми, реконструкції, що зберігаються в науково-допоміжному фонді музеїв;
- науково-допоміжні матеріали, карти, діаграми, схеми, плани, креслення, таблиці, виконувані для конкретної експозиції;
- тексти й анотації, що розробляються для конкретної експозиції.

Розглянемо особливості проведення екскурсій в музеях

Безпосереднім проявом культурно-просвітньої діяльності музею є його екскурсійна діяльність, здійснювана у формі музейних екскурсій.

Екскурсійна діяльність — область культурно-просвітньої діяльності музею, в основі якої знаходиться екскурсія з метою ознайомлення відвідувачів з пам'ятками історії й культури, що перебувають у музейних зборах, представлених або в експозиції, або на виставці, створення комунікативного середовища, здійснення просвітнього, освітнього процесу. В її основі лежить діалог представника музею — екскурсовода й відвідувача — представника суспільства.

Музейна екскурсія — колективний огляд музею, визначного місця, виставки, об'єкта природи й т. д. по певному маршруті під керівництвом екскурсовода з пізнавальними, освітніми, науковими й виховними цілями, а також для задоволення естетичних потреб при використанні вільного часу.

Екскурсія музейна — форма культурно-освітньої діяльності музею, заснована на колективному огляді об'єктів музейного показу під керівництвом фахівця із заздалегідь наміченої теми й спеціального маршруту.

Можна запропонувати визначення музейної екскурсії як одного із засобів комунікації, у процесі якої виникає діалог музею й суспільства, результатом чого є реалізація музеєм своїх просвітніх і освітніх завдань. Діалог здійснюється в процесі огляду музейної експозиції або виставки по заздалегідь наміченому маршруті. У ході екскурсії в результаті зорового, моторного й вербального сприйняття відвідувачем музейних об'єктів відбувається його соціалізація, здійснюються просвітні й освітні завдання. Роль же екскурсовода зводиться до організації цього процесу й участі в передачі відвідувачам музейних духовних цінностей.

Залежно від типу музею, мети екскурсії й вибору об'єктів і прийомів показу, широти тематики й складу екскурсантів виділяються наступні екскурсії:

- історичні, літературні й т. д.;
- по експозиції, виставці, території музею;
- загальноосвітні, методичні, навчальні;
- оглядові, тематичні, циклові;
- дитячі, дорослі, змішані;
- для місцевих жителів, приїжджих, туристів;
- для однорідної й різнорідної аудиторії.

Екскурсії можуть проводитися екскурсоводами й аудіогідами.

Перш ніж вийти на музейну аудиторію, екскурсовод так само повинен підготувати текст екскурсії й здати пробну екскурсію методичній комісії. Він повинен вільно володіти не тільки темою, але й методикою проведення екскурсії. У цілому вимоги до екскурсовода, який проводить музейні екскурсії, такі самі, як і до звичайних екскурсоводів.

Контрольні запитання

1. Розкрийте сутність поняття «музей».
2. Яка існує класифікація музеїв?
3. В чому полягають особливості проведення музейних екскурсій?
4. Розкрийте сутність музейної експозиції.
5. Які існують види музейних екскурсій?

Література

10, 11, 15, 17, 19, 20, 26, 27, 30, 31.

Розділ 8

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ РИНКУ ЕКСКУРСІЙНИХ ПОСЛУГ

- 8.1. Природно-ресурсний потенціал екскурсійної діяльності в регіонах України.
- 8.2. Методика розрахунків ємності територіальних ринків екскурсійних послуг.
- 8.3. Шляхи активізації підприємницької діяльності у сфері екскурсійних послуг.

Ключові слова: природно-ресурсний потенціал, підприємство, екскурсійно-рекреаційні системи, ємність ринку екскурсійних послуг, ринковий потенціал екскурсійних послуг, туроператори та турагенти, розрахунок ємності ринку, методи розрахунку ємності ринку екскурсійних послуг.

8.1. ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

В Україні спостерігається тенденція щодо нерівномірності розвитку окремих туристичних регіонів, курортно-рекреаційних територій, зокрема внаслідок ослаблення міжрегіональних зв'язків, нерівномірного розташування підприємницьких туристсько-екскурсійних структур, низької міжрегіональної інтеграції екскурсійних установ та їх маршрутів, недостатньої сезонної мобільності місцевих екскурсиводів та гідів-перекладачів. Поглиблюється дивергенція периферійних туристичних регіонів України по відношенню до найбільш розвинених регіонів країни, до туристичних регіонів сусідніх держав.

Саме тому актуальною науковою та практичною проблемою є розроблення науково-методичних підходів щодо підвищення конкурентоспроможності туристичних регіонів на основі оцінки реального стану регіонального ринку екскурсійних послуг та визначення можливостей реалізації підприємницького потенціалу у сфері туристсько-екскурсійного обслуговування, внесення пропозицій щодо форму-

вання нових територіально-виробничих форм сфери екскурсійних послуг.

Вагомий внесок у розробку теоретичних основ українського екскурсоведства зробили такі учені, як В. К. Бабарицька, С. М. Голубнича, А. Я. Короткова, Ю. О. Малиновська, В. К. Федорченко, В. Я. Цибух [10, 13, 32, 33].

Науковці Київського національного університету імені Тараса Шевченка представили механізм управління екскурсійною діяльністю в ринкових умовах, а також організаційно-інституційні засади розвитку екскурсійної справи в Україні [10, с. 341]. В існуючих наукових працях висвітлюються окремі аспекти екскурсійного менеджменту, методики проведення екскурсій, комунікаційної майстерності екскурсоводів, маркетингу екскурсійних послуг, історії розвитку екскурсійної справи в Україні, надаються пропозиції щодо вдосконалення підготовки екскурсій [8, 11, 21, 34].

Проте в науковій літературі не досліджувався підприємницький потенціал екскурсійної сфери як в Україні в цілому, так і зокрема в регіонах, не зроблені пропозиції щодо розробки методики оцінки екскурсійного потенціалу для розвитку кластерних систем туристичних регіонів. До розробки стратегії соціально-економічного розвитку регіональних туристсько-рекреаційних комплексів на сучасному етапі залучені колективи вищих навчальних закладів, у тому числі кафедри економіки та управління туризмом ОДЕУ та інших наукових установ. Основною метою дослідження є визначення сучасного стану ринку екскурсійних послуг на підставі моніторингу діяльності суб'єктів турринку у регіонах України та надання рекомендацій щодо механізмів активізації ресурсів ендегенного розвитку, розробки методики економічної оцінки екскурсійного потенціалу туристських територій як одного із інструментів формалізації стратегічного планування розвитку кластерізації в регіонах в інтересах підвищення ефективності державного управління в туристсько-екскурсійній сфері.

Методологічну основу розробки регіональних кластерних стратегій розвитку туризму можуть становити ендегенні підходи, що базуються на так званій територіальній моделі рекреаційно-екскурсійної системи відкритого типу.

Реалізація принципів ендегенного розвитку туристсько-рекреаційного комплексу регіонів не передбачає необхідності мати у наявності всі ресурси для виробництва певного туристичного продукту. Насам-

перед мова йде про створення оптимального механізму використання підприємницького потенціалу для розвитку екскурсійного обслуговування, а саме наявності та підготовки кадрів підприємців-гідів, екскурсіводів та створення умов для поширення їх діяльності. Проведені дослідження та практичний досвід свідчать, що на сучасному етапі розвитку ринку екскурсійних послуг провідним продуцентом додаткової вартості є інтелектуальний ресурс.

Традиційно розвиток підприємництва на ринку екскурсійних послуг зв'язують з діяльністю Леопольда Ліпсона, який вперше в Росії в 1885 р. організував «Підприємство для громадських подорожей в усі країни світу». Значної популярності набув гірський та краєзнавчий туризм. У 1890 р. в Одесі було створено Кримський гірський клуб з філіями в Ялті та Севастополі. Треба відзначити, що на відміну від сучасного часу, на початку 20-го сторіччя для підтримки екскурсійної справи видавалися спеціалізовані журнали «Екскурсійний вісник», «Шкільні екскурсії і шкільний музей», «Російський екскурсант», які можна було придбати в містах України, але виходили вони, природно, російською мовою, оскільки видавалися в столиці Російської імперії.

Звичайно, що так званий «перехідний період» переорієнтації всього господарського комплексу країни на ринкові засади функціонування не залишив незмінною ситуацію у сфері екскурсійного обслуговування.

Насамперед, слід відзначити, що відбувався значний спад попиту на екскурсійні послуги. Відпрацьована майже за півстоліття система екскурсійного обслуговування зазнала поступової руйнації. Екскурсіводи виявилися наданими самі собі. Випадкові замовлення дозволяли заробити на життя далеко не всім. Бурхливе створення і функціонування туристичних підприємств у 90-х рр., орієнтованих на виїзд туристів за кордон, дозволили окремим фахівцям екскурсійної справи пристосуватися до ситуації і, дякуючи значному рівню професійної підготовки і досвіду, отримати роботу в нових туристичних фірмах. Як підкреслюють фахівці та науковці, на сучасному етапі в більшості регіонів України школи екскурсіводів фактично перестали існувати, не розбудована система курсів підвищення кваліфікації [10, 23]. Дослідження, проведені в Одеському регіоні, показали, що на сучасному етапі в області не існує жодного учбового закладу, який має відповідну ліцензію Міністерства освіти та науки України на здійснення підготовки та перепідготовки екскурсіводів та гідів-перекладачів.

Така ситуація склалася з 1995 року, тому й середній вік екскурсоводів в Одеському регіоні за 50 років.

Саме тому на сучасному етапі негайно необхідним є розроблення та впровадження науково обґрунтованих заходів щодо розвитку конкурентоспроможного підприємництва на ринку екскурсійних послуг, які б відповідали регіональним пріоритетам туристичних регіонів України. Не дивлячись на те, що в Україні вже створені базові нормативно-правові засади забезпечення туристичної діяльності та організації туристсько-екскурсійних послуг, розвиток екскурсійного обслуговування в регіонах не має дійсного механізму тому, що надання екскурсійних послуг не підпадає з 2004 року під ліцензування як туроператорська та турагентська діяльність, що гальмує положення статті 6 Закону України «Про туризм», де йде мова про нормативне регулювання екскурсійного обслуговування громадян [11]. Від цього також постраждала якість надання екскурсійних послуг, підготовки фахівців туристичного супроводу, розробки екскурсійних маршрутів.

Розвиток туристичної сфери визначається показниками в'їзного, виїзного та внутрішнього туризму, надання екскурсійних послуг, які в різному поєднанні утворюють національний і міжнародний туризм та туризм у межах країни. Кожна з цих категорій впливає передусім на створення ВВП, а співвідношення в'їзного та виїзного туризму (тобто категорія «міжнародний туризм») впливає на формування сальдо платіжного балансу країни за статтею «Подорожі». Становлення підприємницьких структур в екскурсійній сфері незалежної України до 2004 року характеризувалося наявністю негативного сальдо за статтею «Подорожі» та нестабільними показниками розвитку внутрішнього туризму та екскурсійних послуг. У 2004 році під впливом заходів щодо стимулювання розвитку туристсько-екскурсійної сфери, завдяки реалізації основних положень Державної Програми розвитку туризму на період 2002–2010 рр., Наказу Держтурадміністрації України «Про Концептуальні засади організації екскурсійної діяльності в Україні», політиці залучення іноземного інвестора до модернізації матеріально-технічної бази було досягнуто перевищення показників в'їзного туризму над виїзним. Крім того, позитивним явищем з 2004 року є стале, поступове збільшення обсягу внутрішніх туристичних потоків та обсягів екскурсійних послуг.

Для подальшого розвитку туристичного процесу та активізації підприємницької діяльності на ринку екскурсійних послуг на кінці 2005 року Національна Рада з туризму, Загальноукраїнська асоціа-

ція музеїв, Український фонд культури і Українська громада охорони пам'яток історії та культури презентували програму «Відродження замків України», яка може бути підставою для розробки туристсько-екскурсійних маршрутів, у тому числі в Одеському регіоні, за нині модним в державах Західної Європи напрямком — парадор-тури (замковий, фортифікаційний туризм). В туристичних регіонах України із біля 3000 подібних споруд збереглося не більш 120 об'єктів, які в дуже поганому стані. Ініціатори рахують, що даний пілотний проект спрямовано на підприємців туризму, регіональних та місцевих інвесторів, тому що відродження та реконструкція замків та фортець буде супроводжуватись будівництвом біля них міні-готелів; розробкою новітніх екскурсійних маршрутів та місцевих культурно-туристичних центрів. Як свідчить закордонний досвід (Великобританія, Чехія, Франція, Польща, Угорщина), рентабельність подібних проектів складає не менш 40 %, а середньорічне завантаження замкових готелів до 80 %, інвестиції, наприклад в будівництво готельно-ресторанного міні-туркомплексу в розмірі до 500000 доларів США, зможуть окупитися за 3–5 років та вийти на планову рентабельність. Подібний проект розроблено фахівцями кафедри економіки та управління туризмом Одеського державного економічного університету для Аккерманської фортеці міста Білгорода-Дністровського як інвестиційний бізнес-проект для залучення потенціальних інвесторів у конкурсі в Італії.

На думку автора, подібні інвестиційні проекти повинні передбачати, по-перше, інвентаризацію споруд, узгодження з регіональними органами влади сценарію розвитку туристичної території та інвестиційного клімату; по-друге, проведення тендеру проектів зацікавлених підприємців; по-третє, враховувати міжнародний досвід концесій подібних туристичних проектів та інтереси місцевої територіальної громади, моделі діючих екскурсійних кластерів у Європі.

Розвиток екскурсійних послуг в Україні істотно впливає на такі сектори економіки, як транспорт, торгівля, зв'язок, страхування, виробництво сувенірної продукції, та стає одним з перспективних напрямків для діяльності підприємців-фахівців туристичного супроводу. В свою чергу, важливими чинниками розвитку ринку екскурсійних послуг є природно-рекреаційний та історико-культурний потенціал країни. В Україні склалися унікальні природно-кліматичні умови, збереглися багаті історико-культурні та національно-етнографічні ресурси. Велика кількість невикористаних територій, придатних для туризму і відпочинку; понад 160 тисяч пам'яток архітектури і містобудуван-

ня; сотні музеїв із зібраннями унікальних археологічних знахідок, що свідчать про самобутню і давню культуру українців, — усе це при відповідному розвитку може стати основою для формування кластерних форм підприємництва на ринку екскурсійних послуг.

Конкурентний ринок екскурсійних послуг можна розглядати з точки зору економічних відносин як усередині країни, так і за її межами. Чим більш регулярний характер будуть мати економічні відносини і туристичні зв'язки, тим більш передбачуваними можуть виявитися економічні процеси, а економічна кон'юнктура — стабільною. Як показали останні дослідження, прихильники створення рекреаційних систем, кластерів в Україні пов'язують з ними вирішення важливих економічних завдань розвитку туристичних регіонів. Вони називають їх «системами відкритого типу», що за певних умов можуть досягати стану оптимальної динамічної рівноваги із зовнішнім середовищем, в якому їхня структура або найважливіші структурні характеристики залишаються постійними. На думку автора, відкриті системи рекреаційно-екскурсійних комплексів та кластери в регіонах України знаходяться у стані незавершеного формування, тому що вони не структуровані і недиверсіфіковані за видами туризму та ринками збуту туристсько-екскурсійних послуг. Такі системи формуються та розвиваються при взаємодії груп населення, туристів та екскурсантів, підприємців із природними ресурсами, культурно-історичними комплексами; характеризуються особливостями взаємозв'язків між регіонами, які генерують турпоток, та DESTИНАЦІЯМИ, які приймають туристів та екскурсантів. На наш погляд, до найбільш значних рекреаційно-екскурсійних систем в Україні варто віднести: Причорномор'я, Крим, Приазов'я, Карпатський регіон та заповідні зони Донбасу — Святогірськ та Слов'янськ, де відзначається наявність досить розвиненої екскурсійної інфраструктури та близькість європейських та близькосхідних транспортних коридорів, що дає змогу поширити процеси інтеграції України в світове туристське співтовариство за рахунок формування кластерних моделей розвитку.

Екскурсійний потенціал України нараховує 39 міст із тисячолітньою історією, більшість яких розташовані на території колишньої Київської Русі. Крім того, у Києві, Чернігові, Сумській, Полтавській, Черкаській областях, у Поділлі і Галичині зосереджено найцінніші пам'ятки історії, культури, архітектури і ремесел. Тут збереглося 10 культурних пам'яток Х—ХІІ сторіччя, які є унікальною історичною спадщиною. Найбільш цікавим туристсько-екскурсійним регіоном

не тільки в Україні, але у всій Європі, є Єврорегіон «Нижній Дунай», де знаходиться Дунайський біосферний заповідник, який має усі перспективи стати «відкритою рекреаційно-екскурсійною системою» Одеського туристичного регіону.

За даними офіційного туристичного сайту Одеської області (<http://www.touregion.od.ua>), Одеська область — приморський прикордонний регіон України, який розташований на півдні країни, займає територію 33,3 тис. кв. км, де проживає більш 110 національностей і народностей.

Головна особливість області — її причорноморське і прикордонне розташування, що особливо важливе для розвитку торговельно-економічних зв'язків з різними країнами світу. Через територію області проходять важливі міжнародні транспортні коридори: Критський № 5, Критський № 9, «Балтійське море — Чорне море», «Чорноморське транспортне кільце», «Транспортний коридор Європа — Кавказ — Азія». З географічним положенням області в степовій і лісостеповій зонах пов'язане її головне природне багатство — значні агропромислові ресурси, а з приморським положенням — її могутній транспортний і рекреаційний потенціал. На території області діє 8 морських і річкових портів, зокрема Одеський, Іллічівський, Юженський, Ізмаїльський. Промисловість Одеської області завжди була важливим елементом національної економіки України. На території області розташовані підприємства нафтопереробки, машинобудування, чорної і кольорової металургії, хімічної, харчової і легкої промисловості. Одеська область бере активну участь у роботі 6 європейських організацій. Це Асамблея європейських регіонів, єврорегіон «Нижній Дунай», Робоча співдружність придунайських країн, Асоціація європейських прикордонних регіонів, Асамблея європейських виноробницьких регіонів і конференція Приморських регіонів Європи.

Поряд з дуже вигідним транспортно-географічним розташуванням, Одещина має сприятливі умови, що в цілому формують високий природно-ресурсний потенціал регіону. Тепле море, лікувальні грязі, мінеральні води, морські пляжі створюють винятковий рекреаційний потенціал Одещини. У пониззі великих річок (Дунай, Дністер) і лиманів, на морських узбережжях і в шельфовій зоні розташовані високоцінні й унікальні природні комплекси, водно-болотні угіддя, екосистеми, що формують високий біосферний потенціал регіону, який має національне і міжнародне, глобальне значення. Особливість економіко-географічного розташування області, сприятливі

природно-кліматичні умови, різноманітні природні лікувальні ресурси, наявність піщаних пляжів, розвинута мережа водних, залізничних та автомобільних магістралей обумовлюють розвиток в області сфери туризму і рекреації. Серед природних багатств, які активно використовуються у курортно-рекреаційному господарстві області, важливе місце посідають лікувальні грязі та ропа Куяльницького, Хаджибейського, Шаболотського лиманів, сірчано-водневі, гідрокарбонатні, йодо-бромні та натрієві мінеральні води, які дають можливість ефективно лікувати захворювання органів кровообігу, нервової системи, органів дихання нетуберкульозного характеру, органів травлення, порушення обміну речовин тощо [14, 23].

Своєрідність туристично-екскурсійного потенціалу області також визначена численними пам'ятками різних часів з відомими історико-культурними заповідниками, пам'ятками та музеями. Це відомі у світі Одеський державний академічний театр опери і балету, знамениті Потьомкінські сходи, українська Венеція — місто Вилкове, фортеця XII—XV сторіччя в місті Білгород-Дністровському, розкопки античних міст Тіри і Ніконії, пам'ятки культурової архітектури в містах Одесі, Ізмаїлі, Рені, Кілії та багато чого іншого.

Понад 5000 об'єктів культурної спадщини та 120 об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного та місцевого значення створили Одещині імідж одного із найбільш відомих і популярних, насамперед через свою самобутність, місць для відвідування туристами і відпочиваючими.

На території області є 92 природно-заповідні зони, у тому числі державного значення — Дунайський біосферний заповідник, Дунайські і Дністровські плавні, ландшафтний парк «Тилігульський», ботанічний сад Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова, 19 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва тощо.

В області налічується на 01.01.2010 р. 848 об'єктів туристично-рекреаційного та санаторно-оздоровчого призначення (у тому числі: 154 готельних підприємств та міні-готелів; 42 санаторно-курортні заклади; 587 туристичних баз та баз відпочинку; 68 дитячих оздоровниць), де одночасно можна розташувати понад 104 тисячі осіб.

Одеській регіон має потужний музейний потенціал розвитку екскурсійної діяльності. Згідно даних регіональної статистики, в регіоні налічується 54 музейних установи, у т. ч. в м. Одеса розташовано 27 музеїв, що складає 50 % від загального потенціалу регіону, в області зосереджено 26 народних, історичних та фольклорно-етнографічних

музеїв, які відвідало у 2008 році майже 800 тис. чоловік, обслуговано екскурсіями понад 70 тис. осіб. Дослідження діяльності музейних установ свідчить про позитивну тенденцію в обслуговуванні туристів та населення регіону (див. рис. 8.2). Більшість музеїв міста (15 музеїв) звітують як благодійні установи, що ведуть діяльність на безкоштовній основі, тому видатки до бюджету не перераховують. Вартість квитків до 12 музейних установ міста станом на 01.01.2010 р. за даними звітності музеїв складають від 5 до 25 грн (рис. 8.1).

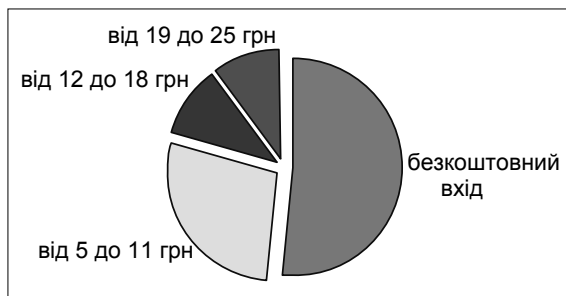

Рис. 8.1. Ціни на музейні послуги у м. Одесі

Від часів виникнення музеї були сховищами і популяризаторами культурної спадщини, закладами, дякуючи яким широкий загал населення та туристів сьогодні має можливість знайомитися з культурним багатством країни.

Лідери за відвідуванням у 2009 році, які приймають 60 % екскурсантів:

- Одеський історико-краєзнавчий музей,
- Одеський художній музей,
- Одеський літературний музей.

Туризму та рекреації держава відносить відповідну роль у формуванні загальної культури нації, її свідомості історичної спадщини, і тому туристичний рух є глобальним проявом світового та національного культурного життя суспільства і населення регіонів. В контексті розвитку ринку екскурсійних послуг цікавими мають бути дані статистики щодо витрат населення Одеського регіону на споживання послуг сфери закладів культури (в т. ч. на відвідування музеїв) за даними Одеської обласної адміністрації відповідно до статті «Вартість послуг культури на одну особу на місяць і середньорічну сім'ю на рік за містами регіону» [18].

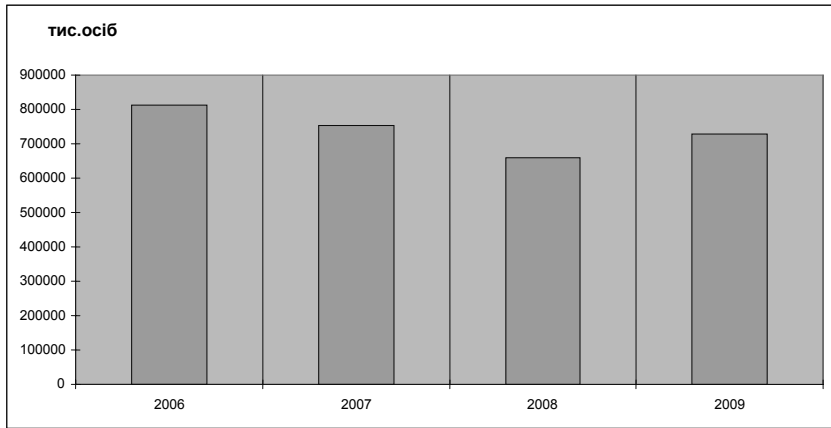

Рис. 8.2. Кількість відвідувачів музеїв м. Одеси за 2006–2009 рр.

Таблиця 8.1

Вартість послуг сфери культури для населення Одеського регіону за 2008 р.

Міста обласного підпорядкування	Вартість послуг на одну особу на місяць, грн	Вартість послуг на середньорічну сім'ю на рік, грн
Одеса	1,74	57,60
Білгород-Дністровський	0,72	24,00
Ізмаїл	0,82	27,00
Іллічівськ	2,36	78,00
Котовськ	1,63	54,00

Такі підрахунки (див. табл. 8.1) яскраво переконують в тому, що за даними Travel and Tourism Report, Україна займає 77 місце за рейтингом 130 країн в галузі туризму та 100 місце за рівнем державної політики в сфері туризму та рекреації. Тому доцільним є активізувати підприємницьку діяльність в цій сфері, у тому числі екскурсійного обслуговування [18].

На думку автора, соціально-етична відповідальність має стати запорукою формування духовного підприємництва як найвищого рівня в еволюційному процесі розвитку. Духовне підприємництво як мудре й благородне прагнення до прогресу має свої закони розвитку і є новою філософією бізнесу третього тисячоліття, фундаментом якої стане культура, свобода, ініціатива.

Дослідження наукової літератури доводять, що трансформаційні процеси в еволюції приводять до того, що роль технологічних факторів підприємництва поступово відходять на другий план, а розвиток історичного процесу пов'язується із культурологічним фактором, внаслідок чого у структурі організації на перший план виходять людина як багата індивідуальність із високим рівнем свідомості та духовними цінностями, орієнтирами. В цьому полягає формування нового вектора підприємницької діяльності в сфері рекреації та туризму суспільства. Цей фактор є досі вагомим для формування інвестиційного клімату в підприємницькому середовищі та регіональному туризмі.

З метою поєднання індустрії туризму з господарським комплексом регіональних територій в єдиному суспільно-географічному просторі були проведені подальші практичні кроки державних установ щодо створення загальнодержавної мережі туристсько-екскурсійних маршрутів, результатом якого став широко репрезентований на міжнародному туристичному ринку інноваційний туристичний продукт — *Національна система туристсько-екскурсійних маршрутів «Намісто Славутича» (2003 рік)* і який має більш 200 кілометрів в Одеському регіоні.

Але дана система не врахувала внутрішньо-комплексні горизонтальні зв'язки, наявні між підприємцями різних галузей, причетних до організації туристичного споживання відповідно стадійності процесу обслуговування туристів та екскурсантів малих міст регіонів, де немає необхідного кадрового потенціалу і не проводились моніторингові спостереження фахівців аграрного та зеленого туризму, екскурсиводів-краєзнавців в межах Регіону «Намісто Славутича». Це не дозволило також виділити в його структурі функціонально-галузеві елементи, що виконують однорідні функції туристичного супроводу по маршруту. Таким чином, на наш погляд, необхідні подальші розробки в сфері міжрегіональних зв'язків задіяних у створенні та реалізації місцевих туристичних послуг в рамках турпродукту «Намісто Славутича». Другою проблемою є відсутність програми залучення підприємців та екскурсиводів в створення місцевих Туристсько-інформаційних центрів та територіально-рекреаційних кластерів. Третьою проблемою є невдосконаленість статистичної системи моніторингу споживання туристичних послуг в рамках «Намісто Славутича», тим паче що за ініціативою Президента України створено туристсько-екскурсійний маршрут «Золоте кільце «Намісто Славутича» та благодійний фонд «Намісто Славутича».

Таким чином, Україна та Одеський регіон мають значний ендегенний потенціал для розвитку конкурентоспроможного ринку екскурсійних послуг: рекреаційні ресурси (9,5 % від загальносвітових), природні умови, історико-культурні, підприємницький потенціал для формування відкритих туристсько-екскурсійних територій та кластерів, який нами представлено за даними природних рекреаційних ресурсів по областях України в таблиці 8.2.

Таблиця 8.2

Екскурсійний потенціал природних рекреаційних ресурсів для формування екскурсійно-рекреаційних систем по областях України

Області	Сумарний природно-ресурсний потенціал, у % від сумарного по Україні	Потенціал природних рекреаційних ресурсів, у % від загального потенціалу області
Вінницька	3,6	5,1
Волинська	1,7	9,2
Дніпропетровська	10,9	4,3
Донецька	12,3	5,1
Житомирська	2,9	9,5
Закарпатська	2,5	21,6
Запорізька	3,9	8,4
Івано-Франківська	2,2	17,6
Київська	4,0	18,4
Кіровоградська	3,0	4,8
Луганська	3,8	4,6
Львівська	3,7	14,3
Миколаївська	2,9	5,9
Одеська	3,7	13,5
Полтавська	3,5	5,4
Рівненська	1,8	6,8
Сумська	2,7	6,7
Тернопільська	2,1	5,3
Харківська	4,3	15,3
Херсонська	2,9	6,4
Черкаська	3,0	8,3
Чернівецька	1,3	13,7
Чернігівська	3,6	9,5

З 23 представлених у таблиці 3 регіонів 7 мають високий екскурсійний потенціал природних ресурсів — понад 10 %, 8 регіонів — середній, від 6 до 10 %. Таким чином, 65 % території України (без ураху-

вання Автономної Республіки Крим) мають достатній потенціал для розвитку ринку екскурсійних послуг.

Незважаючи на низку негативних факторів, які стосуються екскурсійної справи у цілому в Україні, за даними моніторингового дослідження, динаміка екскурсантів, обслугованих суб'єктами підприємницької діяльності — ліцензіатами туроператорської та турагентської сфери, свідчить про зростання їхньої кількості, і в 2007 році становила 2,4 млн осіб, більше на 35 % або на 624,3 тис. осіб порівняно з 2006 р. (див. табл. 8.3).

Таблиця 8.3

Кількість екскурсантів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності України по регіонах (за даними Державної служби туризму і курортів України) (осіб)

	2003	2004	2005	2006	2007
Україна	2690810	1502031	1704562	1768790	2393021
АР Крим	1379336	294619	436209	575166	662946
області					
Вінницька	22816	23281	19297	21068	21738
Волинська	35542	36586	57283	40552	35665
Дніпропетровська	27046	24621	20139	29456	27291
Донецька	23587	23190	26357	25520	20426
Житомирська	14639	14420	15772	14317	19194
Закарпатська	67606	53021	45669	50226	44098
Запорізька	62693	77085	85325	76316	80010
Івано-Франківська	94011	41211	66282	31706	521671
Київська	63497	17590	19930	5643	11224
Кіровоградська	26367	23952	26317	18860	17385
Луганська	26215	28639	34889	30993	39984
Львівська	82734	96647	112450	140680	79320
Миколаївська	19186	23586	20861	18005	21635
Одеська	73518	45727	63340	57627	73904
Полтавська	41651	40346	46454	37742	27676
Рівненська	15239	22264	24689	24788	25142
Сумська	17058	20206	14551	21663	18262
Тернопільська	19821	18493	21367	21561	19922
Харківська	50529	64204	57208	46768	39523
Херсонська	89202	18721	16982	16998	26939
Хмельницька	29431	30385	27973	31333	29901
Черкаська	20086	17575	24247	28304	23472
Чернівецька	18008	15491	18196	19595	16856

	2003	2004	2005	2006	2007
Чернігівська	18814	14569	17969	18997	28339
міста					
Київ	134119	189175	131513	220068	243463
Севастополь	218059	226427	253293	144838	217035

За даними моніторингу, спостерігається значне збільшення обслугованих екскурсантів в Івано-Франківській області, АР Крим, м. Севастополі, м. Києві, Одеській та Херсонській, але в той же час підприємці Львівської області скоротили кількість обслугованих екскурсантів на 44 %, Полтавської — на 26,7 %, Харківської — на 15,5 %, Закарпатської — на 12 %, Донецької — на 19,8 %, Волинської — на 12 % [18, 23].

8.2. МЕТОДИКА РОЗРАХУНКІВ ЄМНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ РИНКІВ ЕКСКУРСІЙНИХ ПОСЛУГ

Багато країн світу характеризуються великою екскурсійною атракційністю та анімаційністю послуг. Це спричинено величезним багатством та унікальністю культурної спадщини та природних ресурсів. Екскурсійні атракційні території пристосовані для прийняття значної кількості туристів та екскурсантів, а тим самим мають більше шансів на динамічний суспільно-економічний розвиток завдяки дуже високому рівню прибутковості інвестицій в розвиток галузі. Оптимізації структури та режиму функціонування туристсько-екскурсійних комплексів регіонів може сприяти розробка методик розрахунків показників екскурсійної ємності туристичної території. На сучасному рівні в економіці туризму поширеним є показник рекреаційної місткості території, який виражається за допомогою величини допустимого навантаження на одиницю площі, де туристу гарантований комфортний відпочинок і водночас не відбувається деградація довкілля. Цей показник не може бути використаний для розрахунків планування ємності ринку екскурсійних послуг та інвестиційної привабливості бізнес-проектів підприємців регіональних територій, планування надходжень до місцевих бюджетів від розвитку екскурсійного обслуговування туристів, кластеризації підприємців сфери туризму.

Оскільки питання подальшого планування розвитку територіально-виробничих форм в туристсько-рекреаційному комплексі на державному рівні є достатньо актуальним через можливості туризму забезпечувати зростання валового регіонального продукту, слід запропонувати економічно обґрунтовані методики розрахунків потенціальної ємності ринку екскурсійних послуг. У контексті конкретизації запропонованих підходів до розвитку підприємництва на ринку екскурсійних послуг необхідною є розробка методичних підходів щодо ринкової оцінки економічного потенціалу рекреаційно-екскурсійної системи (території).

Поняття «ємність ринку» широко використовується в наукових працях з економіки та маркетингу туризму, але трактується по-різному — від визначення загальних потреб в туристичних або екскурсійних послугах до обсягу реалізованого турпродукту.

Ємність ринку екскурсійних послуг є величиною, що характеризує максимально можливу спроможність споживання екскурсійних послуг усіма сегментами ринку рекреантів, туризму, місцевого населення регіону, тобто увесь ринковий потенціал споживання послуг. Таким чином, ємність ринку екскурсійних послуг відображає не тільки рівень споживання екскурсійного продукту, а й рівень незадоволеного попиту. Його економічна величина може бути структурована за видовими та територіальними ринками. При дослідженні ємності ринку необхідно звернути увагу, що вона відтворює такі умови. З одного боку відбиває рівень споживання — через визначення впливу чинників формування попиту та споживання, з іншого — діяльність суб'єктів турринку через вплив умов реалізації екскурсійних послуг. Визначення рівня споживання екскурсійних послуг обов'язково повинно коригуватися факторним аналізом умов створення та споживання екскурсійних послуг з метою визначення потенційної ємності регіонального ринку.

Таке наукове обґрунтування співвідношення потенційної ємності ринку та фактичного рівня споживання дає змогу подальшого аналізу та розробки методичних засад планування виробництва конкурентноспроможних екскурсійних послуг. Факторний аналіз дозволяє визначити попит на туристсько-екскурсійні послуги на регіональному ринку та надати оцінку ефективності обраної конкурентної стратегії.

Для визначення сукупного попиту на екскурсійні послуги можна застосовувати таку економічну залежність:

$$СП = Ч \times E \times СЦ \times K, \quad (8.1)$$

де СП — сукупний попит на регіональному ринку (грн);

Ч — чисельність споживачів, що може бути обрахована як частина населення, що припадає на екскурсійні послуги (чол.);

E — кількість екскурсій, що припадає на 1 споживача за рік;

СЦ — середня ціна однієї екскурсійної послуги (грн);

K — кореляційний коефіцієнт (знижки для корпоративних замовників, турагенцій, тощо).

Для визначення регіональних відмін, розподілу сукупного попиту на екскурсійні послуги застосовується методика бальної оцінки або визначення індексу факторів реалізації, що дає змогу подальшого визначення частки регіонального ринку екскурсійних послуг, яка припадає на суб'єкта підприємництва. Формула розрахунків в грошовому чи натуральному виміру буде мати такий вид:

$$Ч = O_{\text{еп}} / D_{\text{регіон}} \times 100, \quad (8.2)$$

де Ч — частка підприємця на певному регіональному ринку екскурсійних послуг (грн);

$O_{\text{еп}}$ — обсяг реалізації екскурсійних послуг підприємцем за рік (грн);

$D_{\text{регіон}}$ — обсяг реалізації екскурсійних послуг загальної кількості в регіоні (грн).

Така оцінка ефективності діяльності допоможе зробити аналіз фактичного збуту екскурсійних послуг та визначити частку конкурентного ринку в плануванні обсягів бізнесу в майбутньому, визначити рівень конкуренції та вибрати ринкову стратегію щодо оцінки кластерної моделі розвитку.

Далі потрібно визначити ринковий потенціал території, на якій надає послуги підприємець (підприємство). Пропонується розглядати ринковий потенціал за такою методикою. Ринковий потенціал рекреаційно-екскурсійної території (ЕПтер.) дорівнює загальному обсягу турпотоків по наступних ринках збуту екскурсійних послуг в регіоні:

1) ринок організованих туристів, які прибули по ваучерах туроператорів та турагентів та розміщені в готелях, закладах санаторно-курортного типу;

2) ринок неорганізованих туристів, які тимчасово розміщені у приватному секторі;

3) ринок місцевого населення;

4) ринок одноденних відвідувачів-екскурсантів, транзитних туристів, круїзних пасажирів.

$$EP_{\text{тер.}} = P_{\text{орг.тур.}} + P_{\text{неорг.тур.}} + P_{\text{місц.нас.}} + P_{\text{транз.тур.}} \quad (8.3)$$

Ринок організованих туристів включає іноземних туристів, внутрішніх туристів, які розміщені у колективних закладах розміщення.

Для подальших розрахунків необхідні відомості про потужність закладів розміщення в регіоні та середньої тривалості відпочинку туристів, а також кількість днів наповнювання закладів розміщення в активний сезон. Треба також розрахувати середній екскурсійний коефіцієнт чи отримати експериментальним шляхом, який дає можливість визначити кількість екскурсій, на яких може перебувати турист під час свого відпочинку в регіоні.

Звідси

$$P_{\text{орг.тур.}} = M_{\text{з.розм.}} \times \frac{T}{N} \times K, \quad (8.4)$$

де $P_{\text{орг.тур.}}$ — потенційна ємність ринку екскурсійних послуг для організованих туристів (тис. екс.);

$M_{\text{з.розм.}}$ — місткість засобів розміщення в регіоні (тис. ліжок/місць);

T — кількість днів наповнюваності закладів розміщення в активний сезон;

N — тривалість путівки (дні перебування) в середньому за даними засобів розміщення в регіоні;

K — кількість потенціальних екскурсій на одного організованого туриста.

Звернемо увагу, що за даними управління туризмом і курортами Одеської облдержадміністрації станом на 1 січня 2010 р. в Одеському регіоні налічується більш 800 курортно-оздоровчих установ, що можуть одночасно прийняти від 90 до 104 тисяч туристів; середня тривалість відпочинку у санаторно-курортних закладах — 14 днів; середній екскурсійний коефіцієнт дорівнює — 2 екскурсіям, тривалість активного сезону в санаторно-курортних установах — 90 днів. Статистичні дані щодо середньої кількості днів перебування іноземних туристів в Одеському регіоні у 2007–2009 рр. наведено в табл. 8.4.

Проведені розрахунки за вищенаведеною метордиккою свідчать, що екскурсійний потенціал Одеського туристичного регіону на ринку внутрішнього організованого туризму дорівнює на активний сезон — 1157400 екскурсантів; неорганізованих туристів,

Таблиця 8.4
 Статистичні дані щодо середньої кількості днів перебування іноземних туристів в Одеському регіоні у 2007–2009 роках
 (в'їзний туризм)

№ з/п	2007 рік			2008 рік			2009 рік						
	Країна, з якої прибували	Кількість осіб	Середня кількість днів перебування	№ з/п	Країна, з якої прибували	Кількість осіб	%	Середня кількість днів перебування	№ з/п	Країна, з якої прибували	Кількість осіб	%	Середня кількість днів перебування
1	Швейцарія	997	1,9	1	Швейцарія	3017	6,8	25,19	1	Швейцарія	2501	8,57	30,94
2	Франція	5674	10,9	2	Росія	7311	16,6	14,87	2	Англія	7524	25,78	10,96
3	Росія	5208	9,9	3	Англія	10316	23,4	11,93	3	Росія	1814	6,22	9,82
4	Японія	823	1,6	4	США	6430	14,6	8,5	4	Білорусь	1102	3,78	9,42
5	Німеччина	3522	6,7	5	Німеччина	4728	10,7	7,63	5	США	4399	15,07	7,35
6	Ізраїль	829	1,6	6	Білорусь	1005	2,3	7,54	6	Німеччина	3231	11,07	6,98
7	Англія	9458	18,1	7	Франція	2589	5,9	3,49	7	Італія	1464	5,02	3,71
8	Італія	3661	7,0	8	Японія	948	2,2	2,73	8	Франція	1817	6,23	3,09
9	США	13183	25,2	9	Австрія	680	1,5	2,37	9	Швеція	650	2,23	1,85
10	Білорусь	1034	2,0	10	Греція	488	1,11	2,06	10	Молдова	832	2,85	0,99
	Інші: 40	7839	15,0		Інші: 36	6607	14,98	13,68		Інші: 27	3849	13,19	14,9
	Всього: 50	52228	100		Всього: 46	44119	100	100		Всього: 37	29183	100	100

розміщених у приватному секторі, дорівнює — 257000 екскурсантів. Потенціальні можливості одноденних екскурсантів ринку круїзів, відвідувачів — 320000 екскурсантів, відповідно. Таким чином, прогнози показники потенціалу екскурсійного ринку Одеського регіону за даними досліджень складають 1734400 екскурсантів — потенціальних споживачів. В той же час треба підкреслити, що моніторинг екскурсійних послуг в Одеському регіоні свідчить, що із 217254 екскурсантів питома вага (73,5 %) припадає на заклади колективного розміщення [18].

На підставі даних моніторингу ринку екскурсійних послуг, запропонованої методики розрахунків екскурсійного потенціалу туристичної території на прикладі Одеського регіону можна зробити висновок, що порівняно з даними офіційної статистики в регіоні не використовуються усі можливості розвитку підприємництва на ринку екскурсійних послуг, а обсяг фактично наданих послуг в 2008 р. за звітними даними дорівнює 18–20 % потенціалу ринку. Слідуючи запропонованій методиці розрахунків, можна також визначити екскурсійний потенціал сектору місцевого населення регіону, учнів загальноосвітніх закладів регіону та інше за сегментами попиту.

Сегментування ринку екскурсійних послуг за географічним принципом рекреаційно-туристських систем дозволяє також виділити в регіоні п'ять функціональних рекреаційних районів, що мають потенційні можливості розвитку кластерів підприємницької діяльності в екскурсійній сфері, і розрахувати для них показники додаткових відрахувань до місцевих бюджетів за рахунок створення умов для діяльності фахівців туристичного супроводу — місцевих екскурсодів: Б.-Дністровський район (374 курортно-оздоровчі установи), Овідіопольський (53 відповідно), Килійський (95), Татарбунарський (106), Комінтернівський (33) [23].

8.3. ШЛЯХИ АКТИВІЗАЦІЇ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ЕКСКУРСІЙНИХ ПОСЛУГ

Проведені науковцями дослідження регіональних умов розвитку підприємництва в сфері екскурсійної діяльності встановили, що для впорядкування діяльності фахівців туристичного супроводу на державному рівні необхідно вирішити низку ключових питань, насамперед:

– вирішити питання щодо підготовки (перепідготовки) фахівців туристичного супроводу (екскурсоводи, гідів-перекладачі, спортивні інструктори тощо) певної кваліфікації, які мають базову вищу освіту, з видачею відповідного свідоцтва (диплому, інше) єдиного державного зразка. Мають бути визначені профільні учбові заклади, при яких, за наявності відповідної ліцензії Міністерства освіти і науки України, можуть функціонувати курси з підготовки (перепідготовки) спортивних інструкторів, екскурсоводів, гідів-перекладачів. При цьому обов'язково встановити вимоги до організаторів таких курсів, як то: предметний мінімум та кількість годин по кожному з них, кількість практичних занять тощо;

– внести зміни, у відповідності до Закону України «Про туризм», до міждержавного стандарту ГОСТ 28681.1–95 «Туристско-екскурсионное обслуживание. Проектирование туристских услуг»;

– забезпечити відповідність наказу Державної туристичної адміністрації України від 24.09.2004 р. № 83 «Про затвердження Положення про порядок видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу фахівцям туристичного супроводу» (далі Наказ) вимогам Закону України «Про туризм» в частині визначення органу, який здійснює видачу дозволів на право здійснення туристичного супроводу (далі Дозвіл). Згідно п. 2.5 зазначеного Наказу видача Дозволів здійснюється акредитаційними комісіями, створеними обласними (міськими) держадміністраціями, що суперечить ст. 11 Закону України «Про туризм», згідно якої видачу дозволів на право здійснення туристичного супроводу віднесено до повноважень місцевих державних адміністрацій. Наявність цієї нормативно-правової колізії унеможлиблює здійснення контролю за діяльністю фахівців туристичного супроводу у відповідності з вимогами Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності». Згідно п. 3.4 Наказу скасування дії дозволу на право здійснення туристичного супроводу, у разі порушення фахівцями норм Положення про порядок отримання Дозволу, віднесено до компетенції акредитаційної комісії. Але акредитаційна комісія не має законодавчих повноважень щодо перевірки і документування фактів порушення фахівцями туристичного супроводу чинного законодавства [18, 24].

Суттєвим недоліком діючого Наказу є те, що на його підставі на практиці не можливо зобов'язати спортивного інструктора, екскурсовода чи гідів-перекладача одержати Дозвіл, оскільки діючий Наказ не є міжгалузевим і контролюючі органи (з пояснень їх керівництва)

не можуть керуватися ним у своїй роботі. В свою чергу це призводить до несплати фахівцями туристичного супроводу податків, інших обов'язкових платежів, не дає змогу проконтролювати якість надання послуг туристичного супроводу тощо. І як наслідок, фахівці зазначеної категорії провадять безконтрольну і неоподатковану діяльність.

Не врегульовано питання щодо пункту 3.4.6. Наказу, в якому зазначено, що скасування дозволу можливо у разі «Порушення умов договору між туристом (екскурсантом) та особою, яка надає послуги туристичного супроводу». Якщо фахівець туристичного супроводу перебуває у штаті турпідприємства і обслуговує групу туристів, то про який договір між ним і туристом йде мова? Було б доцільно розробити Типовий договір на екскурсійне обслуговування окремо для туроператорів (турагентів) і фахівців туристичного супроводу, які провадять самостійну підприємницьку діяльність з визначенням обов'язкових суттєвих умов договору.

Крім того, чинним законодавством не оговорені дії туроператорів і турагентів у разі звільнення з роботи їх штатного працівника, на ім'я якого було одержано Дозвіл. Постає питання: чи є цей Дозвіл позитивною власністю екскурсовода (гіда-перекладача) на право проведення екскурсій на певну тематику, якщо він отримав його перебуваючи у трудових відносинах з конкретним туроператором (турагентом)? Чи фахівець туристичного супроводу зобов'язаний залишити на турпідприємстві Дозвіл та нагрудний знак (бейдж) у разі свого звільнення? Ця невизначеність може в кінцевому результаті призвести до порушення питання щодо встановлення права на інтелектуальну власність, адже, відповідно до кваліфікаційних вимог для екскурсоводів і гідів-перекладачів, саме вони готують перелік екскурсійних тем та шляхову інформацію, контрольні тексти, методичні розробки, технологічні карти екскурсій тощо.

У зв'язку з недосконалістю діючого законодавства, яке регламентує надання послуг туристичного супроводу створеною, згідно розпорядження голови обласної державної адміністрації від 13 квітня 2005 року № 154/А-2005 «Про утворення обласної акредитаційної комісії з видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу», акредитаційною комісією, до цього часу не створений науково-методичний центр екскурсійної діяльності. При цьому, зважаючи на те, що видачу і скасування дії Дозволів здійснює акредитаційна комісія, повністю відсутній механізм з боку місцевих органів виконавчої влади, інших контролюючих органів щодо зобов'язання суб'єктів ту-

ристичної діяльності отримати дозвіл на право здійснення туристичного супроводу.

Слід зазначити, що у 2006–2009 роках до управління культури і туризму облдержадміністрації звертались фахівці, які надають екскурсійні послуги, з метою отримання Дозволів. Здебільшого це були пенсіонери, які не перебували у трудових відносинах з туристичними підприємствами і працювали за їх телефонними «заявками» на екскурсійне обслуговування туристичних груп. Всі без винятку особи, які виявляли бажання одержати дозвіл на право здійснення туристичного супроводу, не мали змоги надати обласній акредитаційній комісії копію трудової книжки або копію свідоцтва про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності. Тобто, екскурсоводи та гідів-перекладачі пенсійного віку виявляли бажання одержати Дозвіл, не перебуваючи при цьому у трудових відносинах з турпідприємствами та не зареєструвавшись як суб'єкти підприємництва, адже набагато простіше відпрацювати, при надходженні замовлення від туристичної фірми, декілька годин з екскурсантами, не обтяжуючи себе безліччю інших зобов'язань, пов'язаних з підприємницькою діяльністю. Звертались за одержанням Дозволів і молоді люди, однак у них, крім проблем з наданням копії трудової книжки чи свідоцтва про реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності, була ще одна суттєва проблема, пов'язана з труднощами отримання документа про підготовку або підвищення кваліфікації [24].

Туроператори та турагенти, зі свого боку, також не зацікавлені включати до штатного розпису посади екскурсоводів, гідів-перекладачів, бо це призведе до додаткових витрат, пов'язаних із зростанням витрат по фонду оплати праці. Як правило, тільки незначна кількість туристичних фірм офіційно приймає на роботу екскурсоводів /гідів-перекладачів. В основному це підприємства, що надають екскурсійні послуги іноземним круїзним туристам. В свою чергу, керівництво зазначених підприємств не зацікавлене у одержанні штатними екскурсоводами і гідями-перекладачами дозволів на право здійснення туристичного супроводу. Це обумовлено тим, що у розпал туристичного сезону, при зростанні туристичних потоків, туроператори і турагенти звертаються до екскурсоводів та гідів-перекладачів пенсійного віку, які не вимагають відповідний запис у трудову книжку, з пропозиціями щодо обслуговування іноземних туристів. При цьому керівники турпідприємств завбачливо вираховували, що екскурсоводи (гідів-перекладачі) — пенсіонери за відсутності дозволів на право здійснення

туристичного супроводу будуть поставлені у нерівні умови зі штатними працівниками, які ці Дозволи матимуть. Крім цього, туристичні підприємства, що обслуговують круїзних туристів, нестимуть значні витрати, якщо включатимуть до штатного розпису цілу низку гідів-перекладачів зі знанням різних мов, оскільки специфікою круїзного туризму є те, що на судні можуть перебувати туристи з різноманітних країн, що зобов'язує туроператорів (турагентів) забезпечити наявність одразу декількох гідів-перекладачів.

Отже, зважаючи на напрямки розвитку туризму, визначені Законом «Про туризм», діяльність з екскурсійного обслуговування туристів та мешканців регіонів України повинна реалізувати свою роль як однієї з форм змістовного використання вільного часу, дозволя, вивчення історії рідного краю, залучення широких верств населення до пізнання історико-культурної спадщини, формування туристичної культури народу загалом.

Контрольні запитання

1. Які спостерігаються тенденції розвитку ринку екскурсійних послуг в Україні?
2. В чому полягає реалізація принципів ендogenousного розвитку туристично-рекреаційного комплексу регіону?
3. Які сектори регіональної економіки впливають на розвиток екскурсійної діяльності?
4. Охарактеризуйте сучасний стан регіонального ринку екскурсійних послуг.
5. Дайте визначення поняття «ємність ринку екскурсійних послуг».
6. Які існують перешкоди в розвитку підприємницької діяльності в сфері екскурсійних послуг?

Література

1, 2, 11, 12, 14, 18, 21, 23, 24, 25, 26, 34.

ЗАСАДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

- 9.1. Загальні положення законодавства щодо екскурсійної діяльності.
- 9.2. Нормативно-правове забезпечення надання екскурсійних послуг.
- 9.3. Ретроспективний аналіз нормативно-правового регулювання екскурсійної діяльності.

Ключові слова: правовий статус туриста і екскурсанта, туристичний продукт, договір екскурсійного обслуговування, ліцензійні умови, туристичний супровід.

9.1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

На думку більшості фахівців, правове регулювання екскурсійної діяльності в Україні поки далеке від досконалості. Закон України «Про екскурсійну діяльність» знаходиться в стадії розробки, і здійснення екскурсійної діяльності фактично регулюється тією мірою, в якій встановлено законодавчі засади туризму. При цьому під нормативно-правовою базою туризму розуміють сукупність загальнозаконодавчих, галузевих і нормативних документів, які регулюють туристичну діяльність.

Організація екскурсійного обслуговування в правовому полі відбувається в умовах урахування широкого кола питань. Вони включають дотримання:

- загальних положень правової бази регулювання туристичної діяльності в Україні;
- правового статусу туриста і екскурсанта (порядок в'їзду/виїзду та перебування в Україні, страхування та медичної допомоги, забезпечення безпеки, права та обов'язки туристів і екскурсантів);
- організації туристичного підприємництва;
- організаційно-правових основ діяльності (праця та соціальне страхування, оподаткування, використання земель та плати за землю, ведення розрахунків в іноземній валюті, бухгалтерський облік);

– міжнародних правових актів регулювання туристичної діяльності, а також відповідних стандартів.

Крім того, важливою складовою нормативно-правової бази здійснення екскурсійного обслуговування виступає законодавство юридичної відповідальності. Її основи визначають Кримінальний, Цивільний, Господарський кодекси, а також Кодекс України про адміністративні правопорушення.

Основи правового регулювання в сфері надання екскурсійних послуг в основному визначаються:

– *Законами України (з відповідними змінами та доповненнями):*

– Про туризм

– Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців

– Про підприємництво

– Про ліцензування певних видів господарської діяльності

– Про захист від недобросовісної конкуренції

– Про рекламу

– Про страхування

– Про захист прав споживачів

– *Постановами Кабінету Міністрів України (з відповідними змінами та доповненнями):*

– «Про затвердження Порядку організації виїзду дітей за кордон у туристичну подорож, на відпочинок та оздоровлення» від 21 грудня 2005 р. № 1251;

– «Про організаційне і фінансове забезпечення відпочинку та оздоровлення дітей в Україні» від 14 квітня 1997 р. № 323;

– *Наказом Державного комітету статистики України* «Про затвердження форм державної статистичної звітності з питань туризму та інструкцій щодо їх заповнення» від 4 березня 1998 р. № 96;

– *Наказом Міністерства освіти України* «Про затвердження правил проведення туристичних подорожей учнівською та студентською молоддю України» від 6 квітня 1999 р. № 96;

– *Наказом Державного Комітету України з питань регуляторної політики і підприємництва і Державної туристичної адміністрації України* «Про затвердження Порядку контролю за додержанням ліцензійних умов провадження господарської діяльності з організації іноземного, внутрішнього, зарубіжного туризму, екскурсійної діяльності» від 14.11.2002 р. № 121/83;

– *Наказом Державного Комітету України з питань регуляторної політики і підприємництва та Міністерства культури і туризму України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження туropolераторської та турагентської діяльності» від 11.09.2007 р. № 111/55.*

Нормативні положення щодо провадження господарської діяльності з туристсько-екскурсійного обслуговування визначено прийняттям Міждержавною радою по стандартизації, метрології і сертифікації 25 квітня 1995 р. розробленого Технічним комітетом по стандартизації ТК № 199 «туристсько-екскурсійне обслуговування» і внесеного Управлінням стандартизації і сертифікації у сфері послуг Держстандарту Росії Міждержавного стандарту ГОСТ 28681.1–95 «Туристсько-екскурсійне обслуговування. Туристські послуги. Проектування туристичних послуг» і Міждержавного стандарту ГОСТ 28681.2–95 «Туристсько-екскурсійне обслуговування. Туристські послуги. Загальні положення».

Цими нормативними документами, за які проголосували Азербайджан, Вірменія, Білорусь, Казахстан, Киргизія, Молдова, Російська Федерація, Таджикистан, Туркменістан і Україна, встановлювалося єдине розуміння основоположних термінів туристично-екскурсійного обслуговування:

«...Експурсія — туристська послуга, яка забезпечує задоволення духовних, естетичних, інформаційних потреб туриста...» (ГОСТ 28681.2–95).

«...3.11. Технологічна карта експурсії — технологічний документ, що визначає логічну послідовність огляду пам'яток і об'єктів на маршруті».

(Технологічна карта включає просторово-часові характеристики окремих етапів експурсії (тривалість, протяжність, місце розташування зупинок, точок огляду тощо), основні творчі завдання експурсовода на кожному етапі.)

«...3.13. Контрольний текст експурсії — технологічний документ, який включає науковий, актуалізований зміст інформації, що надається експурсантам».

(На основі контрольного тексту експурсовод складає індивідуальний текст, який відбиває особливості і можливості експурсовода і відповідає інтересам конкретних експурсантів.)

«...3.14. «Портфель експурсовода» — комплект інформаційних матеріалів (фотографій, копій документів, географічних карт, схем, репродукції картин та ін.), які використовуються експурсоводом під час експурсії» (ГОСТ 28681.1–95).

ГОСТ 28681.1–95 закріпив, що: «...проектування послуги «екскурсія» передбачає визначення:

- тематичної спрямованості;
- об'єктів огляду;
- тривалості екскурсії;
- обсягу інформації;
- форми переміщення по маршруту екскурсії;
- результатів соціологічного вивчення пропозицій екскурсантів щодо умов обслуговування.

Як вже було відзначено, результатом проектування послуги «екскурсія» є наступні технологічні документи:

- технологічна карта екскурсії;
- контрольний текст екскурсії;
- матеріали «портфеля екскурсовода»;
- схема траси маршруту транспортної екскурсії.

9.2. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАДАННЯ ЕКСКУРСІЙНИХ ПОСЛУГ

Екскурсійні послуги відповідно до законодавства є частиною туристичного продукту. Стаття 1 чинного Закону «Про внесення змін до Закону України «Про туризм» від 18.11.2003 р. дає наступне визначення туристичного продукту:

«Туристичний продукт — попередньо розроблений комплекс туристичних послуг, який поєднує не менше ніж дві такі послуги, що реалізується або пропонується для реалізації за визначеною ціною, до складу якого входять послуги перевезення, послуги розміщення (послуги з організації відвідувань об'єктів культури, відпочинку та розваг, реалізації сувенірної продукції тощо)».

Навряд чи можна вважати понятійно досконалим еквівалентом екскурсії організацію відвідувань об'єктів культури, відпочинку та розваг. Можливо, що таке визначення ґрунтувалося на термінологічному апараті Державної програми розвитку туризму в Україні на 2002–2010 рр., яка визначає екскурсію як «...відвідання (прогулянка) з метою візуального пізнання навколишнього світу на обраному тематичному маршруті на термін менше 24 годин», екскурсійну діяльність визнає «...складовою туристської діяльності» і визнає її як «організаційні дії з науковою, навчальною або культурно-

освітнянською метою, результатом яких є пізнання визначних об'єктів місцевостей».

Очевидно, що не розкриває загальний рекреаційний зміст екскурсійної діяльності і стаття 5 Закону, яка визначає учасників відносин, що виникають при здійсненні туристичної діяльності:

«Учасниками відносин, що виникають при здійсненні туристичної діяльності, є юридичні та фізичні особи, які створюють туристичний продукт, надають туристичні послуги (перевезення, тимчасового розміщення, харчування, екскурсійного, курортного, спортивного, розважального та іншого обслуговування) чи здійснюють посередницьку діяльність із надання характеристик та супутніх послуг, а також громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства (туристи, екскурсанти, відвідувачі та інші), в інтересах яких здійснюється туристична діяльність».

Цією ж статтею до суб'єктів туристичної діяльності віднесено суб'єктів підприємницької діяльності, що надають екскурсійні послуги, а також гідів-перекладачів, екскурсоводів. При цьому останніх визначають як «...фізичні особи, які проводять діяльність, пов'язану з туристичним супроводом...»

Статтею 21 Закону визначено основні положення, які стосуються Договору на екскурсійне обслуговування. Власне уточнюється і сутність екскурсійного обслуговування:

«За договором на екскурсійне обслуговування одна сторона (суб'єкт, що здійснює туристичну діяльність) за встановлену договором плату зобов'язується надати за замовленням іншої сторони (екскурсанта) обслуговування, істотною частиною якого є послуги екскурсовода (гіда-перекладача) загальною тривалістю не більше 24 годин, які не включають у себе послуги з розміщення».

Крім того, законодавчо закріплюється, що договір на екскурсійне обслуговування укладається за правилами, визначеними цивільним законодавством, у тому числі шляхом видачі ваучера; відповідальність сторін за невиконання, неналежне виконання зобов'язань відповідно до договору на екскурсійне обслуговування, порядок припинення договору на екскурсійне обслуговування визначаються відповідно до цивільного законодавства та законодавства з питань захисту споживачів.

Закон вимагає, щоб особа, яка надає екскурсійні послуги, до укладання договору на екскурсійне обслуговування надала екскурсанту необхідну і достовірну інформацію щодо екскурсійного обслуговування, його видів і особливостей, кваліфікації екскурсовода, про

порядок і строки оплати екскурсійних послуг, а також надавала екскурсанту на його прохання іншу інформацію з питань екскурсійного обслуговування.

Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про туризм» від 18.11.2003 р. *не містить жодної згадки стосовно ліцензування екскурсійної діяльності*. Її провадження регламентується видачею дозволів на право здійснення туристичного супроводу.

На виконання статті 11 Закону видано наказ Державної туристичної адміністрації України від 24.09.2004 р. № 83 «Про затвердження Положення про порядок видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу фахівцями туристичного супроводу», за яким видача таких дозволів здійснюється акредитаційними комісіями, створеними обласними адміністраціями. На даний час організація туристичного супроводу в Україні регламентується саме цим документом [2].

Положення роз'яснює, що «...Дозвіл на право здійснення туристичного супроводу (далі Дозвіл. — Авт.) є офіційним документом, який підтверджує кваліфікацію фахівця туристичного супроводу і дає право на надання екскурсійних послуг екскурсоводами та гідами-перекладачами в населених пунктах та об'єктах показу, внутрішніми правилами яких це не заборонено, у межах даної адміністративної території та надання дорожньої інформації під час слідування туристичних груп до місця призначення...» [2].

Такий Дозвіл повинні отримувати «...гіди-перекладачі, екскурсоводи, спортивні інструктори, провідники та інші фахівці туристичного супроводу — фізичні особи, які проводять діяльність, пов'язану з туристичним супроводом, за винятком осіб, які працюють на відповідних посадах підприємств, установ, організацій, яким належать чи які обслуговують об'єкти відвідування (музеї, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, монастирські комплекси, спеціалізовані виставки тощо). Діяльність з надання послуг туристичного супроводу без Дозволу вважається порушенням чинного законодавства в галузі туризму і тягне за собою відповідальність згідно із Законом України «Про туризм». Видача дозволів (у межах даної адміністративної території) здійснюється відповідними акредитаційними комісіями, створеними Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими держадміністраціями.

Вагомим недоліком згаданого документу є факт скасування ним наказу Департаменту туризму Державного комітету молодіжної політики, спорту і туризму України від 15.01.02 № 32 «Про Концептуальні

засади організації екскурсійної діяльності в Україні», оскільки таким чином були спрощені вимоги до провадження екскурсійної діяльності в Україні.

Чинні ліцензійні умови, затверджені спільним наказом Державного Комітету України з питань регуляторної політики і підприємництва та Міністерства культури і туризму України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження туроператорської та турагентської діяльності» від 11.09.2007 № 111/55, *виключили більшість в цілому корисних правових норм попередніх нормативно-регулюючих документів, які стосувались екскурсійного обслуговування*, поклавши на туроператорів та турагентів тільки зобов'язання «...залучати до надання туристичних послуг осіб, які відповідають кваліфікаційним вимогам, що визначені цими Ліцензійними умовами, а у випадках, визначених чинним законодавством України, мають відповідні дозволи на право здійснення туристичного супроводу».

Заслугує на увагу досвід регіональних органів влади Івано-Франківської області, де, керуючись Законом України «Про туризм», наказом Державної туристичної адміністрації України від 24.09.2004 р. № 84 «Про затвердження Положення про порядок видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу фахівцям туристичного супроводу», розпорядженням голови облдержадміністрації «Про організацію туристичного супроводу» від 18.11.2008 р. № 763, яким затверджені вдосконалене Положення про порядок видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу на території Івано-Франківської області, персональний склад Акредитаційної комісії з видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу на території Івано-Франківської області. (До цього часу обласна Акредитаційна комісія керувалась розпорядженням голови облдержадміністрації від 18.10.2005 р. № 556, яке не давало змоги організувати контроль за дотриманням надання якісних туристичних послуг, встановленням кваліфікаційного рівня фахівців туристичного супроводу.)

Рішенням Акредитаційної комісії з видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу на території Івано-Франківської області затверджений порядок організації роботи науково-методичної ради (протокол № 13 від 20.03.2009 р.). Науково-методична рада є кваліфікаційним органом при Акредитаційній комісії, який складається з провідних фахівців області у сфері туристичного супроводу. Головною його функцією є контроль за провадженням якісного туристичного супроводу на території Івано-Франківщини.

9.3. РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Основні поняття екскурсійної діяльності були юридично закріплені Законом України «Про туризм» від 15 вересня 1995 р. Стаття 1 цього Закону визначала:

«...екскурсійна діяльність — діяльність по організації подорожей, які не перевищують 24 години, у супроводі фахівця-екскурсовода за заздалегідь складеними маршрутами з метою ознайомлення з пам'ятками культури, природи, музеями, визначними місцями тощо;

гід (екскурсовод) — особа, яка володіє фаховою інформацією про країну (місцевість) перебування, визначні місця, об'єкти показу, а також мовою цієї країни чи мовою іноземних туристів, яких приймають, або загальнозрозумілою для них мовою, надає екскурсійно-інформаційні, організаційні послуги та кваліфіковану допомогу учасникам туру в межах договору про надання туристичних послуг. Гід-індивідуал здійснює свої функції лише на підставі ліцензії...»

Цим Законом екскурсійні послуги були віднесені до комплексу туристичних послуг (стаття 16), а також, відповідно, до туристичного продукту і туру (стаття 1):

«тур — туристична подорож (поїздка) за визначеним маршрутом у конкретні терміни, забезпечена комплексом туристичних послуг (бронювання, розміщення, харчування, транспорт, рекреація, екскурсії тощо)...»

На жаль, такі положення не відбивають сутності екскурсій, екскурсійного обслуговування, екскурсійної діяльності. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про туризм» від 18.11.2003 р. також не дає чітких понятійних визначень стосовно екскурсійної діяльності.

Формування галузевих засад підприємницької діяльності, пов'язаної з організацією та наданням туристичних послуг, було розпочато прийняттям Закону України «Про туризм» від 15.09.1995 р. Стаття 12 цього Закону *встановлювала*, що «підприємства, установи та організації незалежно від форм власності, фізичні особи здійснюють діяльність, пов'язану з наданням туристичних послуг, лише за наявності ліцензії». Цим же законом визначалося, що «гід-індивідуал здійснює свої функції лише на підставі ліцензії». Стаття 13 серед інших видів туристичної діяльності, що підлягають ліцензуванню, вказувала і екскурсійну діяльність. А стаття 14 визначала, що «ліцензу-

ванню на здійснення туристичної діяльності підлягають туристичні агентства, бюро подорожей, бюро екскурсій, екскурсійні бюро, бюро по прийому туристів, туристичні оператори, готелі, мотелі, кемпінги, туристичні комплекси і бази, інші юридичні особи незалежно від форм власності та фізичні особи, що здійснюють туристичну діяльність, передбачену їх статутами або положеннями».

Нормативно-правові положення, які *донедавна встановлювали* кваліфікаційні, організаційні, технологічні та інші вимоги щодо здійснення господарської діяльності з організації екскурсійної діяльності, з організації іноземного, внутрішнього, зарубіжного туризму, екскурсійної діяльності (далі ліцензійні умови), затверджені наказом Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва і Державного комітету молодіжної політики, спорту і туризму України від 17.01.2001 року № 103/5294.

Метою ліцензійних умов було впорядкування туристичної діяльності, що здійснюється суб'єктами господарювання України, захист прав та інтересів держави в галузі туризму, захист прав та інтересів суб'єктів туристичної діяльності.

Цей документ, як, власне, попередні і подальші нормативно-правові акти, так і не подолав підходу, який визначає основи екскурсійної справи через призму туризму, але закріпив більш точні визначення основних термінів:

«...Екскурсія — туристична послуга, тривалістю до 24 годин, у супроводі гіда-екскурсовода, за задалегідь затвердженим маршрутом, для забезпечення задоволення духовних, естетичних, інформаційних потреб туристів.

Гід (екскурсовод) — особа, яка володіє фаховою інформацією про країну (місцевість) перебування, визначні місця, об'єкти показу, а також мовою цієї країни чи мовою іноземних туристів, яких приймають, або загальнозрозумілою для них мовою, надає екскурсійно-інформаційні, організаційні послуги учасникам туру в межах договору про надання туристичних послуг.

«Портфель екскурсовода» — комплекс інформаційних матеріалів (фотографій, копій документів, географічних карт, схем, репродукцій з картин і т. п.), що використовуються екскурсоводом в ході екскурсії.

Контрольний текст екскурсії — технологічний документ, розроблений та затверджений керівником суб'єкта туристичної діяльності, що включає науковий, актуалізований зміст інформації, яка надається екскурсантам.

Технологічна карта екскурсії — технологічний документ, складений та затверджений керівником суб'єкта туристичної діяльності, що визначає логічну послідовність перегляду історико-культурних об'єктів на туристичному маршруті».

Ліцензійні умови безпосередньо визначали вимоги до здійснення екскурсійної діяльності. Було встановлено, що екскурсійне обслуговування туристів повинно включати організацію всіх видів екскурсій, відвідування музеїв, виставок, об'єктів соціального характеру; інших екскурсійних об'єктів, передбачених умовами екскурсії. Нормативно закріплювалось, що екскурсійне обслуговування туристів повинно здійснюватися за програмами, складеними суб'єктом туристичної діяльності, який здійснює обслуговування, згідно з придбаним туром. Крім зазначених у програмі екскурсійних заходів, суб'єкт туристичної діяльності міг організовувати за бажанням туристів додаткове екскурсійне обслуговування за окрему плату.

Окремо в ліцензійних умовах *перераховувались* документи, які необхідно оформити суб'єктам туристичної діяльності, які мають власний екскурсійний продукт та самостійно його реалізують:

- технологічна карта екскурсії;
- контрольний текст екскурсії;
- матеріали «портфеля екскурсовода»;
- схеми маршрутів транспортних екскурсій;
- договори з транспортними підприємствами (у разі здійснення екскурсії на транспорті);
- договори з музеями, заповідниками, культурними закладами тощо;
- прейскурант цін на екскурсійні послуги;
- диплом чи посвідчення (сертифікат) екскурсовода;
- табличка (бейдж) екскурсовода;
- наряд-путівка на екскурсію;
- журнал (книга) обліку нарядів-путівок на екскурсії.

Якщо кваліфікаційні вимоги до кадрового складу працівників суб'єктів туристичної діяльності потребували залучення до роботи з туристами гідів-перекладачів, екскурсоводів та інструкторів з активних видів туризму за умови наявності в них документів, що підтверджують їх фахову підготовку, то вимоги до здійснення екскурсійної діяльності *конкретизували*, що «...екскурсоводами можуть працювати особи, які мають вищу, незакінчену вищу або середню спеціальну освіту, та які мають відповідний диплом чи посвідчення (сертифікат). При проведенні екскурсії екскурсовод повинен мати табличку

(бейдж), в якій зазначається: назва суб'єкта туристичної діяльності та його телефон, прізвище, ім'я, по батькові екскурсовода. Екскурсовод повинен проводити екскурсії лише за наявності наряду-путівки».

Наряд-путівка, що після закінчення екскурсії повертається суб'єкту туристичної діяльності для ведення обліку, повинна була містити відомості про найменування суб'єкта туристичної діяльності, номер ліцензії, прізвище екскурсовода (гіда-перекладача), тему екскурсії, маршрут і види транспорту, тривалість, години початку і закінчення екскурсії, дату проведення екскурсії, місце зібрання групи, кількість та склад екскурсантів, найменування замовника і його телефон, ціну, підпис особи, яка виписала наряд-путівку, і печатку.

Дотримання вказаних вимог контролювалось та контролюється донині згідно з наказом Державного Комітету України з питань регуляторної політики і підприємництва і Державної туристичної адміністрації України «Про затвердження Порядку контролю за додержанням ліцензійних умов провадження господарської діяльності з організації іноземного, внутрішнього, зарубіжного туризму, екскурсійної діяльності» від 14.11.2002 р. № 121/83. Відмітимо, що проект змін до Порядку контролю за додержанням ліцензійних умов, який би відповідав чинним ліцензійним умовам, поки що не прийнятий.

Контрольні запитання

1. В чому полягають основи правового регулювання в сфері надання екскурсійних послуг?
2. В якому нормативному документі визначено положення щодо впровадження туристичного супроводу?
3. В якому нормативному документі визначено вимоги до проектування послуги «екскурсія»?
4. В чому полягає різниця між проектуванням послуги «екскурсія» і туристичного продукту?
5. Який зміст основних положень статті 21 Закону України «Про туризм» щодо договору на екскурсійне обслуговування?
6. Які недоліки нормативних актів щодо контролю за наданням екскурсійних послуг суб'єктами підприємництва?

Література

- 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 10, 12, 18, 23, 24.

Матеріали навчального тренінгу професійного спрямування

- Тематичний план дисципліни «Організація екскурсійних послуг».
- Карта самостійної роботи студента.
- Тестові завдання для самоконтролю знань студентів з дисципліни «Організація екскурсійних послуг» (з відповідями).
- Приклади модульних контрольних робіт щодо підсумкового модульного контролю.
- Тести до практичних занять та самостійної роботи студентів з тем курсу «Організація екскурсійних послуг».
- Творчо-прикладні завдання для самостійної роботи студентів.
- Приклад індивідуального навчально-дослідного завдання щодо проектування послуги «екскурсія».
- Словник основних термінів, що вживаються в технологічній документації послуги «екскурсія».
- Перелік запитань до екзамену за дисципліною «Організація екскурсійних послуг».

**Тематичний план дисципліни
«Організація екскурсійних послуг»**

№	ТЕМА	Кількість годин					Форма контролю
		Всього	з них				
			лекції	практичні заняття	самостійна робота	Індивід. заняття	
A	1	2	3	4	5	6	7
1.	Основи екскурсознавства та організації екскурсійної діяльності.	10	2	2	2	4	ПМК-1
2.	Основні функції та ознаки екскурсії. Класифікація екскурсій.	12	2	2	4	4	ПМК-1
3.	Технологія проектування та формування послуги «екскурсія».	16	4	4	6	2	ПМК-1
4.	Методичне забезпечення надання екскурсійних послуг.	14	2	4	4	4	ПМК-1
5.	Організаційно-технологічні вимоги щодо проведення екскурсії.	14	2	2	4	6	ПМК-2
6.	Професійна майстерність та особистість екскурсовода.	12	2	4	4	2	ПМК-2
7.	Основні поняття музеєзнавства. Екскурсійна діяльність в музеях.	12	2	4	4	2	ПМК-2
8.	Сучасний стан та тенденції регіонального розвитку ринку екскурсійних послуг.	9	2	2	3	2	ПМК-2
9.	Засади правового регулювання екскурсійної діяльності в Україні	9	2	2	3	2	ПМК-2
РАЗОМ		108	20	26	34	28	Екзамен

Примітка: ПМК — підсумково-модульний контроль.

**Карта самостійної роботи студента з дисципліни
«Організація екскурсійних послуг»**

Денна форма навчання				
I. Обов'язкові завдання				
<i>За систематичність і активність роботи на семінарських (практичних, лабораторних) заняттях</i>				
Види самостійної роботи	Трудо-місткість, годин	Термін виконання	Форми контролю	Максимальна кількість балів
1.1. Опрацювання теоретичних основ прослуханого лекційного матеріалу				X
1.2. Вивчення окремих тем або питань, що передбачені для самостійного опрацювання				X
1.3. Підготовка до семінарських (практичних, лабораторних) занять	6	Протягом семестру	Опитування, тестування	15
1.4. Тощо				
<i>За виконання модульних (контрольних) завдань</i>				
1.5. Підготовка до модульних контрольних робіт	6	Термін згідно з розкладом занять	Перевірка виконання МКР	50(2×25)
<i>За виконання завдань до самостійного опрацювання</i>				
1.6. Виконання індивідуальних (творчо-прикладних або розрахункових) завдань	2	Термін згідно з розкладом занять	Захист під час індивідуальних занять	25
1.7. Написання реферату (есе) за наданою тематикою	2	Термін згідно з розкладом занять	Захист під час індивідуальних занять	
1.8. Тощо				
<i>Разом балів за обов'язкові види СРС</i>				90
Підготовка до ділової ігри, тренінгу тощо				X
Написання курсової роботи				X
Підготовка до іспиту				X
Тощо				

Продовження карти самостійної роботи студента з дисципліни

II. Вибіркові завдання				
<i>За виконання завдань для самостійного опрацювання</i>				
Види самостійної роботи	Трудо-місткість, годин	Термін виконання	Форми контролю	Максимальна кількість балів
2.1. Пошук, підбір та огляд літературних джерел за заданою тематикою				
2.2. Аналіз конкурентного ринку екскурсійних послуг та підготовка аналітичної записки (Case study)	2			
2.3. Підготовка презентацій проекту екскурсій за допомогою програми Microsoft Power Point	2	Протягом семестру	Обговорення презентації	10
2.4. Підготовка доповіді на студентську наукову конференцію				
2.5. Виконання завдань в рамках дослідницьких проектів кафедри				
2.6. Тощо				
<i>Разом балів за вибіркові види СРС</i>				10
<i>Всього балів за СРС</i>				100

Тестові завдання для самоконтролю знань студентів з дисципліни «Організація екскурсійних послуг» (з відповідями, які виділено шрифтом)

1. Коли на Україні з'явилися перші курси екскурсоводів?

- а) 1909 р.
- б) 1910 р.**
- в) 1915 р.
- г) 1916 р.

2. Який прийом показу зазвичай застосовують при демонстрації перебудованих чи частково зруйнованих об'єктів?

- а) локалізації подій

- б) зорової реконструкції
 - в) зорового аналізу
 - г) абстрагування
3. Яка мінімальна тривалість проведення екскурсії?
- а) **45 хв.**
 - б) 60 хв.
 - в) 90 хв.
 - г) 120 хв.
4. Яка ознака не є обов'язковою для всіх екскурсій?
- а) наявність теми
 - б) активна діяльність учасників
 - в) заздалегідь спланований маршрут
 - г) **наявність транспортного засобу**
5. За змістом екскурсії класифікують за такими критеріями:
- а) **оглядові і тематичні**
 - б) музейні, виробничі, міські
 - в) учбові, спеціальні, пробні
6. Методичні прийоми, що використовуватимуться в майбутній екскурсії, обирають під час:
- а) складання маршруту
 - б) **об'їзду маршруту**
 - в) складання контрольного тексту
 - г) визначення техніки проведення екскурсії
7. Документом, що встановлює послідовність проведення екскурсії, є:
- а) посадові інструкції екскурсовода
 - б) **технологічна карта**
 - в) індивідуальний текст
 - г) контрольний текст
8. З якого етапу починається розробка нової екскурсії?
- а) вибору теми
 - б) складання списку літератури
 - в) вибору об'єктів екскурсії
 - г) **визначення цілей і задач екскурсії**

9. Що визначає розташування, послідовність і співвідношення підтем, основних питань, вступу і заключної частини екскурсії?
- а) **композиція екскурсії**
 - б) техніка проведення
 - в) тематика екскурсії
 - г) екскурсійна розповідь
10. Який з наведених прийомів не відносять до методичних прийомів показу?
- а) локалізація подій
 - б) попередній огляд
 - в) **опис**
 - г) екскурсійний аналіз
11. Яку назву має прийом, що полягає у підборі витримок з художніх творів, спогадів, документів, статей для створення цілісної композиції?
- а) цитування
 - б) **літературний монтаж**
 - в) репортаж
12. Який документ проектування екскурсії носить обов'язковий характер?
- а) картки екскурсійних об'єктів
 - б) **схема транспортного маршруту**
 - в) індивідуальний текст
 - г) посадові інструкції екскурсовода
13. Яку графу не містить методична розробка екскурсії?
- а) «Зупинки»
 - б) «Об'єкт показу»
 - в) «Методичні вказівки»
 - г) **«Опис об'єкта»**
14. Що повинне насамперед забезпечити місце розташування груп перед об'єктом?
- а) **безпеку екскурсантів**
 - б) найбільш ефектну демонстрацію об'єкта
 - в) видимість об'єкта кожному екскурсанту
15. З якою ціллю проводять виробничо-економічні екскурсії?
- а) показу технологічного процесу виробництва

б) професійної орієнтації

в) розкриття питань щодо собівартості і якості, конкурентоспроможності продукції, наукової організації праці

16. Які заходи відносять до форм контролю за якістю екскурсії?

а) рецензування методичної документації

б) проведення пробних екскурсій

в) оцінка індивідуальних текстів

г) усі варіанти вірні

17. Які посадовці повинні здійснювати контроль за якістю екскурсійних послуг?

а) менеджери методичних чи екскурсійних відділів

б) керівники методичних секцій екскурсійних організацій

в) старші методисти і методисти екскурсійних організацій

г) усі варіанти вірні

18. Які жести найчастіше використовуються у показі, допомагають перевести увагу екскурсантів з одного об'єкту на інший?

а) вказівні

б) просторові

в) ілюстративні

г) конструктивні

19. Який захід екскурсовода може погано вплинути на якість проведення екскурсії?

а) тон мови на протязі усієї екскурсії

б) вживання спеціальних термінів та іноземних слів

в) цитування літературних джерел

20. Які документи під час проведення екскурсії екскурсовод особливо повинен мати?

а) бейдж

б) ваучер

в) наряд-путівку екскурсійного бюро

г) усі варіанти вірні

21. Які професійні навички не є обов'язковими для посади екскурсовода?

а) мати високий освітній рівень в різних галузях знань зі спеціальним акцентом на краєзнавство, історію, географію, мистецтво і архітектуру, економіку, політику, релігію тощо

б) володіння іноземними мовами

в) знати спеціальну термінологію відповідно до екскурсійної тематики

г) мати навички сурдоперекладу та спілкування

22. Який вид екскурсій є найбільш розповсюджений в туристичних центрах?

а) міські

б) оглядові

в) музейні

г) історичні

23. Який прийом є найбільш характерний для проведення дитячих екскурсій?

а) коментування подій

б) екскурсійний аналіз

в) анімаційний

24. Коли було скасовано ліцензування екскурсійної діяльності в Україні?

а) 1999 р.

б) 2003 р.

в) 2004 р.

г) 2006 р.

25. Яку назву має комплекс заходів, що спрямований на організацію проведення екскурсії і створення сприятливих умов для сприймання матеріалу?

а) техніка проведення екскурсії

б) екскурсійна методика

в) екскурсійна діяльність

26. Хто є засновником теоретичних основ методики проведення екскурсії?

а) Ємельянов Б. В.

б) Федорченко В. К.

в) Герд В. А.

г) Квартальнов В. С.

27. Оберіть помилкове твердження щодо розробки екскурсійних послуг:

- а) екскурсія має виключно розроблятися групою екскурсоводів
- б) розробкою екскурсійних послуг займаються екскурсійні бюро та туроператори
- в) після затвердження екскурсії керівництвом фірми права власності переходять від автора-розробника до власника фірми**
- г) екскурсоводи передають технологічні документи екскурсії керівництву фірми.

28. Яка установа видає сертифікат відповідності державного зразка на екскурсійний маршрут, що гарантує безпеку для споживачів?

- а) Державна служба туризму та курортів
- б) Регіональний Центр стандартизації, сертифікації та метрології продукції та послуг**
- в) Облдержадміністрація
- г) Адміністрація підприємства-розробника

29. Які складові відносять до динамічної групи ресурсно-екскурсійного потенціалу?

- а) пам'ятки природи
- б) інфраструктурне забезпечення екскурсії**
- в) клімат
- г) усе разом

30. Коли застосовується методичний прийом «пояснення»?

- а) в той час, коли об'єкт демонструється в процесі виробничого циклу чи під час руху
- б) в той час, коли екскурсовод розкриває внутрішні зв'язки об'єкта, пояснює причини якоїсь події, факту**
- в) в той час, коли екскурсовод детально викладає матеріал про об'єкт

31. Що означає поняття «екскурсія» в перекладі з латинської мови?

- а) поїздка, вилазка**
- б) зустріч
- в) відпочинок
- г) спосіб спілкування

32. Яку функцію екскурсії не відносять до загальних?
- а) інформації
 - б) наукової пропаганди
 - в) зорових вражень**
 - г) виховну
33. Що передбачає функція наукової пропаганди?
- а) сприяти поширенню наукових знань**
 - б) системність географічних знань, що повідомляються в екскурсії
 - в) привернути увагу до наукового закладу
 - г) довести історичні відомості
34. Які ознаки екскурсії відносяться до загальних?
- а) активна діяльність учасників (спостереження, вивчення, дослідження об'єктів)**
 - б) формування інтересів людини
 - в) прослуховування виступів державних і громадських діячів в звукозаписі, в екскурсіях на історичні та історико-революційні теми
 - г) демонстрація діючих об'єктів
35. Виберіть вірне розкриття значення терміна «метод»:
- а) засіб пізнання, спосіб відтворення в мисленні досліджуваного предмета, побудови і обґрунтування системи знань**
 - б) форма поширення знань і виховання, побудована на екскурсійному методі
 - в) спосіб або образ мислення
 - г) тлумачення явищ природи і суспільства
36. Екскурсійний метод — це:
- а) форма поширення знань та виховання
 - б) метод пояснення процесів розвитку, що відбуваються в природі, загальних зв'язків природи, переходів від однієї області дослідження до іншої
 - в) сукупність методичних прийомів, які застосовуються на екскурсіях**
 - г) вибір в спостережуваних об'єктах найважливішого і істотного
37. Які методи відносять до приватних методів?
- а) сходження від абстрактного до конкретного

- б) методи, які знаходять застосування в одній з наук або галузі знань, а також при використанні різних форм повідомлення знань**
- в) метод, який є основою будь-якого пізнавального процесу, незалежно від сфери, де відбувається дослідження
- г) методи, які служать основою для багатьох наук, — аналіз і синтез, індукція та дедукція, узагальнення і абстрагування, аналогії та ін.

38. Який метод характеризує педагогічний зміст діяльності екскурсовода?

- а) спостереження
- б) прийом руху
- в) зорового монтажу
- г) виконання завдання**

39. Який компонент притаманний розробці контрольного тексту екскурсії?

- а) комунікативний
- б) психологічний
- в) резолютивний
- г) абстрактний**

40. Визначте основні компоненти чуттєвого пізнання.

- а) мислення, відчуття, сприйняття
- б) відчуття, сприйняття, уявлення**
- в) мислення, сприйняття, уявлення
- г) уявлення, мислення, відчуття

41. В чому полягає головна особливість логічного переходу?

- а) в обмеженості дії в якості перехідного містка в оповідання
- б) в спробі за допомогою логічного переходу пов'язати між собою пам'ятки, що є об'єктом показу
- в) в змісту логічних переходів між типовими пам'ятками архітектури
- г) в тому, що він є сполучною і для частин показу (між собою), і для частин розповіді**

42. За яким критерієм класифікуються екскурсії?

- а) за змістом**
- б) за джерелами інформації
- в) за засобом пізнання
- г) за матеріалами «портфеля екскурсовода»

43. Яка екскурсія не відповідає вимогам за формою проведення?
- а) екскурсія-вистава
 - б) екскурсія-тур
 - в) екскурсія-концерт**
 - г) екскурсія-урок
44. Які екскурсії найбільш популярні у одноденних відвідувачів?
- а) екскурсії-вистави
 - б) оглядові екскурсії**
 - в) рекламні екскурсії
 - г) тематичні екскурсії
45. Що відображає назва екскурсії?
- а) композиційний центр екскурсії, навколо якого будується вся розповідь екскурсії
 - б) розташування, послідовність і співвідношення підтем, основних питань, вступу і заключної частини екскурсії
 - в) мовне вираження, що в прямій і непрямій формі позначає зміст**
46. Який прийом показу відносять до основних?
- а) прийом опису
 - б) прийом панорамного показу**
 - в) прийом посилання на очевидців
 - г) прийом персоніфікації
47. Яка із перерахованих функцій має відношення до головного завдання показу?
- а) показати об'єкти такими, якими вони були в період описуваної події**
 - б) оживити екскурсію, активізувати екскурсантів
 - в) дати можливість екскурсантам самостійного дослідження джерел
48. Яке твердження відображає сутність огляду в екскурсії?
- а) огляд — це багатоплановий процес вилучення зорової інформації з об'єктів
 - б) огляд може бути визначений як поверхневе позапланове знайомство з пам'ятками**
 - в) огляд характеризується пасивним сприйняттям
 - г) огляд відносять, як правило, до історичного та побутового жанрів екскурсії

49. Що відносять до умов показу?
- а) **можливість відвернути увагу екскурсантів від об'єктів, далеких від теми**
 - б) вміння та навички екскурсантів
 - в) показати об'єкти, яких вже немає
 - г) підготовленість екскурсантів до теми екскурсії
50. Перерахуйте основні вимоги до розповіді:
- а) тематичність
 - б) **логічність, стислість, переконливість**
 - в) доступність викладу, професіональність, точність
 - г) організованість, науковість, демонстрація
51. Що є особливістю розповіді в екскурсії?
- а) **підпорядкованість розповіді показу**
 - б) ясність
 - в) точність
 - г) трансформація усного мовлення у зорові образи
52. Який прийом не належить до методичних прийомів розповіді?
- а) прийом перемикання уваги
 - б) прийом інтеграції
 - в) прийом абстрагування
 - г) **прийом зорового монтажу**
53. Який прийом відносять до особливих методичних прийомів?
- а) **прийом дослідження**
 - б) прийом індукції
 - в) прийом проблемної ситуації
 - г) прийом відступу
54. Який оптимальний склад творчої групи при підготовці нової екскурсії?
- а) від 1 до 2 осіб
 - б) **від 3 до 7 осіб**
 - в) від 7 до 10 осіб
 - г) від 10 до 20 осіб
55. За яким критерієм відбираються екскурсійні об'єкти?
- а) за популярністю об'єкта
 - б) за ступенем збереженості

- в) за незвичайністю (екзотичністю) об'єкту
г) усі відповіді вірні
56. Які дані відображають у картці об'єктів?
а) тільки сучасну назву об'єкту
б) тільки первинну назву об'єкту
в) опис об'єкту
г) розміри об'єкту
57. Відберіть одне із завдань «портфеля екскурсовода»:
а) правила техніки ведення екскурсії
б) визначення прийомів збереження уваги
в) відновлення відсутніх ланок при показі
г) включення матеріалів, пов'язаних з об'єктами, підтемами та основними питаннями, що не ввійшли в маршрут цієї екскурсії
58. В чому полягає зміст поняття «контрольний текст екскурсії»?
а) умовне найменування комплекту наочних посібників, що використовуються під час проведення екскурсії
б) матеріал, необхідний для повного розкриття всіх підтем, що входять в екскурсію
в) відомості, що характеризують екскурсійний об'єкт
г) рекомендації з проведення екскурсії
59. Яке твердження розкриває зміст поняття «методична розробка»?
а) документ, який визначає, як провести дану екскурсію, як краще організувати показ пам'яток, яку методику і техніку ведення слід застосувати, щоб екскурсія пройшла ефективно
б) складна багатоступінчаста процедура, що вимагає досить високої кваліфікації і є одним з основних елементів технології створення нової екскурсії
в) один з важливих етапів розробки нової екскурсійної теми
г) умовне найменування комплекту наочних посібників, що використовуються під час проведення екскурсії
60. Які форми мови екскурсовод використовує в екскурсії?
а) зовнішню і внутрішню
б) тільки зовнішню
в) тільки внутрішню
г) прихований діалог

ПРИКЛАД МОДУЛЬНОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ № 1

1. Тести (максимальна сума балів — 5)

Запитання 1. Ваучер — це:

1. Фінансовий документ, що є необхідним для розрахунків між направляючими та приймаючими туристичними підприємствами.
2. Документ, що підтверджує статус особи або групи осіб як туристів, оплату послуг чи її гарантію і є підставою для отримання туристом або групою туристів туристичних, екскурсійних послуг.
3. Путівка на екскурсію.
4. Декларація про доходи екскурсовода.

Запитання 2. Екскурсія — це:

1. Первісна (обов'язкова) одиниця туристського продукту, яка визначає маршрут, конкретні терміни, певний комплекс послуг.
2. Туристська подорож за визначеним маршрутом у конкретні терміни, забезпечена певним комплексом послуг.
3. Поїздка, прогулянка або відвідування певного місця у супроводі екскурсовода, що триває не більше 24 годин.
4. Всі відповіді є вірними.

Запитання 3. Потенціал екскурсійного бюро — це:

1. Персонал бюро.
2. Максимальний обсяг надання послуг.
3. Сукупність технологічних та фінансових ресурсів.
4. Сукупність усіх цінностей і можливостей підприємства для виробництва та надання послуг.

Запитання 4. Сегментацією ринку екскурсійних послуг вважають:

1. Виділення цільових груп споживачів, що характеризуються однорідністю вимог до пропонованих на ринку продуктів.
2. Виділення часток ринку фірм-конкурентів.
3. Виділення туристичних продуктів, що користуються найбільш високим попитом на ринку.
4. Визначення місткості на ринку.

Запитання 5. Яка форма взаємовідносин є найбільш ефективною між залізничним транспортом та екскурсійним бюро щодо проведення замиської екскурсії для туристичних груп?

1. Оренда рухомого складу.
2. Оренда залізничного вагону.
3. Використання графікових потягів.
4. Бронювання ж/д квитків.

2. Теоретична частина (максимальна сума балів 10)

Розкрити запитання:

В чому полягає сутність технології проектування туристичної послуги «екскурсія» та які документи є результатом проектування?

3. Практична частина (максимальна сума балів 10)

Завдання:

Необхідно розрахувати планову чисельність екскурсководів бюро «Перлина» на підставі таких даних:

1. За рік бюро планово обслуговує 300 екскурсантів.
2. Чисельність екскурсійної групи — 15 чоловік.
3. Вихідні дні за рік складають 104 дні.
4. Відпустка складає 18 днів.
5. Відсутність у зв'язку з хворобою — 7 днів.
6. Відсутність по іншим важливим причинам — 3 дні. Екскурсводи працюють в бюро в дві зміни.

ПРИКЛАД МОДУЛЬНОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ № 2

1. Тести (максимальна сума балів — 5)

Запитання 1. Основними елементами комплексу маркетингу екскурсійного підприємства є:

1. Реклама, конкуренти, засоби масової інформації, органи державної влади і управління.
2. Екскурсійні послуги, ціна, збут, комунікації.
3. Ринок, споживачі, конкуренти, постачальники послуг.
4. Туристичні фірми, готелі, ресторани, транспортні мережі.

Запитання 2. Який з видів транспортних перевезень займає перше місце в світі за обсягом екскурсійних перевезень?

1. Автомобільні перевезення.
2. Повітряні перевезення.
3. Залізничні перевезення.
4. Річкові та морські перевезення.

Запитання 3. Мінімальна ціна на послугу «екскурсія» визначається:

1. Експлуатаційною собівартістю послуги.
2. Повною собівартістю виробництва й реалізації послуг.
3. Цінами на аналогічні послуги конкурентів.
4. Платоспроможним попитом покупців.

Запитання 4. Фірмовий (товарний) знак екскурсійного бюро служить для:

1. Державної регламентації підприємства.
2. Підставою для одержання ліцензії.
3. Для отримання податкових пільг.
4. Для ідентифікації виробника турпослуг.

Запитання 5. Які складові елементи включає технологічна карта послуги «екскурсія»?

1. Вартість транспортування та назва екскурсії.
2. Вартість послуги та тривалість праці екскурсовода.
3. Тільки вартість послуги та маршрут екскурсії.
4. Правильної відповіді немає.

2. Теоретична частина (максимальна сума балів 10)

Розкрити запитання:

В чому полягає сутність проектування та технології проведення екскурсії в музейних установах?

3. Практична частина (максимальна сума балів 10)

Постановка завдання:

Розрахуйте потенційну ємність ринку екскурсійних послуг міста Одеси для діяльності екскурсійного бюро.

Вихідні дані:

1. грошові доходи населення міста — 20,5 млрд грн.

2. Частка витрат на туристичні послуги — 15 %.
3. Іногородній попит мешканців Одеського регіону складає 2 % від місткості ринку.

Тести до практичних занять та самостійної роботи студентів з тем курсу «Організація екскурсійних послуг»

1. Обов'язковою підставою для здійснення екскурсоводом екскурсійної діяльності в Україні є:
 1. Міждержавний стандарт «Туристсько-екскурсійне обслуговування. ГОСТ 28681.1–95».
 2. Свідоцтво про державну реєстрацію фізичної особи — підприємця.
 3. Бейдж екскурсовода.
2. Який документ визначає кваліфікацію екскурсовода?
 1. Відповідний диплом (сертифікат).
 2. Наряд-путівка.
 3. Бейдж екскурсовода.
3. Обов'язки екскурсовода (гіда-перекладача) визначають такі документи:
 1. Кваліфікаційна характеристика.
 2. Наряд-путівка.
 3. Ваучер.
4. Хто затверджує технологічну карту екскурсії?
 1. Керівник туристсько-екскурсійного підприємства.
 2. Установи ДАІ.
 3. Замовник екскурсійних послуг.
 4. Український екскурсійно-методичний центр.
5. Екскурсовод, гід-перекладач має обов'язково:
 1. Проводити екскурсію, забезпечуючи зміст у відповідності до контрольного тексту та технологічної карти екскурсії.
 2. Проводити екскурсію згідно індивідуального тексту екскурсії та технологічної карти екскурсії.
 3. Проводити екскурсію згідно технологічної карти та певної теми.

6. Методична рада екскурсійної установи здійснює:
 1. Акредитацію екскурсоводів.
 2. Керівництво методичними секціями.
 3. Видачу дозволів на екскурсійну діяльність.
7. Маршрут екскурсії — це:
 1. Шлях, яким просуваються екскурсанти під керівництвом екскурсовода.
 2. Транспортний маршрут згідно технологічної карти екскурсії.
 3. Ретельно розроблений шлях проходження екскурсійної групи, пов'язаний із процесом послідовного показу об'єктів і розповіді про них.
8. Техніка проведення екскурсії — це:
 1. Комплекс заходів, спрямованих на організацію проведення екскурсії та створення сприятливих умов для сприйняття її матеріалу.
 2. Комплекс заходів методики, організації та наочного показу екскурсійних об'єктів.
 3. Комплекс заходів з техніки безпеки руху екскурсантів згідно технологічної карти екскурсії.
9. Технологічна карта — це:
 1. Основний методичний документ екскурсії.
 2. Основний нормативний документ, який дає підстави для проведення екскурсії.
 3. Розрахунковий документ вартості екскурсії.
10. Сертифікат відповідності — це:
 1. Документ, що підтверджує якість екскурсійних послуг та їх відповідність конкретному стандарту чи іншому нормативному документу.
 2. Дозвіл на право проведення екскурсії за відповідною темою та маршрутом.
 3. Патент на надання екскурсійних послуг.
11. Яку умовну назву має комплекс наочних матеріалів, що використовуються екскурсоводами під час проведення екскурсії:
 1. «Портфель екскурсовода».
 2. Умовний екскурсійний «комплекс фотографій»
 3. «Вадемекум».

12. Схема маршруту транспортної (пішохідної) екскурсії включає:
 1. Тривалість екскурсії.
 2. Вид транспорту.
 3. Тему екскурсії.

13. Український екскурсійно-методичний центр підпорядковується:
 1. Центральному органу виконавчої влади з питань туризму.
 2. Кабінету Міністрів України.
 3. Верховній Раді України.

14. На екскурсійних маршрутах України дозволяється працювати екскурсоводами та гідам-перекладачам, які отримали:
 1. Ліцензію.
 2. Пройшли атестацію і мають відповідний документ та бейдж.
 3. Наряд-путівку.

15. Екскурсознавство — це:
 1. Комплексна дисципліна, яка розкриває теорію, методологію і методику екскурсійної діяльності.
 2. Комплексна дисципліна, яка розкриває теорію, методологію і техніку екскурсійної діяльності.
 3. Комплексна дисципліна, яка розкриває теорію, методологію і методику екскурсійної діяльності, історію екскурсійної справи і узагальнену практику туристично-екскурсійних закладів.

16. До ресурсів екскурсії відносять:
 1. Словесний матеріал (розповідь).
 2. Робочий час екскурсовода.
 3. Усе разом.

17. Інструментом реалізації змістового і функціонального призначення екскурсій є:
 1. Екскурсійний метод.
 2. Аналітичний метод показу об'єктів.
 3. Метод екстраполяції.

18. Який етап є першим в безпосередній розробці екскурсії:
 1. Складання маршруту.
 2. Написання контрольного тексту.
 3. Обробка фактичного матеріалу.

19. Який документ забезпечує туристу право на споживання екскурсійних послуг:

1. Ваучер.
2. Наряд-путівка.
3. Ліцензія.

20. Розвиток екскурсійних послуг у регіональному туризмі залежить від:

1. Наявності фахівців.
2. Туристсько-екскурсійних маршрутів у регіоні.
3. Платоспроможності мешканців регіону.

21. Яка установа здійснює підготовку гіда-перекладача?

1. Курси підвищення кваліфікації.
2. ВУЗ.
3. ПТУ.

22. Назвіть критерії добору екскурсійних об'єктів для літературних екскурсій:

1. Літературні джерела.
2. Архівні джерела.
3. Місця, пов'язані з діяльністю письменників.
4. Усе разом.

23. Методика підготовки екскурсії включає:

1. Визначення маршруту.
2. Хронометраж екскурсії.
3. Екскурсійний показ об'єктів.
4. Продаж музейних квитків.

24. Визначити основний етап підготовки екскурсії:

1. Докомунікативний.
2. Транспортний.
3. Демонстраційний.

25. «Намісто Славутича» — це:

1. Туристсько-екскурсійний маршрут.
2. Туристсько-екскурсійний потяг.
3. Бренд екскурсійних послуг.

26. Гід-перекладач проходить підвищення кваліфікації та атестується відповідно комісією:

1. Раз на 5 років.

2. Раз на 3 роки.
 3. Раз на 2 роки.
27. Назвіть документи, що оформляють відносини замовника екскурсії з гідом:
1. Ваучер.
 2. Наряд-путівка.
 3. Свідоцтво з держадміністрації.
 4. Заява.
28. До якої категорії професій відноситься «гід»?
1. «Фахівці».
 2. «Технічні службовці».
 3. «Робітники сфери торгівлі та побутових послуг».
29. Екскурсійний потенціал природного біосферника «Дунайські плавні» визначається:
1. Законодавством.
 2. Мірою завантаженості природних ресурсів.
 3. Сезонністю.
30. Що включає технологічна карта екскурсії?
1. Вартість екскурсії.
 2. Маршрут екскурсії.
 3. Замовника.

**Творчо-прикладні завдання
для самостійної роботи студентів**

1. Розробка теми та маршруту екскурсії «Театральна Одеса».
2. Розробка теми та маршруту екскурсії «Вилкове — українська Венеція».
3. Розробка теми та маршруту екскурсії «Юморина в Одесі».
4. Розробка теми та маршруту екскурсії «Вулиці розповідають...»
5. Розробка контрольного тексту та технологічної карти екскурсії «Храми та монастирі Одеси».
6. Розробка контрольного тексту та технологічної карти екскурсії «Одеса літературна».
7. Розробка контрольного тексту та матеріалів «портфеля екскурсовода» екскурсії «Дунайський біосферний заповідник».

8. Розробка технологічної карти та контрольного тексту екскурсії «Одеські катакомби».
9. Підготовка пакету документів установленого зразку для отримання дозволу на право здійснення туристичного супроводу фахівцю туристичного супроводу.
10. Підготовка розрахунку ємності ринку екскурсійних послуг рекреаційно-туристичної території курорту Затока (Одеська область).

ПРИКЛАД ІНДИВІДУАЛЬНОГО НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНОГО ЗАВДАННЯ ЩОДО ПРОЕКТУВАННЯ ПОСЛУГИ «ЕКСКУРСІЯ»

1. Загальні вимоги до виконання індивідуального навчально-дослідного завдання

Під час вивчення дисципліни «Організація екскурсійних послуг» студенти виконують індивідуальне навчально-дослідне завдання ІНДЗ у вигляді розробки проекту однієї із тем навчальної екскурсії та оформлення технологічної документації.

Індивідуальне навчально-дослідне завдання (далі ІНДЗ) необхідно для систематизації, закріплення теоретичних знань і набуття практичних навичок із дисципліни «Організація екскурсійних послуг». Так саме ІНДЗ дозволяє опанувати студентам необхідними навичками при рішенні конкретних практичних завдань по створенню нової екскурсії, розвитку навичок самостійної роботи й оволодінням методикою підготовки і ведення екскурсії.

Цілями виконання ІНДЗ є: закріплення, поглиблення й узагальнення знань, отриманих студентами на теоретичних і практичних заняттях, а також надбання навичок при проектуванні і здійсненні екскурсійного обслуговування за окремими етапами надання послуги, використовуючи існуючі сучасні інформаційні технології.

При виконанні ІНДЗ студент повинен продемонструвати вміння в сфері науково-дослідної діяльності, уміння аналізу і синтезу інформаційних матеріалів по темі екскурсії, творчий підхід у проектуванні послуги «екскурсія».

ІНДЗ виконується студентами самостійно (або в творчих групах) протягом вивчення дисципліни із проведенням консультацій викла-

дачем дисципліни відповідно до графіка навчального процесу та захистом результатів проектування під час проведення підсумкового практичного заняття по дисципліні.

В результаті виконання індивідуального завдання студент повинен:

1. Підготувати і належними чином оформити повний пакет необхідних технологічних документів і матеріалів по обраній темі екскурсії.

2. Захистити технологічні документи проекту екскурсії на підсумковому практичному занятті — проведення пробної навчальної екскурсії.

Обсяг у годинах — 12 годин (включених до самостійної роботи).

ІНДЗ оформлюється у вигляді проекту методичної розробки екскурсії в такому порядку:

1. Титульний аркуш.

2. Зміст.

3. Технологічна карта екскурсії (таблиця).

4. Контрольний текст екскурсії: « _____ ».

(Текст містить такі структурні частини: Вступ, Основна частина, Висновки.)

5. Схема маршруту екскурсії.

6. Картки об'єктів показу.

№ 1. _____.

№ 2. _____.

№ n. _____.

7. Матеріали «Портфеля екскурсовода».

№ 1. _____.

8. Список використаних літературних та додаткових джерел інформації.

Обов'язкові вимоги щодо оформлення:

- нумерація сторінок (верхній правий кут, враховуючи титульний аркуш);

- зміст з вказівкою сторінок;

- назви підрозділів виділяти жирним шрифтом, усі великі літери.

Мова написання — російська , українська.

Комп'ютерний набір: шрифт 14, інтервал 1,5.

Роботу необхідно зброшувати (папка-швидкозшивач).

Загальний обсяг роботи становить — 15–20 сторінок, з них: текст вступу — 1 стор., текст основної частини — 5–7 стор., висновків — 1 стор., технологічна карта (таблиця) — 2–4 стор., матеріали «Портфеля екскурсовода», картки об'єктів складаються на кожний основний об'єкт підтеми, кількість інформаційних джерел не лімітується.

Оцінювання індивідуального навчально-дослідного завдання (ІНДЗ) здійснюється за такими критеріями (максимальна сума балів — 25):

- оформлення методичної розробки теми екскурсії, в тому числі карток об'єктів, технологічної карти, схеми маршруту екскурсії, матеріалів «портфеля екскурсовода» — (1–5 балів);
- контрольний текст (при оцінюванні враховуються такі вимоги до контрольного тексту, як: стислість, чіткість формулювань, необхідна кількість фактичного матеріалу, наявність інформації з теми, повне розкриття теми, літературна мова, доступність, емоційність — (1–5 балів);
- технологічна карта (заповнення всіх колонок, виділення питань в підтемі, грамотно прописані і підібрані методичні прийоми, наявність логічного переходу — (1–5 балів);
- поведження студента під час захисту пробної навчальної екскурсії (оцінка дотримання вимог екскурсійної техніки, користування методичними прийомами, мова екскурсовода, контакт з групою — (1–10 балів).

2. Постановка завдання

На підставі матеріалів, які розкривають основні етапи історії зародження перших туристично-екскурсійних та краєзнавчих організацій в Західній Україні в 20–30-ті роки ХХ сторіччя (додаються до завдання), а також інших історичних та літературних джерел, треба розробити проект технологічної документації навчальної краєзнавчої екскурсії за темою «Історія туристичного руху на Західній Україні в 20–30-ті роки ХХ сторіччя».

3. Вихідні данні

3.1. Краєзнавчі матеріали до теми екскурсії «Історія туристичного руху на Західній Україні в 20–30-ті роки ХХ сторіччя».

3.2. Технологічна карта екскурсії (форма 1).

- 3.3. Схема маршруту транспортної екскурсії (форма 2).
- 3.4. Вимоги до здійснення екскурсійної діяльності.
- 3.5. Обов'язки екскурсовода, гίδα-перекладача.

Рекомендована література до завдання

1. Про туризм: Закон України від 15 вересня 1995 р. // Урядовий кур'єр. — 1995. — 16 листопада.
2. Положення про порядок видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу фахівцями туристичного супроводу: Наказ Державної туристичної адміністрації України від 24 вересня 2004 р. // Офіційний вісник України. — 2004. — № 42.
3. Туристско-екскурсионное обслуживание. Проектирование услуг : ГОСТ 28681.1–95. — [Чинний від 1997–01–01]. — К. : Держстандарт України, 1997. — 26 с. — (Національний стандарт України).
4. Туристско-екскурсионное обслуживание. Требования по обеспечению безопасности туристов и экскурсантов : ГОСТ 28681.3–95. — [Чинний від 1997–01–01]. — К. : Держстандарт України, 1997. — 14 с. — (Національний стандарт України).
5. Туристско-екскурсионное обслуживание. Туристские услуги. Общие требования: ГОСТ 28681.2–95. — [Чинний від 1997–01–01]. — К. : Держстандарт України, 1997. — 11 с. — (Національний стандарт України).
6. Услуги населению. Термины и определения : ГОСТ 30335–95. — [Чинний від 1997–01–01]. — К. : Держстандарт України, 1997. — 12 с. — (Національний стандарт України).
7. Бабарицька В. К. Організація екскурсійної діяльності: Конспект лекцій./ В. К. Бабарицька, А. Я. Короткова, О. Ю. Малиновська. — К., 2006. — 50 с.
8. Емельянов Б. В. Экскурсоведение: учебное пособие / Б. В. Емельянов. — М.: Советский спорт, 2007. — 216 с.
9. Енциклопедія українознавства. — К., 1994–1996.
10. Історія України // За заг. ред. В. А. Смолія. — К., 1997.
11. Основні тематичні напрями туристично-екскурсійних маршрутів України / Автори-упорядники Науменко Г. П., Попович С. І. — К., 2006. — 192 с.
12. Туристична діяльність в Україні: Нормативно-правове регулювання/упорядник О. М. Роїна. (2-ге вид., змін. та доп.). — К: КНТ, 2006. — 464 с.

13. Федорченко В. К. Історія туризму в Україні: навч. посібник / В. К. Федорченко, Т. А. Дьорова. — К., 2002. — 214 с.
14. Федорченко В. К. Історія екскурсійної діяльності в Україні: Навч. посібник / В. К. Федорченко, О. М. Костюкова, Т. А. Дьорова, М. М. Олексійко. — К.: Кондор, 2004. — 204 с.

КРАЄЗНАВЧІ МАТЕРІАЛИ ДО ТЕМИ ЕКСКУРСІЇ «ІСТОРІЯ ТУРИСТИЧНОГО РУХУ НА ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ В 20–30-ТІ РОКИ ХХ СТОРІЧЧЯ» (ЗА ДЖЕРЕЛАМИ [32, 33])

1. Зародження туристичних організацій на Західній Україні в 20–30-ті роки ХХ ст. Передумови зародження «Плаю»

В той час як туризм на території УРСР все більше підпорядковувався адміністративно-командній системі управління сталінських часів, на західних українських землях у складі Польщі, Чехословаччини та Румунії спостерігалися аналогічні за змістом, але відмінні за формою процеси. На цих землях туризм залишався справою передової громадськості. Характерним стало створення регіональних краєзнавчих осередків, що значно поживило туристсько-екскурсійний рух.

Ініціатива щодо організації туристичної діяльності на території Західної України належала провідним українським діячам того часу.

20–30-ті роки характерні спробою вироблення комплексного підходу до організації туризму і краєзнавства в Галичині. Восени 1921 р. тут почав працювати «Кружок любителів Львова». Спочатку його члени організували екскурсії, або так звані походи по Львову, згодом маршрути мандрівок пролягли через околиці міста.

У 20-х рр. ХХ ст., зі зростанням чисельності аматорів пізнавального мандрівництва, перед його організаторами постала проблема об'єднати зусилля окремих туристів у єдиній організації. Газета «Діло» так писала про тогочасне становище галицького мандрівництва: «Туристичний рух має в нас багато прихильників, але відсутнім є брак організації». Слід зауважити, що хоча інтерес до власної історії в широких колах галицької громадськості існував завжди, туризм середини 20-х рр. мав більш розважальний і спортивний, аніж краєзнавчо-пізнавальний характер. Обмеженою була і територія проведення екскурсійного мандрівництва. Природничі мандрівки скеровувались майже завжди в гори, і то чи не виключно долиною Пруту та

вздовж хребта Чорногори. Практично поза увагою залишилися такі цікаві з історичного погляду місцевості, як Звенигород, Теробовля, Жовква, Олеско, давні замки та монастирі, Бескиди і Горгани. Майже не практикувалися локальні прогулянки до околиць найближчих сіл і містечок.

Відсутність організації краєзнавчо-туристської діяльності негативно впливала на рівень проведення екскурсій. Мандрівки організовувалися стихійно, часто без відповідної попередньої наукової підготовки. Давався взнаки брак спеціально розроблених маршрутів. «Прогулянки ідуть зчаста без ніякого приготування, мандрівники не знають, на що звертати їм увагу, не можуть замітити різних важних пам'яток природи чи минувшини», — писав про неорганізований туризм І. Крип'якевич.

Вирішити всі ці проблеми можна було лише спільними зусиллями аматорів галицької старовини. Таким об'єднанням стало краєзнавчо-туристське товариство «Плай», засноване у жовтні 1924 р. у Львові.

Його фундаторами були відомі краєзнавці й історики І. Крип'якевич, Б. Януш, Є. Пеленський та Ю. Полянський. Першим головою товариства було обрано авторитетного адвоката і громадського діяча В. Старосольського. Діяльність засновників товариства була відчутно полегшена тим, що всі вони вже мали досвід спільної роботи. У 1921–1923 рр. організатори «Плаю» співпрацювали у рамках «Кружка любителів Львова».

У середині листопада статут «Плаю» затвердили воеводські власті, після чого розпочалася організаційна робота. Насамперед головний відділ товариства сформував лекційну комісію, а також комісію для підготовки екскурсій. Як свідчить лист голови «Плаю» В. Старосольського до М. Кордуби, вже 23 листопада 1924 р. відбулося перше засідання екскурсійної комісії. На ньому були розглянуті плани організації прогулянок по Львову та його околицях.

Статут «Плаю» передбачав поширення діяльності товариства на всю територію Львівського, Тернопільського, Станіславського та Краківського воеводств. Метою діяльності організації декларувалося «дослідження рідного краю та інших земель, розповсюдження зібраних про них відомостей, нагромадження і опрацювання наукових та туристичних матеріалів». Окремо повідомлялося про наміри вивчати й охороняти пам'ятки історії, культури та природних форм, збирати й зберігати різноманітні предмети старовини, зразки народного мистецтва та народних промислів.

2. Діяльність туристичного товариства «Плай»

Товариство активно зайнялося розробкою планів туристсько-екскурсійної діяльності. Свої завдання в цьому напрямку керівництво «Плаю» визначало як «ініціювання та ведення прогулянок і пропаганда туристики, спрямування прогулянок у цікаві під краєзнавчим оглядом околиці і місцевості, ведення курсів з обсягу мандрівництва». Члени товариства розпочали збирання матеріалів, необхідних для розробки екскурсійних маршрутів. Фізикогеографічні, антропо- й етногеографічні описи, історико-етногеографічні матеріали, комплекти карт повинні були скласти окремий відділ у заснованій товариством бібліотеці. Планувалося збирати матеріали і під час мандрівок краєм. У зимовий період, коли туристське життя завмирало, «Плай» збирався проводити лекції з теорії мандрівництва, історії Львова та Галичини, організовувати екскурсії до музеїв міста.

Про інтенсивність роботи засновників товариства свідчить хоча б той факт, що впродовж неповних двох місяців 1924 р. головний відділ краєзнавчої організації провів шість засідань, на яких було детально обговорено плани на туристський сезон 1925 р., а також дрібніші поточні справи. Ще 24 жовтня 1924 р., напередодні заснування товариства, відбулась перша екскурсія краєзнавців Львовом з метою уточнення маршруту, що пролягав околицями міста від гори князя Лева через Кайзервальд і Личаків на Погулянку. 2 листопада відбулась велика прогулянка по цих самих місцях для всіх бажаючих. Надалі, у період з 26 жовтня 1924 р. до 15 квітня 1925 р., «Плай» організував 14 екскурсій.

Після підготовки повного циклу тематично взаємопов'язаних екскурсій, які охоплювали весь простір Львова, розпочалися систематичні щонедільні прогулянки. Об'єктами огляду були руїни княжого Львова, Медова Печера, Погулянка, Кайзервальд, Чортівська Скеля біля м. Винники, Клепарі, Брюховичі, Замарстинів. Найчастіше обов'язки гйда-провідника виконував активний член товариства І. Крип'якевич. Як і планувалося, мандрівки стали джерелом збирання краєзнавчих матеріалів. У приміському селі Кривчицях краєзнавці обстежили місцевість, де в 1648 р. перебував табір військ Б. Хмельницького, на інших околицях Львова велися пошуки давніх городищ. Фотографії, зроблені під час екскурсій, члени «Плаю» збирали до спеціального альбому. Деякі прогулянки були описані їх учасниками в письмових звітах; здані до архіву товариства,

ці описи пізніше прислужились Є. Пеленському для написання великої брошури.

«Плай» проводив мандрівки майже виключно околицями Львова. У 1924–1925 рр. лише три прогулянки було здійснено містом: дві на Високий Замок і одна — Губернаторськими Валами (сучасна вул. Винниченка). Щоб не привертати надмірної уваги з боку властей, українські краєзнавці могли навмисно змінити напрям своєї екскурсійної діяльності, скеровуючи його за місто, подалі від очей поліційних агентів і чиновників.

На літо 1925 р. товариство запланувало екскурсії в Карпати та по Галицькому Поділлю. На жаль, ці плани не було реалізовано, через те, що не вдалось досягти згоди з провідниками, які б узялися за проведення довготривалих мандрівок. Впродовж року відбувались подорожі львівських туристів до Жидачева, Роздола, Жовкви, Крехівського монастиря і на поле Зборівської битви. У багатьох місцевостях «Плай» був представлений відпоручниками (повноважними представниками) товариства. Львівські краєзнавці встановили контакти з туристським гуртком «Чорногора» зі Станіслава, організаторами туристського руху в карпатському регіоні Р. Щипайлом з Коломиї та М. Гербовим з Косова. І. Крип'якевич писав: «Як довідуємося, в інших місцях творяться гуртки, починаються прогульки. Бажано було б, щоб ці гуртки увійшли в члени товариства «Плай», так щоб усі західні землі можна було обняти одноцільною туристичною організацією».

Важливим засобом комунікації та обміну інформацією між самотніми краєзнавцями мало стати спеціальне краєзнавче видання. Через брак коштів «Плай» не зміг заснувати окремого власного часопису. В лютому 1925 р. як безоплатний двотижневий додаток до газети І. Тиктора «Новий час» вийшов перший номер «Туристики і краєзнавства». Редактором видання став І. Крип'якевич. Обсяг часопису становив чотири сторінки газетного формату. Зауважимо, що інші додатки до «Нового часу», такі як «Студентські вісті», «Руханка і Спорт», «Пластовий прапор», були, як правило, односторінковими вкладками.

«Туристика і краєзнавство» публікував матеріали, присвячені окремим місцевостям Галичини, а також нариси з історії туризму та краєзнавства. Часопис вміщував матеріали археологічного й етнографічного характеру, звіти про діяльність товариства, хроніку краєзнавчого життя. Цікавим було велике дослідження І. Крип'якевича (підписане криптонімом І. К.) про початок туристського руху в Західній Україні.

З фінансових причин після виходу в світ трьох випусків «Туристики і краєзнавства» видання довелось припинити. Відновлено його було лише у 1931 р.

Після того як перестав виходити часопис «Туристика і краєзнавство», краєзнавчі матеріали публікувались у газетах «Діло» та «Новий час». Наприкінці 20-х рр. стало популярним публікувати в пресі описи звітів про здійснені туристські мандрівки чи екскурсії. 30 липня 1931 р. у «Новому часі» з'являється навіть рубрика «З мандрівок по рідному краю». У цей час туристсько-краєзнавчі прогулянки організовує вже не лише «Плай», а й інші культурно-освітні та спортивні товариства. Упродовж 1928–1930 рр. цілу низку мандрівок Гуцульщиною та Бойківщиною організовує львівський «Луг». В окремих його мандрівках брало участь до 60 осіб. У 1929 р. група шанувальників місцевої старовини з Тернополя провела кілька екскурсій на автомобілях.

З часом «Плай» поширив свою діяльність на всі визначні місцевості Галичини. Засновано відділи товариства у Перемишлі та Стрию. При Перемишльській секції було створено курси мандрівництва, де проводили підготовку екскурсиводів.

Економічна криза кінця 20-х рр. на деякий час припинила діяльність товариства «Плай», яка відновилась навесні 1931 р. Новим головою товариства став директор торгової школи «Просвіти» Д. Коренець, а його заступником — відомий організатор туризму Т. Білостоцький. Відроджена організація заявила про наміри продовжувати діяльність у трьох головних напрямках: організація популярних лекцій, пресо-ва пропаганда та проведення екскурсій. У звіті про перший рік роботи відновленого «Плаю» відділ товариства змушений був визнати, що «висліди діяльності скромні», а причина такого стану полягає у «бракові цікавості серед громадянства». Впродовж 1931 р. товариство влаштувало курс лекцій з історії, географії, геології та статистики західноукраїнських земель. Лекції читали М. Галушинський, Р. Зубик, І. Федів, брати Я. і С. Пастернаки, Д. Паліїв. Спортивна секція товариства організувала туристський табір у Підбужжі, кілька мандрівок у Горгани. Наприкінці 1931 р. зареєстровано філію «Плаю» в Тернополі, членами якої стали 30 чоловік. Очолив її Т. Водяний.

Успішно розвивалася діяльність «Плаю» в 1932 р. Краєзнавці організували сім екскурсійних мандрівок, два курси лекцій, окремі популярні читання. Проведенню екскурсій передували реферативні читання про історію та пам'ятки місцевості, до якої передбачалося здійснення мандрівки. Так, 10 травня 1931 р. Я. Пастернак виголо-

сив публічну лекцію «Княжий Звенигород у передісторичних і ранньоісторичних часах», ілюструючи її експонатами з археологічного музею НТШ (Наукового товариства ім. Т. Шевченка). Через тиждень, 17 травня, відбулася і сама прогулянка. Організовані «Плаєм» мандрівки відзначались солідною фаховою підготовкою. Активізація туристської діяльності товариства сприяла підвищенню його авторитету серед інших спортивних об'єднань. 30 червня 1931 р. на спільній нараді представників «Плаю», «Українського студентського спортивного союзу», спортклубу «Стріла», станіславського туристського гуртка «Чорногора» краєзнавче товариство «Плай» було визнане центральним координувальним органом у справах організації крайового туризму. Плани товариства передбачали організацію екскурсій на закордонні землі, населені українцями. З метою вивчення можливостей таких мандрівок представник «Плаю» К. Панківський їздив на Буковину і в Закарпаття.

Багато зусиль і коштів товариство вклало в будівництво першого українського високогірного «захистку» (туристської бази). Завдяки приязним контактам з управою митрополичих володінь «Плай» дістав у довгострокову оренду 0,75 га землі на мальовничій полонині Плісце в Горганах, під г. Профою. На вигідних умовах було закуплено будівельні матеріали. Проект будинку безкоштовно виготовив член «Плаю» інженер О. Пежанський. Завдяки безкорисливій праці багатьох аматорів туризму впродовж двох років будинок-захисток було споруджено. Урочисте відкриття будинку, спроектованого та виконаного в оригінальному бойківському стилі, відбулось у серпні 1935 р. Разом з площею під будівництво товариство дістало від митрополії дозвіл на ведення туристської діяльності в митрополичих володіннях і на користування ловецькими захистками на цій території. Заходи щодо будівництва потребували стільки уваги та часу, що «Плай» змушений був створити окрему філію товариства для Львова, щоб звільнити керівництво організації від поточних справ.

У 1932 р. до вже існуючих філій краєзнавчо-туристського товариства приєдналась новостворена організація в Самборі. Самбірська філія була заснована на загальних зборах ініціативного гуртка, які відбулись 26 червня 1932 р. Головою місцевого «Плаю» було обрано адвоката В. Гуркевича. Усі 12 ініціаторів створення гуртка того ж дня подали заяви до товариства. Впродовж року кількість членів філії збільшилась до 45 осіб. Як згадував пізніше один із учасників, робота самбірської філії «Плаю» тісно координувалася з діяльністю

музейного товариства «Бойківщина», яке мало неперіодичне видання «Літопис Бойківщини» (з 1931 по 1939 р. вийшло 11 книжок).

Самбірське краєзнавче товариство сформувало три секції: спортивну, туристську та лекційну. Найактивнішою на першому етапі діяльності товариства була остання, очолена місцевим дослідником старовини А. Княжинським. У 1932 р. завдяки домовленості з викладачами місцевої української гімназії в приміщенні читальні товариства «Бесіда» відбувся цикл лекцій для всіх бажаючих. Із лекціями з геології та географії Бойківщини виступав професор Лімницький. Крім того, проводилися практичні заняття з основ туризму, надання першої медичної допомоги, збирання лікарських рослин. На лекціях були присутні в середньому до 50 осіб. Пізніше з історичними лекціями виступали В. Гуркевич, І. Филипчак, професор Орловський.

З часом інтерес громадськості до лекцій, організованих товариством, зменшився. Як зазначав на загальних зборах філії голова лекційної секції А. Княжинський, «краще є уряджувати прогульки (екскурсії), чим всякого роду відчити (лекції), бо ж прогульки є більш актуальні». Починаючи з 1934 р. товариство переорієнтовує свою діяльність на проведення екскурсій. Спочатку організовуються екскурсії лише в найближчі околиці Самбора, проте з часом вони поширюються і на віддалені місцевості Бойківщини. Серед звітів екскурсійної секції є документ про купівлю топографічних карт Самбірщини, Дрогобиччини, околиць Турки та Старого Самбора. У 1934 р. товариство організувало сім екскурсій, у кожній з яких брало участь 10–20 осіб.

Виконуючи ухвалу керівництва філії про встановлення контактів з аматорами туризму із сусідніх місцевостей, самбірський «Плаї» практикував таку форму пізнавального туризму, як проведення таборів-зустрічей. Визначивши певне, непересічне з історичного чи природничого погляду місце, до нього запрошували зацікавлених у створенні власних краєзнавчо-туристських осередків мешканців довколишніх сіл та містечок. Водночас туди вирушала екскурсія членів «Плаю» із Самбора. На місці зустрічі відбувався обмін досвідом, показ практичних навичок з різних галузей туристської справи, іноді читалися популярні лекції. Як свідчать документи, такий нетрадиційний спосіб пропаганди давав позитивні результати. Самбірська філія влаштувала зустрічі: у с. Хирові — з мандрівкою з Перемишля, у с. Спасі — з ініціативною групою краєзнавців зі Старого Самбора тощо. Великий табір біля Дрогобича, який планувалося організувати влітку 1935 р., не було скликано з не залежних від «Плаю» причин.

Як і головний відділ «Плаю» у Львові, його самбірська філія практикувала виконання письмових звітів про організовані мандрівки, які збирала до спеціального альбому. Пізніше вона почала формувати колекцію фотографій, що ілюстрували екскурсії.

Філія утримувалась повністю на членські внески, що становили 0,2 злотога щомісяця. Коштів вистачало лише на найнеобхідніше, жодних більших проєктів самбірський «Плай» не міг собі дозволити. Увесь річний бюджет філії в 1934 р. становив 78 злотих.

3. Трансформація «Плаю» на туристсько-спортивну організацію

У другій половині 30-х рр. самбірське товариство все більше перетворюється на туристсько-спортивну організацію. У 1935 р. філія «Плаю» в Самборі розпочала будівництво спортивного майданчика. Будівництво, що тривало кілька років і поглинало багато коштів і сил, негативно позначилося на науково-популярній та дослідницькій роботі філії. Певною мірою цей процес можна пояснити тим, що одночасно успішно розвивалося товариство «Бойківщина», яке взяло на себе функції регіонального краєзнавчого центру.

Туристські заходи «Плай» почав здійснювати вже з часу відновлення його діяльності у 1931 р. Першою широко організованою акцією товариства був рейд велосипедистів за маршрутом Львів — Лемківщина (Львів — Сянок — Татри — Львів), який відбувся влітку 1931 р. Керував рейдом визнаний авторитет у галузі крайового туризму В. Левицький. Ще в 1925 р. було видано його опис велосипедних мандрівок Галичиною «Сто миль на колесі». У 1932 р. відбувся організований «Плаєм» рейд мотоциклістів Перемишль — Львів.

Спільно з кінофотопідприємством Ю. Дороша «УФОТО» «Плай» у листопаді 1935 р. влаштував виставку документальної фотографії «Наша Батьківщина у світліні». Розгорнута в залах музею НТШ експозиція містила значну кількість цікавих фотознімків пам'яток історії, природи та культури західноукраїнських земель. Під час її проведення «Плай» організував дві вечірні лекції з поясненнями, а також вечір, присвячений 20-й річниці смерті сотника К. Гутковського, першовідкривача печер у Кривчі й організатора велотуризму в Галичині. У програму вечора входили наукові доповіді та спогади сучасників дослідника.

Серйозною проблемою галицьких туристів була відсутність власного друкованого органу. Хоча газети та журнали охоче надавали свої

сторінки для публікацій краєзнавчого змісту, все ж відчувався брак спеціального видання з проблем туризму та місцевої історії. У 1931 р. учений-іхтіолог, автор численних природничих праць Е. Жарський очолив редакцію відновленого часопису «Туристика і краєзнавство», що, як і в 1925 р., виходив у формі неперіодичного додатка до «Нового часу». Впродовж року з'явилося 5 односторінкових номерів цього органу. Поруч із хронікою «Плаю» та повідомленнями головного відділу часопис «Туристика і краєзнавство» публікував краєзнавчі нариси, а також цікаві дослідження І. Крип'якевича з історії туризму в Галичині. У двох невеликих статтях «Студентські мандрівки 1880 р.» та «І. Франко як турист» учений вперше торкнувся цієї маловідомої сторінки галицької історії. Після того як видання «Туристики і краєзнавства» знову припинилося, матеріали, присвячені місцевій старовині, продовжували з'являтися у «Новому часі» та «Ділі».

У 1937 р. «Плай» знайшов можливість для видання власного спеціального часопису «Наша Батьківщина». Редакцію очолив відомий галицький літературознавець В. Щурат. У першому номері редакція так визначила мету своєї діяльності: «Поширити туристських рух і вложити його в рамки доцільності, спрямовуючи зацікавлення громадянства в першу чергу на рідну країну». Вся робота редакції часопису ґрунтувалась на добровільних засадах. Не отримували гонорарів і дописувачі, що, втім, ніяк не позначалося на якості видання. Журнал швидко завоював популярність кваліфіковано написаними цікавими матеріалами. На сторінках «Нашої Батьківщини» публікували свої праці М. Андрусяк, С. Гайдучок, М. Гавдяк, В. Дорошенко, Ф. Коковський, М. Кордуба, І. Крип'якевич, В. Кубійович, Л. Маслов, Я. і С. Пастернаки, І. Свенціцький, М. Смішко, В. Щурат та ін. Крім наукових досліджень у галузі місцевої історії часопис друкував методичні поради та програмні статті з питань теоретичної підготовки й організації краєзнавчого руху. Товариство видавало бібліотечку краєзнавчої літератури. Вийшло п'ять випусків цього видання, у тому числі два путівники.

Ставлення польських властей до українського краєзнавчого руху в 30-ті рр. було прохолодним. У чиновників викликали підозру будь-які прояви національного руху, особливо в тих випадках, коли він мав елементи військово-спортивної або й просто спортивної підготовки. У фондах Державного архіву Львівської обл. збереглась показова в цьому плані справа про перевірку поліцією діяльності «Плаю». Провівши службове розслідування, управління поліції доповіло воєводським

влястям, що підозра краєзнавчого товариства «Плай» у проведенні комуністичної антиурядової агітації не підтвердилась. Остаточного удару товариству було завдано в 1939 р., коли після приходу на західноукраїнські землі радянської влади останній голова «Плаю» К. Панкіський змушений був оголосити про розпуск організації.

За час свого існування краєзнавчо-туристське товариство «Плай» відпрацювало численні форми й методи популяризації та пропаганди пам'яток місцевої історії, природи та культури засобами туризму. Досвід роботи товариства переконливо засвідчив необхідність координації діяльності окремих любителів туризму та мандрівництва, зосередження зусиль, скерованих на вивчення рекреаційного та пізнавального потенціалу рідного краю. Діяльність краєзнавчо-туристського об'єднання «Плай» вписала важливу сторінку в історію вітчизняного туризму.

Крім краєзнавчо-туристського товариства «Плай» на західноукраїнських землях були й інші туристські організації.

4. Виникнення і діяльність товариства «Чорногора»

У квітні 1910 р. група любителів мандрівок м. Станіслава сформуvala організаційний комітет для створення товариства «Чорногора», до якого увійшли С. Стеблицький, Л. Гаяновський, Я. Грушкевич, Й. Білинський, В. Янович та ін. 20 травня 1910 р. у Станіславі відбулися загальні збори, де було прийнято статут товариства «Чорногора» й обрано голову та членів Виділу (Ради). Головою товариства став С. Стеблицький, а у Виділ увійшли Я. Грушкевич, І. Стасинець, Л. Гаяновський, Й. Білинський, В. Янович.

Найвищим органом українського туристського товариства «Чорногора» стали Загальні збори та Виділ. Загальні збори проводились раз на рік у квітні. За потреби могли скликатися Надзвичайні збори, про які заздалегідь повідомляли всіх членів товариства. На цих зборах затверджували план роботи на рік і кошторис, обирали контрольну комісію з трьох осіб, які двічі на рік перевіряли наявність спорядження й інвентарю, а також фінансові справи. Комісія звітувала перед Загальними зборами про хід перевірки, голова чи заступник звітували за всю роботу, заслуховували також звіт редакції та видавництва часопису товариства про публікації на туристські й наукові теми, затверджували засновників та почесних членів (осіб, які мають заслуги перед товариством чи перед наукою). Усім членам товариства видавали по-

свідчення, а засновникам і почесним членам — спеціальні дипломи. На Загальних зборах обирали голову та членів Виділу терміном на три роки. Виділ збирався раз на місяць (за потреби частіше) і виконував усі ухвали Загальних і Надзвичайних зборів, організовував роботу провідників, у обов'язки яких входило проведення туристських груп до маршруту, та гірської сторожі, яка охороняла притулки для туристів. До складу Виділу входили: голова, заступник голови, секретар, який займався діловодством товариства, бібліотекар, касир, який вів розрахункові та касові книги, зберігав спорядження й інвентар. За статутом товариство було розраховано на участь українського населення. Члени товариства користувалися безоплатною ночівлею в туристських притулках у горах, бібліотекою, науковим і картографічним матеріалом та пільговим проїздом залізницею.

Українське туристське товариство «Чорногора» ставило перед собою такі завдання:

1. Пізнання краю, гір Галичини, Буковини, Альп і Татр.
2. Збирання матеріалів про ці гори.
3. Агітація та пропаганда серед туристів і дослідників природи.
4. Співпраця з НТШ у Львові, «Угорським карпатським товариством» і польським Татшанським товариством, обмін науковими матеріалами та досвідом роботи.
5. Надання методичної та практичної допомоги під час проведення мандрівок.

Виконання цих завдань планувалось здійснювати за допомогою таких засобів і методів: зборів і спільних мандрівок; виставок і наукових туристських звітів; видання журналу, публікації наукових статей, видання поштових листівок з краєвидами гір, описів маршрутів, картографічного матеріалу; будівництва та догляду за туристськими притулками, мостами, стежками, дорогами, маркування маршрутів у горах; будівництва літньої бази (табору); утримання в горах штатних працівників (провідників, гірської сторожі).

Для любителів мандрівок почали виходити статті, нариси, монографії з туристсько-краєзнавчої проблематики, серед них найбільшою популярністю користувалися «Туристика» А. Будзиновського, «Проголянки в наші гори» Т. Франка, «Галицьке краєзнавство» Ю. Целевича, «Опис рідного краю» та «Мала географія України» Р. Заклинського, «Провідник по Галичині» М. Орловича.

У 1914 р. туристське товариство «Чорногора», як і решта товариств, припинило свою діяльність у зв'язку з початком першої сві-

тової війни. Після її закінчення на теренах Східної Галичини, як свідчать першоджерела, туристсько-краєзнавчий рух знову відроджується, зокрема він «поширився і набрав організованіших форм з 1920-х рр.»

30 травня 1922 р. туристське товариство «Чорногора» в Станіславі відновило свою діяльність. Головою українського туристського товариства «Чорногора» став лікар Я. Грушкевич, який був також членом Окружної Пластової Ради, членом редколегії безпартійного організаційно-інформаційного тижневика «Станіславські вісті», головою «Соколу» та членом управи товариства «Бесіда», а членами Виділу стали О. Каратницький, організатор і засновник спортивного клубу «Буй-Тур», С. Никифорак — професор, опікун II Пластового Куреня і член Окружної Пластової Ради, Ф. Величко — урядник магістрату, член Окружної Пластової Ради, О. Борик, С. Гаванська, Т. Мацьків, С. Слюсарчук, С. Стеблинський та Л. Чачковський, які також одночасно очолювали низку культурно-просвітницьких організацій.

Товариство влаштовувало збори, звіти, конференції, розваги, спільні туристські мандрівки, теоретичні та практичні заняття з молоддю, утримувало фахову бібліотеку зі спеціальною літературою туристсько-краєзнавчої тематики, картами, схемами, науковими статтями та описами туристських маршрутів, здійснювало видавничу діяльність у часописі «Туристика і краєзнавство», а з 1937 р. — у журналі «Наша Батьківщина». Товариство «Чорногора» співпрацювало з українським туристсько-краєзнавчим товариством «Плай», будувало туристські притулки та домівки, зокрема на полонині Плісце, біля гір Грофи, Довбушанки, Сивучі та на перевалах «Рижі» й «Столи», встановлювало дороговкази та маркувало синіми й жовтими кольорами маршрути з Осмолоди через Горгани дол Татарова, утримувало штатних працівників (гірську сторожу, в обов'язки якої входило приймання і розміщення мандрівників, догляд і ремонт притулків, та провідників, які були зобов'язані проводити туристів по маршруту і відповідати за їхню безпеку). Члени товариства мали право брати участь у Загальних зборах товариства та його заходах, бути обраними до Виділу, носити посвідчення та відзнаку товариства, користуватися матеріалами бібліотеки, спорядженням і туристськими домітками та притулками.

Туристське товариство «Чорногора» тісно координувало роботу з багатьма культурно-просвітницькими структурами, школами, які в

своїй діяльності використовували туристське краєзнавство як найкращий засіб національно-патріотичного виховання підростаючого покоління.

Напад фашистської Німеччини на Польщу і початок другої світової війни припинили діяльність краєзнавчо-туристських товариств на західноукраїнських землях.

Форма № 1

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Керівник туристсько-екскурсійної організації

П. І. Б., дата, печатка

(для екскурсиводів-індивідуалів —
затвердження міським (обласним,
регіональним) екскурсійно-методичним
центром)

Технологічна карта екскурсії

Назва екскурсії _____

Тривалість (год) _____

Протяжність (км) _____

Автор-розробник _____

(автор, колектив авторів, організація)

Тематичний напрямок екскурсії _____

Маршрут екскурсії _____

у т. ч. варіанти маршруту (літній, зимовий) _____

№	Ділянки (етапи) переміщення за маршрутом з місця збору екскурсантів до останнього пункту на конкретній ділянці маршруту	Місця зупинок	Об'єкт показу	Тривалість показу	Основний зміст інформації	Вказівки по організації	Методичні вказівки

«ЗАТВЕРДЖЕНО»
Керівник туристсько-екскурсійної
організації _____

П. І. Б.

дата, печатка

«ПОГОДЖЕНО»
Представник Державтоінспекції _____

П. І. Б.

дата, печатка

Схема маршруту транспортної (пішохідної) екскурсії

Маршрут екскурсії _____
Тривалість (год) _____
Протяжність (км) _____

Схема маршруту
(географічне зображення ділянок переміщення,
місце зупинок з позначенням тривалості (хв) та протяжності (км))

Розшифровка схеми маршруту

1. Перелік географічних точок слідування транспорту за маршрутом.
2. Перелік зупинок.
3. Позначення місця початку екскурсії.

Словник основних термінів, що вживаються у технологічній документації послуги «екскурсія»

Гід-перекладач — особа, яка володіє фаховою інформацією про країну (місцевість) перебування, визначні місця, об'єкти показу, а також мовою іноземних туристів, яких приймають, або загальнозрозумілою для них мовою, надає екскурсійно-інформаційні, організаційні послуги та кваліфіковану допомогу учасникам туру в межах договору про надання туристичних послуг.

Екскурсія — поїздка, прогулянка або відвідування певного місця за заздалегідь визначеною темою і затвердженим маршрутом у супроводі екскурсовода (гіда-перекладача) з розважальною метою або для задоволення освітніх, духовних, естетичних потреб екскурсанта, що триває не більше 24 годин.

Екскурсовод — фахівець, під керівництвом якого здійснюється огляд об'єктів, а розповідь та коментарі якого відповідають певній темі та сприяють досягненню завдання, визначеного технологічною картою екскурсії.

Екскурсант — учасник екскурсії, залучений до процесу пізнання навколишнього середовища шляхом спостереження та вивчення визначених пам'яток під керівництвом екскурсовода.

Екскурсійна методика — сукупність вимог і правил, що пред'являються до такої форми та способу отримання знань, як екскурсія, а також комплекс прийомів оптимального показу об'єкта, розповіді про нього та способів привернення та утримання уваги екскурсантів.

Екскурсійний об'єкт — матеріальний предмет, пам'ятка або явище, що дає уявлення про характерні риси (особливості) природи, певної епохи розвитку суспільства, культури, науки, мистецтва тощо, відповідає певній темі екскурсії і є цікавим для екскурсовода.

Індивідуальний текст екскурсії — текст екскурсії, зміст якого відповідає контрольному тексту, а структура відображає послідовність показу екскурсійних об'єктів і розповіді про них згідно маршруту, і якому притаманні індивідуальні стилістичні особливості викладення матеріалу конкретним екскурсоводом.

Контрольний текст екскурсії — ретельно підібраний повний матеріал екскурсії, який розкриває всі підтеми екскурсії на основі матеріальних пам'яток та фактів і подій, пов'язаних з ними, а також супроводжується вивіреними посиланнями на джерела інформації.

Ліцензія на здійснення діяльності, пов'язаної з наданням туристичних послуг — документ державного зразка, який засвідчує право ліцензіата на проведення певного виду туристичної діяльності (туроператора).

Маршрут екскурсії — заздалегідь ретельно розроблений шлях проходження екскурсійної групи, пов'язаний із процесом послідовного (оптимального) показу об'єктів і розповіді про них.

«Портфель екскурсовода» — умовна назва комплексу наочних матеріалів (фотографій, копій документів, географічних карт, схем, репродукцій з картин тощо), що використовуються екскурсоводом під час проведення екскурсії.

Суб'єкти туристичної діяльності — підприємства, організації незалежно від форм власності, та фізичні особи, зареєстровані у встановленому чинним законодавством України порядку і туроператори, що мають ліцензію на здійснення туроператорської діяльності та

підприємці-фахівці туристичного супроводження, які отримали дозволу встановленого зразку.

Сертифікат відповідності — документ, що підтверджує якість туристичних послуг та їх відповідність конкретному стандарту чи іншому нормативному документу.

Технологічна карта — основний методичний документ екскурсії, де викладаються: мета, завдання та рекомендації щодо проведення екскурсії, послідовність і тривалість демонстрації об'єктів, наочних матеріалів; вказуються та описуються методичні прийоми показу та розповіді.

Техніка проведення екскурсії — комплекс заходів, спрямованих на організацію проведення екскурсії та створення сприятливих умов для сприйняття її матеріалу.

Запитання до екзамену за дисципліною «Організація екскурсійних послуг»

1. Виникнення екскурсійної справи в Україні.
2. Предмет екскурсійної методики.
3. Екскурсійна справа в Україні на сучасному етапі.
4. Особливості оглядової екскурсії по місту.
5. Поняття та ознаки екскурсії.
6. Туристсько-екскурсійні установи України.
7. Класифікація екскурсій.
8. Контрольні та індивідуальні тексти екскурсії.
9. Етапи підготовки екскурсії.
10. Робота секцій екскурсоводів.
11. Показ та розповідь в екскурсії.
12. Методична рада екскурсійної установи, її завдання.
13. Методи дослідження регіонального ринку екскурсійних послуг.
14. Методичний аналіз пробної екскурсії.
15. Методичні прийоми екскурсійної розповіді.
16. Складові частини екскурсії.
17. Методичні прийоми екскурсійного показу.
18. Особливості проведення екскурсій на мистецтвознавчу тематику.
19. Організація та зміст роботи методичного кабінету екскурсійної фірми.
20. Особливості проведення екскурсій на природознавчу тематику.

21. Методична розробка екскурсії.
22. Особливості проведення екскурсій на виробничу тематику.
23. Контроль за якістю екскурсій.
24. Особливості проведення екскурсій на архітектурну тематику.
25. Засоби показу екскурсійних об'єктів.
26. Особливості проведення екскурсій для школярів.
27. Мова екскурсовода, жести в екскурсії.
28. Особливості проведення екскурсій на літературну тематику.
29. Підтеми в екскурсії, їх логічний взаємозв'язок.
30. Вимоги до проектування послуги «екскурсія».
31. Форми контролю за роботою екскурсовода.
32. Методичні прийоми застосування «портфеля екскурсовода».
33. Професійна майстерність екскурсовода.
34. Законодавчі вимоги до спеціалістів туристичного супроводження.
35. Диференційний підхід до екскурсійного обслуговування туристів.
36. Акредитація екскурсоводів-підприємців.
37. Сучасні проблеми розвитку ринку екскурсійних послуг.
38. Особливості проведення музейних екскурсій.
39. Порядок договірно-правових відносин в сфері екскурсійних послуг.
40. Законодавство України щодо розвитку підприємництва в сфері екскурсійних послуг.

Література

1. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про туризм» від 18 листопада 2003 року № 1282–IV // Урядовий кур'єр. — 2003. — 26 листопада 2003 р.
2. Положення про порядок видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу фахівцям туристичного супроводу: Наказ № 83 Державної туристичної адміністрації України від 24 вересня 2004 р. // Офіційний вісник України. — 2004. — № 42.
3. Туристско-экскурсионное обслуживание. Проектирование услуг : ГОСТ 28681.1–95. — [Чинний від 1997–01–01]. — К. : Держстандарт України, 1997. — 26 с. — (Національний стандарт України).
4. Туристско-экскурсионное обслуживание. Требования по обеспечению безопасности туристов и экскурсантов : ГОСТ 28681.3–95. — [Чинний від 1997–01–01]. — К. : Держстандарт України, 1997. — 14 с. — (Національний стандарт України).
5. Туристско-экскурсионное обслуживание. Туристские услуги. Общие требования: ГОСТ 28681.2–95. — [Чинний від 1997–01–01]. — К. : Держстандарт України, 1997. — 11 с. — (Національний стандарт України).
6. Услуги населению. Термины и определения : ГОСТ 30335–95. — [Чинний від 1997–01–01]. — К. : Держстандарт України, 1997. — 12 с. — (Національний стандарт України).
7. Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Правил надання послуг пасажирського автомобільного транспорту», від 29 січня 2003 р., № 141.
8. Абрамов В. В., Поколотна М. М. Проблеми удосконалення системи підготовки і менеджменту персоналу екскурсійної сфери туристської галузі України // Коммунальное хозяйство городов. Научно-технический сборник // Вып. 75. Сер.: Экономические науки. — К.: «Техніка», 2007. — С. 203–211.
9. Бабарицька В. К. Організація екскурсійної діяльності: Конспект лекцій./ В. К. Бабарицька, А. Я. Короткова, О. Ю. Малиновська. — К., 2006. — 50 с.
10. Бабарицька В. К. Екскурсознавство і музеєзнавство. Навчальний посібник / В. К. Бабарицька, А. Я. Короткова, О. Ю. Малиновська. — К.: Альппрес, 2007. — 464 с.

11. Беспалова М. О. Фактори ендогенного розвитку екскурсійного обслуговування в умовах інтеграції України в Європейську спільноту (на прикладі Одеського регіону) / М. О. Беспалова, С. Г. Нездоймінов // Індустрія гостинності у країнах Європи. Мат-ли II міжн. наук.-практ. конф. 26–28 грудня 2008 р. — Сімферополь: Центр розвитку освіти, науки та інновацій, 2008. — С. 56–59.
12. Галасюк С. С. Стандартизація, сертифікація туристичних послуг та ліцензування туристичної діяльності : навчальний посібник / С. С. Галасюк. — Одеса : Астропринт, 2011. — 208 с.
13. Голубнича С. М. Основи екскурсійної справи. Навчальний посібник / С. М. Голубнича. — Донецьк, 2003. — 156 с.
14. Інституціональні засади та інструментарій збалансованого природокористування: монографія / [С. К. Харічков, О. А. Воробйова, І. М. Дишловий, С. Г. Нездоймінов та ін.]; під ред. д. е. н. проф. С. К. Харічкова. — Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2010. — 484 с.
15. Емельянов Б. В. Экскурсоведение: Учебник. — 3-е изд., перер. и дополн. / Б. В. Емельянов. — М.: Советский спорт, 2000. — 224 с.
16. Емельянов Б. В. Экскурсоведение: Учебник. — 5-е изд. — М.: Советский спорт, 2004. — 216 с.
17. Илюхин М. М. Музейные экскурсии. Методические рекомендации / М. М. Илюхин. — М.: ЦРИБ «Турист», 1991. — 80 с.
18. Кузнецова Н. М. Регіональний вимір розвитку туристичного та готельного бізнесу: монографія / Н. М. Кузнецова, С. Г. Нездоймінов. — Одеса: Астропринт, 2010. — 256 с.
19. Культурология и экскурсоведение: Конспект лекций / Сост. К. В. Кулаев. — М.: Российская международная академия туризма, 1998. — 112 с.
20. Мезенцева Г. Г. Музеєзнавство / Г. Г. Мезенцева. — К., 1980. — 134 с.
21. Менеджмент туризма: Туризм как объект управления: Учебник. Под. ред. Квартальнова В. А. — М.: Финансы и статистика, 2002. — 302 с.:
22. Методичні рекомендації до вивчення дисципліни «Організація екскурсійних послуг» (для студентів за напрямом підготовки 0504 — «Туризм» зі спеціальності «Туризм») / ХНАМГ, Укл.: М. М. Поколодна. — Харків: ХНАМГ, 2007. — 26 с.
23. Нездоймінов С. Г. Туризм як фактор регіонального розвитку: методологічний аспект та практичний досвід: монографія / С. Г. Нездоймінов. — Одеса: Астропринт, 2009. — 304 с.

24. Нездоймінов С. Г. Шляхи удосконалення механізму державного регулювання підприємницької діяльності в сфері рекреації та туризму / С. Г. Нездоймінов, Д. М. Заболотний // Науковий вісник: збірник наукових праць. — Одеса: ОДЕУ, 2010. — № 13. — С. 203–211.
25. Нездоймінов С. Г. Формування кластерної стратегії розвитку підприємництва в регіональному туристично-рекреаційному комплексі / С. Г. Нездоймінов // Економічні інновації: Випуск 38: Формування економічних стратегій розвитку підприємства, регіону, держави. Зб. наук. праць. — Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2009. — С. 134–143.
26. Основи музеєзнавства, маркетингу та рекламно-інформаційної діяльності музеїв. Посібник // Під ред. В. Великоного, Н. Гасюк. — Івано-Франківськ: Плай. — 2005. — 64 с.
27. Опорний конспект лекцій з дисциплін «Екскурсознавство», «Організація екскурсійних послуг» (для студентів спеціальності 7.050201 — «Менеджмент готельного, курортного і туристського сервісу» і 6.050400 — «Туризм») / ХНАМГ, Уклад.: М. М. Покологда. — Х.: ХНАМГ, 2007. — 80 с.
28. Організація екскурсійної діяльності. Опорний конспект лекцій. Укладач О. О. Каролоп. — К.: Видавничий центр КНТЕУ. — 2002. — 45 с.
29. Савина Н. В., Горбылева З. М. Экскурсоведение; Учеб. пособие / Н. В. Савина, З. М. Горбылева. — Мн.: БГЭУ, 2004. — 335 с.
30. Смолій В. А. Енциклопедичний словник-довідник туризму. За заг. ред. В. К. Федорченко / В. А. Смолій, В. К. Федорченко, В. І. Цибух. — К.: Видавничий дім «Слово», 2006. — 372 с.
31. Тельчаров А. Д. Основы музейного дела. Введение в специальность: курс лекций. — М.: Омега-Л, 20005. — 184 с.
32. Федорченко В. К., Костюкова О. М., Дьорова Т. А., Олексійко М. М. Історія екскурсійної діяльності в Україні: Навч. посібник. — К.: «Кондор». — 2004. — 166 с.
33. Федорченко В. К., Дьорова Т. А. Історія туризму в Україні. — К.: Вища школа, 2002. — 195 с.
34. Хуусконен Н. М., Глушанок Т. М. Практика экскурсионной деятельности. — СПб.: «Издательский дом Герда», 2006. — 208 с.
35. Чагайда І. М., Грибакова С. В. Екскурсознавство. Навчальний посібник. — К.: «Кондор», 2004. — 204 с.

ДОДАТКИ

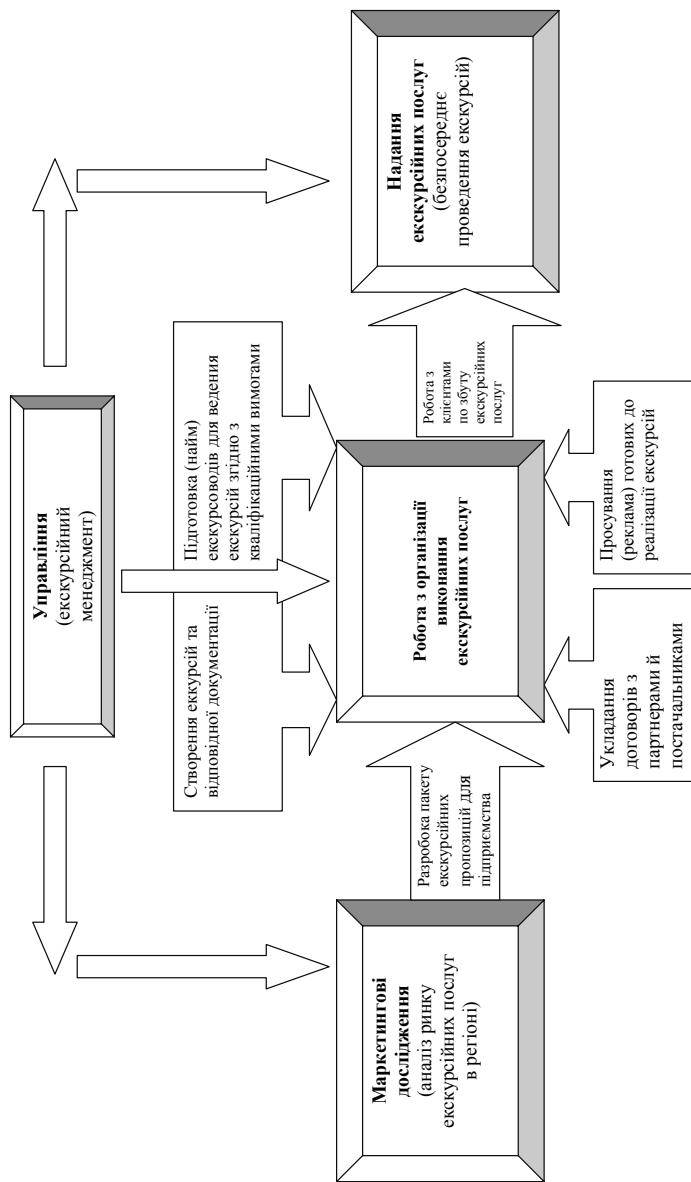

Рис. 1. Схеми функціональних напрямків роботи з організації надання екскурсійних послуг на туристському підприємстві [27]

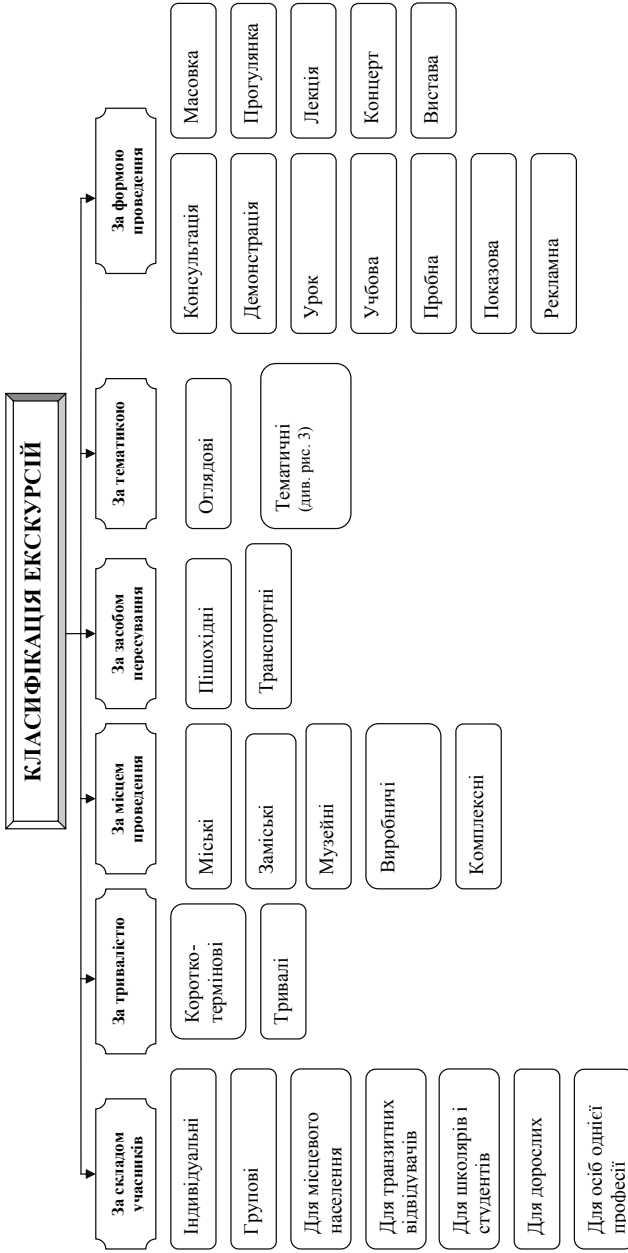

Рис. 2. Класифікація екскурсій [27]

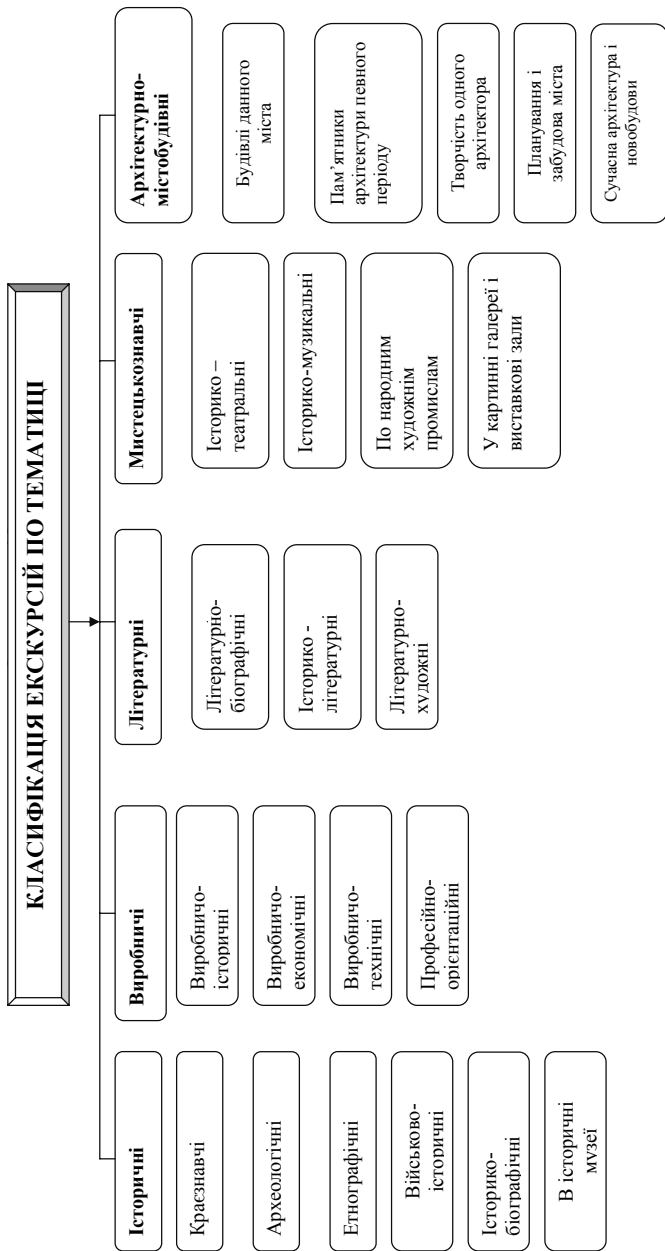

Рис. 3. Класифікація екскурсій за тематикою [27]

**ТЕХНОЛОГІЧНА КАРТА ЕКСКУРСІЇ —
ЛІТЕРАТУРНА ОДЕСА В 20—30-х рр. XX ст.**

Технологічна карта

Назва екскурсії: Літературна Одеса в 20—30-х рр. XX століття

Тривалість: 3—3,5 год

Протяжність: 8,67 (км)

Тематичний напрямок екскурсії: літературна

Маршрут екскурсії: Морський вокзал — Потьомкінські сходи — Приморський бульвар — Сабанеєв міст — вул. Софіївська — вул. Преображенська — вул. Дерibasівська — вул. Ланжеронівська — вул. Пушкінська — редакція газети «Моряк» — вул. Буніна — вул. Рішельєвська — вул. Єврейська — вул. Карантинна — пров. Сабанський — вул. Маразлієвська — парк ім. Т. Г. Шевченка — вул. Чорноорська — вул. Віри Інбер — вул. Базарна — вул. Мала Арнаутська — Залізничний вокзал.

Технологічна карта

№	Етапи руху по маршруту	Місця зупинки	Об'єкти показу на зупинках	Тривалість показу	Основний зміст інформації в точках показу і по маршруту	Вказівки щодо організації	Методичні вказівки
1.	Морський вокзал — вул. Софіївська	Будинок Іллі Ільфа	Будинок № 13	15—20 хв	Життєвий шлях та творчість Ільфа. Найвідатніші твори «Дванадцять стільців» та «Золоте теля»	Знайомство екскурсвода з екскурсантами	1. прийом зорового монтажу (використання матеріалів портфеля екскурсвода;

№	Етапи руху по маршруту	Місця зупинки	Об'єкти показу на зупинках	Тривалість показу	Основний зміст інформації в точках показу і по маршруту	Вказівки щодо організації	Методичні вказівки
Логічний перехід: А зараз ми прямуємо на знамениту одеську Дерibasівську, про яку обов'язково в своїх творах згадує кожен одеський письменник							
2.	вул. Преображенська — вул. Дерibasівська	Невеличкий майдан, що носить ім'я Ільфа та Петрова	Пам'ятка дванадцяти тому (або, як деякі вважають, тринадцятому) стільцю	15–20 хв	Згадки про Дерibasівську в літ. творах. Герої творів Ільфа та Петрова	Вказівки щодо руху екскурсантів	1. прийом зорової реконструкції; 2. прийом зорового монітажу
3.	вул. Ланжеронівська	Ланжеронівська № 13	Одеський державний літературний музей	15–20 хв	Унікальність експозиції музею. Сад скульптур, пам'ятка Ілфу і Петрову		1. прийом зорового монітажу; 2. прийом демонстрації
Перехід: Наближаємось до редакції газети «Моряк», де працював Паустовський							
4.	вул. Пушкінська	буд. № 11	Редакція газети «Моряк»	15–20 хв	Костянтин Паустовський, його робота в редакції в 1920–21 рр.		1. прийом зорового монітажу; 2. прийом відтворення

№	Етапи руху по маршруту	Місця зупинки	Об'єкти показу на зупинках	Тривалість показу	Основний зміст інформації в точках показу і по маршруту	Вказівки щодо організації	Методичні вказівки
Перехід: Зараз ми дізнаємося про неоднозначну особистість Бабеля Ісаака Еммануїловича							
5.	вул. Буніна — вул. Рішельєвська	буд. № 17	Помешкання Ісаака Бабеля	15–20 хв	Бабель письменник та спеціаліст, автор «Одеських оповідань»		1. прийом зорового монтажу; 2. прийом відтворення; 3. прийом цитування
Перехід: Саме тут, протягом 9 років, творив Юрій Олеся							
6.	вул. Єврейська — вул. Карантинна	буд. № 3	буд. Юрія Олеші. Меморіальна дошка	15–20 хв	«Трьох товстунів» жив в Одесі з 1912 по 1921 рік. Роман «Задриість»		1. прийом відтворення; 2. прийом зорового монтажу; 3. прийом коментування
Перехід: Ми можемо спостерігати музей видатного Костянтина Паустовського							
7.	вул. Маразієвська — парк Шевченка — вул. Чорноморська	буд. № 18	Музей Костянтина Паустовського	15–20 хв	Одеський період життя, робота в газеті «Сучасне слово»		1. прийом зорового монтажу; 2. прийом відтворення; 3. прийом репортажу

№	Етапи руху по маршруту	Місця зупинки	Об'єкти показу на зупинках	Тривалість показу	Основний зміст інформації в точках показу і по маршруту	Вказівки щодо організації	Методичні вказівки
Перехід: У цьому будинку, під номером 4, жив один із творців «Дванадцяти стільців» та «Золотого теля»							
8.	вул. Віри Інбер — вул. Базарна	буд. № 4	Будинок Євгена Петрова	15–20 хв	Творчі починання, життєвий шлях, плідна співпраця з Ільфом. Персонажі його творів		1. прийом зорового монтажу; 2. прийом відтворення; 3. прийом цитування
Перехід: Наша екскурсія добігає кінця, ставте свої запитання, будь ласка							
9.	вул. М. Арнауцька — Залізничний вокзал			15 хв	Згадки про вулицю в творах Ільфа та Петрова. Підбиття підсумків екскурсії		1. прийом відтворення; 2. прийом посилення на очевидці; 3. прийом коментування

Контрольний текст екскурсії
«Література Одеса в 20–30-х рр. ХХ сторіччя»

Культурне і суспільне життя тісно пов'язані між собою складними причинно-наслідковими зв'язками. Тому ці суспільні потрясіння, що випали на початку ХХ ст. на долю жителів Російської, а згодом Радянської імперії, не могли не створити нове покоління творчої інтелігенції.

Саме на цей період припадає розквіт цілої плеяди талановитих та самобутніх одеських письменників, які створили «одеський період» радянської літератури. Їх твори мають велику літературну та духовну цінність, а більшість з них досі не втратила своєї актуальності.

Популярність цих письменників серед читачів не згасає з плином часу. Тому існує цілком реальна можливість практичного використання в туристичній галузі пам'яток цього літературного періоду. Її втіленням може стати, наприклад, новий екскурсійний маршрут.

Завдання даної екскурсії — визначити та дослідити:

— Чому та чим одеські письменники відрізняються від письменників, чия доля ніяк не була пов'язана з Одесою.

— Розглянути саму епоху 1920–30-х рр., яка безумовно мала досить великий вплив на літературу.

— Життя та творчість найяскравіших письменників, а саме: І. Бабеля, Ю. Олеші, К. Паустовського, І. Ільфа та Є. Петрова.

Одеса — великий культурний центр України і водночас одне з найсамобутніших українських міст. Одесити не схожі ні на кого в світі, інколи може здатися, що це окрема нація зі своєю мовою та своєрідною культурою. Коли людина потрапляє в це місто, вона одразу відчуває, що Одеса і весь інший світ — «це дві великі різниці».

Одеса заснована на місці турецької фортеці Хаджибей (перша згадка — 1415 р.)¹, яку 25 вересня 1789 р. взяв загін під командуванням Дерибаса. У 1793 р. за розпорядженням Суворова, який відповідав за укріплення кордонів з Туреччиною, починається будівництво нової фортеці². А 27 травня 1794 р. Катерина II підписує наказ про заснування міста Хаджибей. Нове місто створювалося як військово-морський форпост Росії на ближніх підступах до турецьких володінь.

¹ Українська радянська енциклопедія: У 12 т. — К.: Головна редакція УРЕ, 1982. — Т. 7. — С. 482.

² <http://www.welcome.odessa.ua/history/html>

У січні 1795 р. за бажанням Катерини II місто отримало сучасну назву. Це пов'язано з тим, що колись на схід від Хаджибея існувало грецьке поселення Одесос¹.

Засновниками Одеси був неаполітанець Дерibas, план забудови міста склав француз Де'Волян, адміністративна влада в краї належала відомим французьким емігрантам Рішельє та Ланжерону. Їх найближчими помічниками були виключно іноземці — Рошешуар, Кобле, Капельно та інші².

Не знайомі з життям російських міст, зі звичаями російської провінційної адміністрації, керівники Одеси повели місто новим шляхом. Вісті з далекого Заходу отримувалися з перших рук, а зближення з іноземцями сприяло засвоєнню європейських смаків та навиків³.

Адміністративний гніт мало відчувався в Одесі, тут частіше чулося вільне слово, суспільна самодіяльність знаходила собі більше свободи, ніж в інших місцях Росії.

Такою побачив Одесу О. С. Пушкін:

Там все Европой дышит, веет,
Все блещет югом и пестреет
Разнообразностью живой.
Язык Италии златой
Звучит по улице веселой,
Где ходит гордый славянин,
Француз, испанец, армянин,
И грек, и молдаван тяжелый,
И сын египетской земли...⁴

Об'єднує всіх одеських письменників — почуття гумору, яке ніколи їх не полишає. Існує навіть таке поняття, як «одеський гумор». Окрім цього у своїх творах одесити часто використовують специфічну одеську мову. Особливо полюбляв користуватися цим прийомом Ісаак Бабель.

Одеські літератори увібрали в себе неповторний дух Одеси.

¹ <http://www.te.net.ua/odessa/about/index.html>

² Атас А. Старая Одесса, ее друзья и недруги. — М.: Ласми, 1992. — С. 21.

³ Атас А. Старая Одесса, ее друзья и недруги. — М.: Ласми, 1992. — С. 21.

⁴ Там само. — С. 68.

1. Характеристика епохи 20–30-х рр. ХХ ст.

Література — голос епохи. Не тільки проблеми, які хвилювали художників, а й весь арсенал художніх засобів, сам творчий метод визначались часом, рівнем розвитку соціальної та художньої думки суспільства.

Кожна епоха має свою систему соціальних та філософських поглядів. Художник, навіть тоді, коли у розумінні історії та людини випереджає епоху, не може бути вільним від впливу сучасних йому уявлень про закони та сутність суспільного розвитку. І це відбивається на характері його ідеалів.

Початок 1920-х рр. К. Паустовський назвав «часом великих сподівань». І справді, ще жили у пам'яті заманливі гасла революції, здавалося, що утопія може стати реальністю.

У цей час ідея революційного боргу, захисту пролетарської справи від посягань «буржуїв» та «світового капіталу» спонукала деяких радикально налаштованих інтелігентів співпрацювати з ВЧК. В «Автобіографії», де Бабель розповідає, як за порадою Горького він на сім років «пішов у люди», написано серед іншого «був чекістом»¹ (дочка Бабеля це заперечувала)².

Це був час, коли руйнувалося старе та необхідно було вирішити, яким саме буде нове. У літературі приблизно з 1923 р. виникають численні угруповання, які проіснували до початку 1930-х рр.³

2.1. Життя та творчість Ісаака Бабеля

Бабель Ісаак Еммануїлович народився в 1894 р. в Одесі в родині купця. Його перші роботи, що пізніше увійшли до «Одесских рассказов», були опубліковані 1916 р. в журналі М. Горького «Літопис». Та царські критики визнали їх грубими та непристойними. На відміну критиків, Горький похвалив короткий, натуралістичний стиль молодого письменника, в той же час подарувавши йому «бачити світ»⁴.

З 1917 по 1924 р. Бабель змінив кілька професій, воював у Першій Кінній армії. Увесь цей час, як писав сам письменник, він вивчав

¹ Поварцов С. Причина смерти — расстрел: Хроника последних дней Исаака Бабеля. — М.: ТЕРРА, 1996. — С. 6.

² <http://www.odessit.com/cgi/win.cgi/namegal/english/babel.htm>

³ История русской советской литературы / Бахметьева Е. П., Бузник В. В. и др. — М.: Высшая школа, 1979. — С. 102.

⁴ <http://www.odessit.com/cgi/win.cgi/namegal/english/babel.htm>

життя, набрався життєвих вражень, не забуваючи про слова свого старшого товариша¹.

Після громадянської війни матеріалом для його літературних витупів послужив побут Першої Кінної армії. Перша його оповідь із циклу «Конармія» з'явилася у 1923 р.² У «Конармії» Бабель розкриває перед читачем правдиві та повні трагізму сторінки літопису громадянської війни в Росії.

Надалі творчість письменника, що стосується тематики, розвивалася двома основними напрямками: з одного боку, він пише ряд новел, об'єднаних у книгу «Конармія», з іншого — розробляв на матеріалах єврейського містечкового побуту п'єси для театру («Захід») і кінематографічний сценарій («Беня Крик»). Останні, в свою чергу, чітко поділяються на автобіографічні та епіко-романтичні, головним персонажем яких є Беня Крик.

Своєю художньою манерою Бабель виділяється навіть серед яскравих та своєрідних літературних талантів 20-х років. В ньому, за висловлюванням головного редактора журналу «Красная новь» Воронського: «...мечтатель сталкивается... с реалистом, ощутившим глубокую правду непосредственной реальной жизни, может быть, грубой, но полнокровной и цветущей. Столкновением этих противоположных эмоций и настроений питаются основные движущие мотивы его творчества, причем реалист Бабель решительно побеждает мечтателя»³.

Бабель чудово знає те особливе середовище та тих персонажів, яких описує. За спогадами К. Паустовського, Бабель взагалі писав, спираючись тільки на те, що бачив, спостерігав сам. Він казав Паустовському: «Я не умею выдумывать. Я должен знать все до последней прожилки, иначе ничего не могу написать. На моем щите вырезан девиз — подлинность!»⁴. Саме тому над «Одесскими рассказами» витає особливий дух Молдаванки, дивна суміш бандитизму та містечкового міщанства: торговки «тьоті Песі», «аристократи» і багаті Тартаковські та Ейхбауми, рабіни і прикажчики створюють з бандитами свій світ з особливим побутом, правилами та етикою. Найголовніший герой «Одесских рассказов» Беня Крик — химерне поєднання цього молда-

¹ Одесская плеяда: Сатирические произведения 1920–30-х годов / Сост., примеч. О. В. Филимонова. — К.: Дніпро, 1990. — С. 438.

² Там само. — С. 438.

³ Одесская плеяда: Сатирические произведения 1920–30-х годов / Сост., примеч. О. В. Филимонова. — К.: Дніпро, 1990. — С. 435.

⁴ Левин Ф. И. Бабель: Очерк творчества. — М.: Художественная литература, 1972. — С. 130.

ванського міщанства, бандитської сміливості, дивовижної спритності та вправності. Герої Бабеля завжди в русі, в дії. Письменник чудово володіє діалогом. Його персонажі розмовляють своєю мовою, в діалозі немає літературщини, стилізації.

Літературна мова та різні пласти живої розмовної мови були тією стихією, в якій Бабель почувався вільно. В мові героя, в самому її складі, у тих словах та виразах, які він застосовує, Бабель чудово передає характер людини, її світогляд.

У 1930-ті рр. присутність Ісаака Еммануїловича в літературі була майже епізодичною. Його мовчання стало притчею во язицех, а після смерті у 1936 р. могутнього патрона Бабеля — Максима Горького, просто небезпечним. Він розумів це, але виправити становище вже не міг. Проте мовчання Бабеля зовсім не означало творчого безпліддя. Важливим свідоцтвом цього є спогади фізика Олександра Вайсберга, автора спогадів про радянські в'язниці, що відвідав Ісаака Еммануїловича в Москві у 1932 р.: «...я спросил у писателя: «Почему вы больше не пишете?» На что Бабель ответил: «Кто вам сказал, что я не пишу?» — и показал на полке десяток переплетенных томов. Но это были рукописи. Бабель сделал ироничное замечание о возможной судьбе этих текстов, если бы он предложил их издательству. Где эти неизданные произведения?»¹.

Через сім років можна було запитати: а де ж сам Бабель?

Письменника чекала жадлива доля. У травні 1939 р. його арештували. 17 березня 1941 р. Ісаак Еммануїлович Бабель був розстріляний в одному з підвалів московських в'язниць².

Бабель загинув, тому що не вписувався як художник у Великий Радянський Міф. Саме уявлення Сталіна про розвиток літератури в СРСР у корні протирічило естетичним поглядам Бабеля.

Після смерті Сталіна в 1953 р. Бабеля було реабілітовано, і його твори знову почали видаватися.

У наш час творчість Бабеля має багато прихильників. Він був, безумовно, дуже талановитою людиною. Його люблять за оригінальність та неповторність, почуття гумору та оптимізм.

¹ Поварцов С. Причина смерти — расстрел: Хроника последних дней Исаака Бабеля. — М.: ТЕРРА, 1996. — С. 4.

² <http://www.odessit.com/cgi/win.cgi/namegal/english/babel/htm>

2.2. Життя та творчість Юрія Карловича Олеші

Юрій Олеша народився у 1899 р. в Єлисаветграді (тепер Кіровоград). Дитячі та юнацькі роки провів в Одесі, де і почав займатися літературою. У цей час знайомиться з В. Катаєвим, Е. Багрицьким, І. Льфом, які входили до «Колективу поетів». З 1922 р. жив у Москві, працював як фейлетоніст у редакції газети «Гудок», з якою в цей час також співпрацювало багато інших відомих письменників та поетів (М. Булгаков, В. Катаєв, І. Льф, Є. Петров та інші)¹.

У своїй художній прозі та драматургії Олеша в своєрідній емоційно-гострій формі відображає боротьбу двох світів, двох культур, яка розгортається ним у плані боротьби ідейно-психологічних принципів.

Олеша — яскравий художник, майстер форми. Він вмів підмітити та передати ту чи іншу деталь, чуттєвий образ явищ дійсності. Широко використані автором метафори та порівняння відрізняються свіжістю і гостротою; він передав ними відтінки настроїв героїв, своє авторське життєставлення.

Перший великий твір Олеші — роман-казка «Три товстуни» (1924) — відразу ж отримав визнання в читачів. Одноименну п'єсу поставлено у багатьох театрах, зокрема українських, однойменний фільм вийшов у 1967 р.; балет (композитор — В. Оранський) з'явився у 1935 р., опера (композитор — В. Рубін) — у 1956 р.²

Особливе місце у радянській літературі 1920-х рр. займає роман Ю. Олеші «Задрість», головним героєм якого є слабка, неприлаштована, рефлектуюча людина Микола Кавалеров. У живий, енергійний час інтенсивної організації нового життя пасивний споглядач, мрійник, поет недоречний... Проте Олеша описав цілком реальний тип свого сучасника — своєрідний сатиричний варіант «зайвої людини». Проте симпатії та антипатії письменника не заважають його іронічному ставленню до відображених людей та подій. Олеша сміється над Кавалеровим, його задрістю, його капітуляцією перед життям, сміється над «ковбасником» Андрієм Бабічевим — удачливою, сильною, цілеспрямованою людиною, яка бачить світ тільки через своє харчове підприємство. Сміється над Іваном Бабічевим — цим пове-

¹ Одесская плеяда: Сатирические произведения 1920–30-х годов / Сост., примеч. О. В. Филимонова. — К.: Дніпро, 1990. — С. 437.

² Українська Радянська Енциклопедія: У 12 т. — К.: Головна редакція УРЕ, 1982. — Т. 8. — С. 5.

лителем тьми, що викликає потвор, над його мнимою величчю. Тому роман «Заздрість» — це трагикомедія, що іскриться блискучою, тонкою іронією¹.

Коли на початку 1930-х рр. з'являється потреба у літературі Соціалістичного Реалізму (позитивного відображення комуністичних героїв у реальному житті), Олеша зрозумів, що не може писати так, як того вимагав час. Він відкрито говорить стосовно своїх сумнівів та передчуттів на зустрічі у Спільці радянських письменників у 1934 р. Після цього ім'я Олеша зникає з радянської літератури, що викликає на Заході чутки про те, що його було арештовано і заслано до трудового табору².

Небагато відомо про його діяльність у післявоєнні роки. Тільки після смерті Сталіна ім'я Олеші повторно входить у радянську літературу. Публікація у 1956 р.³ збірника його творів сигналізувала про повну реабілітацію. Після цього з'явилося ще кілька видань його праць, які також включали твори, що раніше не друкувалися.

Олеша помер 10 травня 1960 р. у Москві⁴. Своім життям він показав приклад сміливості та мужності. Олеша намагався відстояти свою думку, незважаючи при цьому на небезпеку, яка загрожувала в радянські часи кожному, хто мав сміливість виступити проти системи. Своім життям та творчістю Олеша заслужив на повагу та любов багатьох поколінь читачів.

2.3. Життя та творчість ***Костянтина Георгійовича Паустовського***

Костянтин Паустовський народився в Москві 1892 р. Навчався в Київському, а потім у Московському університетах. Працював на металургійних заводах у Юзівці (тепер Донецьк), Єкатеринославі (Дніпропетровськ), Таганрозі, кондуктором трамваю у Москві; під час Першої світової війни був санітаром, матросом, репортером та редактором газет. Брав участь у громадянській війні⁵.

¹ Одесская плеяда: Сатирические произведения 1920–30-х годов / Сост., примеч. О. В. Филимонова. — К.: Дніпро, 1990. — С. 435.

² <http://www.odessit.com/cgi/win.cgi/namegal/english/olesha.htm>

³ <http://www.odessit.com/cgi/win.cgi/namegal/english/olesha.htm>

⁴ Українська Радянська Енциклопедія: У 12 т. — К.: Головна редакція УРЕ, 1982. — Т. 8. — С. 5.

⁵ Литературная энциклопедия: В 12 т. — М.: Советская энциклопедия, 1934. — Т. 8. — С. 482.

У радянську літературу Паустовський перш за все увійшов як талановитий майстер ліричної прози, але він також відомий як самобутній публіцист, критик та драматург.

Одеський період життя Паустовського в основному пов'язаний з журналістикою. В одеській газеті «Сучасне слово» в 1919 р. публікується його дорожній нарис «Київ — Одеса», окремі частини якого увійшли до глави «Весільний подарунок» повісті «Початок невідомого століття»¹.

У середині 1921 р. Паустовський приходить працювати в газету «Моряк». За його словами, «это была необыкновенная газета. В ней было шестьдесят сотрудников, не получавших за свою работу ни копейки. Расплата велась черным кубанским табаком, ячневой кашей и соленой камсой»².

Вперше до читачів «Моряка» Паустовський прийшов як поет:

Вы помните, — у серого «Камилла»
Ныряли чайки, словно хлопья снега,
Как чешуя, вода в порту рябила,
И по ночам слепительная Вега
Сверкала вся, как древняя корона,
Как божий знак покинутых морей...³

В Одесі він став романтиком та назавжди закохався у неповторні морські заходи сонця, плавання під вітрилом та невгамовний шум хвиль.

Крім «Моряка» у 1920–30-х рр. Паустовський друкувався в газеті «Маяк» (Батумі), «Гудок Закавказзя» (Тифліс), «30 днів» (Москва), «Красная новь» (Москва) та в багатьох інших⁴. Багатолітня журналістська практика стала для починаючого письменника гарною школою життя. Він друкував замітки, нариси та кореспонденції на різноманітні теми.

Творча думка письменника постійно шукала той особливий сплав оповідання, в якому б органічно поєдналось романтично припідняте, але строге, вивірене філософськими категоріями наукове пізнання дійсності.

Життя та творчість Паустовського невідривно пов'язані з рідною землею. Його книги вчать любити, відстоювати та примножувати

¹ Измайлов А. Ф. Наедине с Паустовским. — Л.: Наука, 1990. — С. 15.

² Там само. — С. 16.

³ Измайлов А. Ф. Наедине с Паустовским. — Л.: Наука, 1990. — С. 15.

⁴ Там само. — С. 10.

красу батьківського краю. Баченню цієї краси він навчався у поетів, письменників, художників, композиторів, у майстрів та бувалих людей — у всіх, з ким зводило його цікаве та нелегке життя.

Паустовський помер 14 липня 1968 р. у Москві. Та незважаючи на це, його творчість продовжує жити у серцях численних читачів. У кожного з них є «свій Паустовський». Для одних він — майстер ліричної прози. Для других — мандрівник, закоханий у природу, історію та географію рідного краю. Для третіх — палкий поборник краси життя.

У ліричній прозі, проникливій публіцистиці, справедливій критиці та самобутній драматургії письменник своїм талантом продовжує зміцнювати в душах та свідомості людей чесність, милосердя, любов до природи. А це саме ті риси, яких нині так не вистачає багатьом людям. Паустовський помер, але навіть після смерті він продовжує свої намагання зробити світ кращим.

2.4. Життя та творчість Іллі Ільфа та Євгена Петрова

Ілля Ільф (справжнє прізвище — Файнзільберг Ілля Арнольдович) народився 1897 р. в Одесі у сім'ї банківського службовця. У 1913 р. він закінчив технічну школу. З того часу послідовно працював у креслярському бюро, на телефонній станції, на авіаційному заводі та на фабриці ручних гранат. Після цього був статистиком, редактором гумористичного журналу «Синдетикон», у якому писав вірші під жіночим псевдонімом, бухгалтером та членом Президії Одеської спілки поетів. Після підведення балансу з'ясувалося, що перевага опинилася на стороні літературної, а не бухгалтерської, діяльності, й у 1923 р. Ільф переїхав до Москви, де і знайшов свою остаточну професію — став літератором, працював у газетах та гумористичних журналах¹.

Євген Петров (справжнє прізвище — Катаєв Євген Петрович), брат Валентина Катаєва, народився 1903 р. в Одесі у сім'ї викладача. У 1920 р. він закінчив класичну гімназію. У тому ж році став кореспондентом українського телеграфного агентства. Після цього протягом двох років служив інспектором карного розшуку. Першим його літературним твором був протокол огляду трупу невідомого чоловіка. У 1923 р. Євген Петров переїхав до Москви, де продовжував освіту та зайнявся журналістикою. Працював у газетах та гумористичних журналах. Випустив кілька книжок гумористичних оповідань².

¹ Ільф И. А., Петров Е. П. Двенадцать стульев. — М.: Правда, 1991. — С. 3.

² Там само. — С. 3.

Автори зустрілись у Москві. Прямим наслідком цього став роман «Дванадцять стільців», написаний 1927 року, що ознаменував собою новий етап розвитку радянської сатири¹.

Сюжет «Дванадцяти стільців» — типowo авантюрний: мотив невтомних пошуків, що завершуються невдачею на останньому етапі, був уже використаний Конан Дойлем («Шість Наполеонів»), Л. Лунцем та деякими іншими письменниками². Однак авантюрний кістяк «Дванадцяти стільців» сповнений сатиричним змістом. Перед читачем проходять різноманітні побутові замальовки — повітового міста, багатого на поховальні бюро та перукарні; студентського гуртожитку з кімнатами, схожими на пенали; редакцій професійних журналів з халтурщиками; богодільні, що обкрадаються «сором'язливим» завгоспом, та інші.

Особливої уваги заслуговує образ Остапа Бендера. Він сміливий, рішучий та нахабний. Його ідеї народжуються в ньому миттєво і в ту саму мить він починає їх здійснювати. Бендер бреше з неймовірною легкістю у чудовій, талановитій акторській манері. Він володіє надзвичайною привабливістю, легко сходиться з людьми та незамінний у компанії. Згадує Євген Петров: «Остап Бендер был задуман как второстепенная фигура, почти что эпизодическое лицо. Для него у нас была заготовлена фраза, которую мы слышали от одного нашего знакомого бильярдиста: «Ключ от квартиры, где деньги лежат». Но Бендер стал постепенно выпирать из приготовленных для него рамок. Скоро мы уже не могли с ним сладить. К концу романа мы обращались с ним, как с живым человеком, и часто сердились на него за нахальство, с которым он пролезал в почти каждую главу...»³.

У 1933 р. виходить продовження роману, яке дістало назву «Золоте теля»⁴. В його основу покладено сюжетно-композиційну схему «Дванадцяти стільців» (пошуки мільйонів), а головним персонажем є Остап Бендер. Але він вже не такий, яким був у першому романі. Бендер поступово змінюється, стає старшим. З дрібного шахрая Остап спочатку стає шахраєм крупним, а зрештою філософом та мудрецем шахрайства, «великим комбінатором», поетом та романтиком ком-

¹ Одесская плеяда: Сатирические произведения 1920–30-х годов / Сост., примеч. О. В. Филимонова. — К.: Дніпро, 1990. — С. 442.

² Литературная энциклопедия: В 12 т. — М.: Издательство Коммунистической Академии, 1930. — Т. 4. — С. 460.

³ Ильф И. А., Петров Е. П. Двенадцать стульев. — М.: Правда, 1991. — С. 8.

⁴ http://www.odessit.com/cgi/win.cgi/namegal/english/ilf_petr.htm

бінацій. У ньому навіть з'являються риси безкорисливості, що цінує шахрайство заради мистецтва.

Образ Остапа Бендера — один з найбільш популярних та вдалих у радянській літературі не тільки 1920–30-х рр. Літературних предків Бендера шукали то у Жиль Блазі Лесажа (в тих випадках, коли значення «Дванадцяти стільців» піднімалося дуже високо), то в образі Бені Крика — «короля Молдаванки» або Васьки Свіста Бабеля (коли значення роману розумілося більш реалістично)¹.

Співпраця Ільфа та Петрова була дуже результативною: крім «Дванадцяти стільців» та «Золотого теля» за десять років було написано понад сто оповідань, нарисів, фейлетонів, повість та чотири сценарії. Твори Ільфа та Петрова користувалися величезною популярністю серед читачів та критиків. Вже на початку 1930-х рр. співробітництвом з ними дорожив редактор будь-якого періодичного видання. Слава, яка прийшла всього лише за чотири роки співпраці, пояснюється талановитістю письменників, їх високою працездатністю і, безумовно, відмінною школою, яку вони пройшли. У цьому плані їм щастило: у «Гудку» їх колегами були В. Катаєв, К. Паустовський, Ю. Олеша; в журналі «Чудак», де вони працювали в 1928–1930 рр. і опублікували більшу частину своїх фейлетонів та нарисів, їх оточувала не менш блискуча плеяда — В. Маяковський та Ю. Олеша, Дем'ян Бедний та Л. Никулін, М. Кольцов (головний редактор «Чудака») та М. Светлов, В. Катаєв та М. Зоценко, Є. Зозуля та А. Зорич, Б. Єфімов та інші².

Мішенню сатириків були керівник-бюрократ та письменник-халтурщик, буркотун-обиватель та кляузник, пихатий партієць та інтриган чиновник, міщанин та різного виду пристосованці. Живучість осміяних Ілфом та Петровим явищ, а також висока літературна майстерність авторів сприяє популярності цих творів серед наших сучасників.

Висновки

Отже, на початку ХХ ст. в Одесі з'являється ціла плеяда талановитих письменників, творчість яких набула найбільшого розквіту в

¹ Лихачев Д. С. Литература — реальность — литература. — Л.: Советский писатель, 1984. — С. 164.

² Одесская плеяда: Сатирические произведения 1920–30-х годов / Сост., примеч. О. В. Филимонова. — К.: Дніпро, 1990. — С. 442.

1920–30-х рр. Це такі літератори, як: І. Бабель, Ю. Олеша, К. Паустовський, І. Ільф та Є. Петров.

Одеська література має свої характерні особливості. Всіх одеських письменників єднає, насамперед, почуття гумору, що ніколи їх не полишало. Існує, навіть, таке поняття, як «одеський гумор». Також у своїх творах одесити часто використовували специфічну одеську мову.

Великого впливу на життя та творчість письменників справило тогочасне соціально-політичне становище. З розвитком СРСР влада починає розуміти, що їй необхідно мати підтримку з боку літераторів. Письменникам вказують, як і що вони мають писати. Всі, хто не підкорився владі, у найкращому випадку були позбавлені волі (Ю. Олеша), найгіршому — життя (І. Бабель).

З життям та творчістю письменників пов'язано багато історичних місць та пам'яток. Враховуючи той факт, що популярність одеських літераторів не згасає й донині, можна стверджувати, що ці пам'ятні місця мають значний екскурсійний потенціал. Він має насамперед реалізуватись у створенні нових екскурсійних маршрутів, а також у модернізації вже існуючих.

Список використаної літератури та Інтернет-джерел

1. Агас А. Старая Одесса, ее друзья и недруги. — М.: Ласми, 1992. — 208 с.
2. Долженкова А. Р., Дяченко П. Ф. Одесса: Путеводитель. — Одесса: Маяк, 1978. — 192 с.
3. Есть город у моря: Краеведческий сборник / Сост. Ю. А. Гаврилов, Е. М. Голубовский. — Одесса: Маяк, 1990. — 352 с.
4. Измайлов А. Ф. Наедине с Паустовским. — Л.: Наука, 1990. — 136 с.
5. Ильф И. А., Петров Е. П. Двенадцать стульев. — М.: Правда, 1991. — 400 с.
6. Левин Ф. И. Бабель: Очерк творчества. — М.: Художественная литература, 1972. — 222 с.
7. Литературная энциклопедия: В 12 т. — М.: Издательство Коммунистической Академии, 1930. — Т. 1. — С. 291–294.
8. Литературная энциклопедия: В 12 т. — М.: Издательство Коммунистической Академии, 1931. — Т. 5. — С. 152–154.
9. Литературная энциклопедия: В 12 т. — М.: Советская энциклопедия, 1934. — Т. 8. — С. 278–282, 482–485.

10. Лихачев Д. С. Литература — реальность — литература. — Л.: Советский писатель, 1984. — 272 с.
11. Одесская плеяда: Сатирические произведения 1920–30-х годов / Сост., примеч. О. В. Филимонова. — К.: Дніпро, 1990. — 446 с.
12. Памятники истории и культуры Украинской ССР. Каталог-справочник. — К.: Наукова думка, 1987. — 736 с.
13. Поварцов С. Причина смерти — расстрел: Хроника последних дней Исаака Бабеля. — М.: ТЕРРА, 1996. — 189 с.
14. Саркисян К. С., Ставницер М. Ф. Улицы рассказывают. — Одесса: Маяк, 1976. — 176 с.
15. Українська Радянська Енциклопедія: У 12 т. — К.: Головна редакція УРЕ, 1982. — Т. 7. — С. 482–489.
16. <http://www.odessaglobe.com/russian/institutions/literary-museum/literary-museum.htm>
17. <http://www.odessaglobe.com/russian/people/geographical-index.htm>
18. <http://www.odessit.com/cgi/win.cgi/namegal/english/babel.htm>
19. http://www.odessit.com/cgi/win.cgi/namegal/english/ilf_petr.htm
20. <http://www.odessit.com/cgi/win.cgi/namegal/english/olesha.htm>
21. <http://www.odessit.com/cgi/win.cgi/namegal/english/paustovs.htm>
22. <http://www.welcome.odessa.ua/history/fenomen.html>

МАТЕРІАЛИ «ПОРТФЕЛЯ ЕКСКУРСОВОДА»

*Костянтин Георгійович Паустовський
(1892–1968)*

Письменник був невтомним і допитливим мандрівником. Він виходив пішки практично всю Одесу. З його слів ми знаємо тепер, як виглядали в 20-х роках минулого століття Дача Ковалевського, Великий Фонтан, Люстдорф та Сухий лиман.

Одеса була знаковим містом для Паустовського. Тут вийшла книжечка екзотичних оповідань Паустовського під назвою «Мінетоза» з його першим портретом на обкладинці.

У 1998 році шанувальниками творчості Костянтина Паустовського був заснований Народний музей, перетворений в 1999 році в філію Одеського державного літературного музею.

Експозиція музею розповідає про період життя і роботи Паустовського з 1919 по 1922 р. в Опродкомгубу та редакції газети «Моряк» (м. Одеса). Світ книги Паустовського, особисті речі і рукописи письменника, аудіо- та відеоматеріали (у тому числі прижиттєвого періоду письменника) можна побачити під час екскурсії до музею.

*Юрій Карлович Олеша
(1899–1960)*

В Одесі відкрили меморіальну дошку Юрію Олеші. Вона встановлена на будинку номер 1/3 по вулиці, що носить ім'я письменника.

У цьому будинку, на розі Карантинної та Грецької майбутній автор «Трьох товстунів» жив з 1912 по 1921 рік, назавжди увійшовши у велику літературу як одеський письменник.

При цьому своїм народженням Юрій Карлович зобов'язаний іншому місту: «Щоб народитися в Одесі, треба бути літератором. Я, втім, народився в Єлисаветграді, але всю лірику пов'язану з поняттям батьківщини, відношу до Одеси».

Ісаак Еммануїлович Бабель
(1894–1941)

Письменник і спецагент.

У липні 1917 року спеціальний агент ЧК Бабель під виглядом письменника селиться в центрі Молдаванки. Відомості про бандитів і грабіжників, які він зібрав в ту пору, пізніше стали основою для написання «Одеських оповідань».

На будинку, де проживав Бабель, встановлена меморіальна дошка.

Переможцем міжнародного конкурсу на кращий проект пам'ятника письменнику Ісааку Бабелю в Одесі став відомий скульптор Георгій Франгулян (Москва).

Згідно з рішенням міськвиконкому, пам'ятник був встановлений 05.09.2011 р. за адресою: вул. Ришельєвська, 18, навпроти будинку, в якому жили сім'я письменника у дворі школи № 117.

Ілля Ільфа (1897–1937)
Євген Петров (1903–1942)

Пам'ятник Ілфу і Петрову. На відміну від безсмертних героїв Ільфа і Петрова (пам'ятники яким можна знайти в найнесподіваніших точках планети), в світі дотепер не існувало жодного пам'ятника їх прославленим творцям. Тепер є.

Поява в Саду скульптур пам'ятника Ілфу і Петрову — новий виток у самому живому, що постійно оновлюється, культурному просторі Одеси.

Автор ідеї пам'ятника — Леонід Липтуга, людина, чиїми зусиллями і творчою енергією був створений Сад Скульптур, унікальний культурний об'єкт, який не має аналогів.

Скульптор — Олег Черноіванов, киянин, закоханий в Одесу і відомий одеситам як автор розташованих в Саду скульптур композицій «Джинсовий Дюк» (2004 р.) та «Пам'ятник одеському читачеві» (2005 р.).

Можливі прототипи Остапа Бендера.

Деякі дослідники вважають, що в образі Бендера втілилися характери і трьох його творців (включаючи Катаєва). Від Катаєва взяті риси нахабного провінціала, від Петрова — невичерпна пристрась до жартів, від Ільфа — скепсис і елементи розчарованості. Таким чином, Бендер унікальний тим, що в його характері, як у калейдоскопі, провертаються характери трьох абсолютно різних осіб, що надає йому неабияку художню глибину.

Типові правила туристсько-екскурсійного обслуговування на автобусних маршрутах і турах

Загальні положення

1. Виходячи з основних задач, покладених на транспортні та туристсько-екскурсійні організації по забезпеченню високої якості і рівня культури обслуговування туристів і екскурсантів при користуванні пасажирським автомобільним транспортом, Правила транспортного і туристсько-екскурсійного обслуговування передбачають створення необхідних умов:

1.1. Розробка належної документації туристського або екскурсійного маршруту, його узгодження і сертифікація;

1.2. Подача автобусів для туристсько-екскурсійних поїздок у встановлений час, у технічно справному стані, з дотриманням санітарних норм;

1.3. Рух автобусів суворо по затвердженому маршруту проходження з дотриманням установленого графіка;

1.4. Безпека руху і перевезень туристів і екскурсантів;

1.5. Дотримання належного порядку серед туристів і екскурсантів, що забезпечує нормальні умови для роботи водія автобуса, чистоту і схоронність устаткування автобуса, приймний відпочинок під час поїздки;

1.6. Проведення туристсько-екскурсійної поїздки відповідно до затвердженої програми обслуговування туристів і екскурсантів і графіку руху автобусів;

1.7. Уживання необхідних заходів для доставки туристів і екскурсантів у місце призначення у випадках виникнення по дорозі надзвичайних обставин.

2. Правила транспортного і туристсько-екскурсійного обслуговування туристів і екскурсантів при користуванні пасажирським автомобільним транспортом передбачають регулювання взаємин між представниками автотранспортного і туристсько-екскурсійного підприємства при виконанні туристської поїздки. Ці Правила повинні бути зазначені в договорі на транспортне обслуговування як обов'язкові для транспортних, туристсько-екскурсійних організацій і туристів (пасажирів, екскурсантів).

3. Дійсні типові Правила не заміняють діючих Правил дорожнього руху, Особливих умов перевезення туристів і екскурсантів автомо-

більшим транспортом загального користування і Положення про порядок видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу фахівцям туристичного супроводу.

Порядок взаємодій і спілкування водія автобуса і представника туристсько-екскурсійної організації

4. У своїй спільній роботі з обслуговування туристів і екскурсантів водій автобуса, екскурсовод, керівник туристської групи зобов'язані забезпечувати туристам і екскурсантам туристичний супровод відповідно до програми туристської подорожі, набором (пакетом) туристських послуг, зазначених у ваучері, і високоякісне туристсько-екскурсійне обслуговування.

5. Водій, екскурсовод, керівник туристської групи зобов'язані:

5.1. Сприяти повному й адекватному виконанню заходів програми туристсько-екскурсійного обслуговування групи. Дострокове прибуття автобуса в пункт призначення не дає екскурсоводові, керівникові туристської групи права жадати від водіїв додаткової роботи, не передбаченої графіком руху.

5.2. Усувати спілкими погодженими діями зриви і неполадки в обслуговуванні туристів і екскурсантів, що виникають через непередбачені обставини.

5.3. Бути чисто й акуратно одягненими. У спілкуванні один з одним і туристами бути коректними, увічливими, не допускати брутальності і різкості, дотримуватися правил офіційно прийнятого звертання.

6. Водій автобуса зобов'язаний виконувати вказівки і розпорядження екскурсовода (керівника або супровідника туристської групи), якщо вони не зв'язані зі зміною проходження маршруту, порушенням правил дорожнього руху і не загрожують безпеці перевезення, а також не суперечать існуючим інструкціям.

Якщо водій вважає розпорядження екскурсовода, керівника туристської групи неправильним, він повинний заявити про свою незгоду, пославшись на відповідний документ.

Якщо екскурсовод, керівник туристської групи буде наполягати на виконанні відданого їм розпорядження, водій зобов'язаний підкоритися, зробивши при цьому відповідний запис в наряд-путівку або наряд екскурсовода, а після прибуття на місце повідомити про це автотранспортне підприємство, що згодом доводить порушення

до відома відповідного туристсько-екскурсійного підприємства (замовника).

Розпорядження, що ведуть до порушення правил дорожнього руху, необґрунтованої зміни маршруту і режиму роботи, що створюють погрозу безпеці транспортних засобів і пасажирів, водієм не виконуються. У випадках відхилення від маршруту з технічних причин або з вини водія екскурсовод, керівник туристської групи (груповод) робить запис у шляховому листі і довідці-наряді.

7. Екскурсовод, керівник туристської групи і водій не мають права:

7.1. Змінювати або продовжувати запланований відповідно до паспорта туру і заявкою маршрут, якщо це не викликається особливими умовами, що загрожують безпеці руху;

7.2. Відговорювати туристів і екскурсантів від участі в заходах, не передбачених туристсько-екскурсійною програмою обслуговування;

7.3. Не дозволяти проїзд в автобусі особам, що не входять у туристсько-екскурсійну групу, за винятком осіб, уписаних у шляховий лист, і працівників, що перевіряють екскурсовода, керівника туристської групи на маршруті.

8. Водій зобов'язаний доводити до відома екскурсовода, керівника туристської групи про всі факти порушення туристами, екскурсантами правил користування автобусом, а останній зобов'язаний уживати заходів припинення порушень.

9. У випадку навмисних або повторних порушень правил користування автобусом екскурсовод, керівник туристської групи як останнє попередження має право перервати рух по маршруту, а у випадку подальшої непокори висадити порушника з автобуса, залучаючи для цього при необхідності працівників правопорядку.

10. При виявленні псування туристами автобуса і його устаткування водій зобов'язаний негайно повідомити про це екскурсовода, керівника туристської групи, перервати рух автобуса по маршруту і зажадати від них складання акта. Після передачі акта водієві рух по маршруту продовжується. Про складання акта робиться запис у шляховому листі водія.

11. Водій, екскурсовод, керівник туристської групи зобов'язані сприяти і допомагати туристсько-екскурсійним групам, автобуси яких зупинилися через аварію або технічну несправність. Проїжджаючи повз несправний туристський або екскурсійний автобус, водій, екскурсовод, керівник туристської групи зобов'язані зупинитися, з'ясувати характер необхідної допомоги і надати її. При необхіднос-

ті організується підвіз туристів і екскурсантів аварійного автобуса до найближчого великого населеного пункту і викликається резервний автобус і технічна допомога. Допомога на дорозі повинна надаватися усім без винятку туристським і екскурсійним групам, незалежно від того, яким автопідприємством наданий автобус. Відмовлення в наданні допомоги повинно розцінюватися як серйозне порушення встановлених правил.

12. Спірні питання вирішуються екскурсоводом, керівником туристської групи (груповодом) і водієм без участі туристів. Утягувати туристів і екскурсантів у суперечки, апелювати до їх думки категорично забороняється.

Обов'язки екскурсовода, керівника туристської групи

13. Екскурсовод, керівник туристської групи зобов'язаний

13.1. Знати маршрут проходження і графік руху автобуса, програму й умови обслуговування групи в кожному пункті маршруту (правила і порядок проїзду, план екскурсійного обслуговування, місце і порядок організації харчування, розміщення на відпочинок і нічліг, калькуляцію вартості обслуговування і т. д.);

13.2. Знати зміст і правила оформлення всіх документів, зв'язаних з обслуговуванням туристів і екскурсантів на автобусному маршруті; мати належні туристські документи (списки групи, путівки, ваучери, наряди, накладні, страхові поліси, доручення, дозволи й ін.), у тому числі групові документи. Знати всі необхідні реквізити приймаючих організацій, готелів, підприємств харчування і туристського обслуговування, всі адреси і телефони організацій, до яких він може і повинний звернутися на маршруті при виникненні надзвичайних обставин;

13.3. Оформляти у встановленому порядку належні документи на транспорт, проживання, харчування, екскурсійне обслуговування й інші послуги;

14. У випадку неявки (або відставання від групи) кого-небудь з туристів або екскурсантів до часу і місця від'їзду екскурсовод, керівник туристської групи:

- уточнює особу, що не з'явилась, і по можливості причину неявки;
- затримує відправлення автобуса на 15 хвилин і робить у шляховому листі й наряді-путівці запис про причини затримки;

• у випадку неявки туриста, екскурсанта через трагічні обставини або групову неявку туристів, екскурсантів діє стосовно до обставин, при цьому в шляхові документи вноситься запис про тривалість і причини затримки і прийняті рішення.

15. До початку поїздки екскурсовод, керівник туристської групи зобов'язаний:

• переконатися, що автобус по своєму технічному, санітарному стану й устаткуванню відповідає вимогам;

• перевірити наявність необхідних документів і списку туристів, екскурсантів і переконатися у відповідності їх числа кількості місць для сидіння в автобусі;

• перевірити наявність у туристів паспортів або документів, що їх замінюють, закордонних паспортів і візи, якщо такі потрібні. Особи, що не мають при собі документа, що засвідчує особистість, а також страхового поліса обов'язкового (добровільного медичного страхування виїжджаючих за рубіж з належним покриттям) медичного страхування, не включаються в групу туристів (знімаються з маршруту), екскурсантів;

• дати дозвіл водієві на початок посадки туристів, екскурсантів;

• представитися туристам або екскурсантам, представити водіїв і познайомитися зі старостою групи, а в збірній групі — призначити старосту і роз'яснити йому його обов'язки;

• ознайомити туристів, екскурсантів з маршрутом проходження, програмою і змістом поїздки, правилами користування автобусом і поводженням на маршруті, графіком зупинок, неприпустимості відставання від групи, що робити у випадку відставання;

• роз'яснити водієві шлях проходження по місту до виїзду і дати розпорядження на початок руху.

16. При проходженні по маршруту екскурсовод, керівник туристської групи забезпечує:

• ведення екскурсії відповідно до методичних вказівок і стосовно до особливостей контингенту туристів, екскурсантів;

• дотримання туристами й екскурсантами Правил користування автобусом, чистоти в салоні і схоронності устаткування автобуса і не допускає відволікання водія під час роботи й інші порушення, що заважають нормальному відпочинкові туристів і екскурсантів;

• задоволення запитів і побажань туристів і екскурсантів, якщо вони не змінюють маршрут проходження і графік руху і не виходять за межі припустимих на маршруті дій;

- призначення в особливих випадках додаткових зупинок в інтересах інвалідів, туристів, екскурсантів похилого віку або захворілих;
- своєчасну указівку водієві місця зупинки і стоянки автобуса й інформує його про розташування заправних станцій і пунктів технічної допомоги.

17. Під час перебування на проміжних і кінцевих пунктах туристсько-екскурсійного маршруту екскурсовод, керівник туристської групи забезпечує:

17.1. Одержання напрямку на нічліг, харчування, екскурсійне обслуговування туристів і екскурсантів, а також водія відповідно до передбаченої туристсько-екскурсійної програми;

17.2. Доведення до відома туристів і екскурсантів і водія:

- назви й адреси готелю і їдальні з указівкою годин їхньої роботи і порядку харчування;
 - змісту екскурсій, із указівкою часу і місця їхнього початку і закінчення, місцем збору по завершенні екскурсії;
 - маршруту і назви зупинок суспільного транспорту при самостійному проходженні туристів у їдальню, готель;
 - дати, часу і місця відправлення автобуса в подальший або зворотний шлях;
 - часу, дати і місця відправлення автобуса з проміжного і кінцевого пунктів маршруту відповідно до графіка руху;
- 17.3. Вибір місця відправлення розробляється виходячи з найбільшої зручності для туристів або екскурсантів і з обов'язковим дотриманням усіх установлених вимог безпеки руху.

18. Екскурсоводу, керівнику туристської групи забороняється:

- віддавати розпорядження, що суперечать правилам дорожнього руху;
- робити голосні зауваження водіям у присутності туристів, робити зауваження і віддавати розпорядження водіям через звукопідсилювальну установку;
- змінювати встановлений режим роботи водія.

Обов'язки водія автобуса

19. Водій автобуса зобов'язаний:

- вчасно подавати автобус для поїздки туристів і екскурсантів в обумовлене заявкою місце;

- автобус подавати технічно справним, з нормально працюючим опаленням і вентиляцією, цілком заправлений паливом, з справно працюючою гучномовною установкою, устаткованою шнуром до мікрофона, чистим із зовнішньої сторони й у салоні, з чохлами на сидіннях, укомплектованим аптечкою, вогнегасником і постаченням інформацією з Правилами користування автобусом;

- мати схему маршруту проходження з указівкою небезпечних ділянок, знати і строго керуватися маршрутом проходження автобуса і графіком руху;

- виконувати вимоги, передбачені Правилами дорожнього руху, і забезпечувати безпеку перевезень;

- обрати режим руху, найбільш сприятливий веденню екскурсії, і виконувати вказівки екскурсовода, керівника туристської групи про зниження швидкості руху, призначенні зупинки для проведення екскурсії, про включення і вимикання або зміні режиму роботи опалювальних і вентиляційних пристроїв;

- завчасно попереджати екскурсовода, керівника туристської групи про майбутнє заправлення автобуса, пояснювати причину і тривалість зупинок, не передбачених графіком руху;

- надавати в повне розпорядження під час обслуговування туристів і екскурсантів радіо- і звукопідсилювальну апаратуру. Водій має право зажадати припинення трансляції радіопрограм, тільки якщо це заважає його роботі;

- у випадку виниклої технічної несправності автобуса довести до відома про суть несправності екскурсовода, керівника туристської групи і вказати приблизний час, необхідний для її усунення. Якщо несправність власними силами не може бути усунута, організувати за узгодженням з екскурсоводом, керівником туристської групи підвіз туристів і екскурсантів на іншому транспорті до найближчого великого населеного пункту і викликати резервний автобус. Виклик водієм за узгодженням з екскурсоводом, керівником туристської групи резервного автобуса виконується у випадках, якщо несправність автобуса перешкоджає доставці туристів у пункт призначення, якщо час на усунення несправності перевищить час, необхідний для прибуття резервного автобуса і спричинить за собою зриви запланованих туристсько-екскурсійних заходів. У цих випадках екскурсовод, керівник туристської групи повинний зафіксувати час виклику резервного автобуса і час його прибуття і зробити запис про це в шляховому листі і довідці-наряді.

20. Водію забороняється:

- втручатися в роботу екскурсовода, керівника туристської групи (груповода);
- робити зауваження, подавати репліки в процесі спілкування екскурсовода, керівника туристської групи (груповода) з туристами;
- вести розмови з туристами, екскурсантами під час проходження по маршруті;
- довільно зупиняти автобус і змінювати графік руху по маршруті, якщо це не диктується технічними причинами або вимогами безпеки руху.

Завершення туристсько-екскурсійної поїздки

- Виконане завдання по перевезенню туристів і екскурсантів засвідчується підписом екскурсовода, керівника туристської групи в шляховому листі водія і довідці-наряді, із указівкою фактичного часу, показання спідометра, кількості перевезених туристів і екскурсантів.
- Після закінчення подорожі, екскурсії екскурсовод, керівник туристської групи здає в диспетчерську службу туристсько-екскурсійного підприємства встановлену звітну документацію.

**Рецензія
на методичну розробку екскурсії екскурсовода**

1. Назва екскурсії.
2. Вид екскурсії.
3. Тривалість екскурсії.
4. Зміст екскурсії:

відповідність поставленій меті, повнота викладу матеріалу, співвідношення загального і місцевого матеріалу, узагальнення по підтемах.

5. Методика проведення екскурсії:

структура екскурсії (вступ, основна частина, висновок), уміння правильно розподілити час на об'єктах і по підтемах, контакт екскурсовода з групою, логічні переходи, методичні екскурсійні прийоми показу і розповіді, наочні посібники, використані в екскурсії.

6. Техніка проведення екскурсії:

вибір місця для огляду об'єктів, розміщення групи біля об'єкта, використання мікрофону, відповіді на питання, контакт екскурсовода з водієм автобуса.

7. Культура мови екскурсовода:

письменність, точність, логічність, дохідливість, образність, емоційність.

8. Виводи по прослуховуванню: відповідність змісту екскурсії контрольному тексту бюро і технологічній карті, оцінка екскурсії в цілому.

9. Поради екскурсоводу:

Після закінчення екскурсії проводиться її обговорення, дається оцінка якості змісту, техніці проведення, культурі мови і іншому, виявляються недоліки. Серед них частіше за інших наголошуються: недостатньо виражений і запам'ятовуючийся показ, переважання в екскурсії формальних логічних переходів, непереконлива інформативна частина вступу, слабкий зв'язок з сучасністю і ін.

Рецензент

ЗРАЗКОВА ПОСАДОВА ІНСТРУКЦІЯ ЕКСКУРСОВОДА

Найменування установи, організації
Посадова інструкція
«ЗАТВЕРДЖУЮ»

директор; інша посадова особа, уповноважена затверджувати посадову інструкцію

(підпис) (прізвище, ініціали)

І. Загальні положення

- 1 Екскурсовод відноситься до категорії фахівця.
2. На посаду екскурсовода призначається особа, що має вищу освіту, додаткову підготовку, стаж організаторської роботи у сфері туризму і подорожей не менше (1 року; 2 років; 3 років; ін.).
3. Екскурсовод повинен знати:
 - 3.1. Закони, нормативні правові документи, що встановлюють вимоги до організації подорожей, туристичної діяльності.
 - 3.2. Правові і соціальні основи туристської індустрії.
 - 3.3. Екскурсійну справу в системі туристичної індустрії.
 - 3.4. Історію, культуру і географію регіону.
 - 3.5. Об'єкти пам'яток в контексті історії, географії і культури.
 - 3.6. Принципи організацій екскурсій.
 - 3.7. Методики проведення екскурсій.
 - 3.8. Експозиційний матеріал музеїв, культурних центрів.
 - 3.9. Протокол і етикет.
 - 3.10. Теорію міжособового спілкування.
 - 3.11. Техніку публічних виступів.
 - 3.12. Основи психології.
 - 3.13. Правила обслуговування на пішому, транспортному і комбінованому маршрутах.
 - 3.14. Правила роботи на міському і замиському, ближньому і далекому маршрутах.
 - 3.15. Інструкції про правила поведінки туристів на транспортному засобі.
 - 3.16. Правила надання першої медичної допомоги.

- 3.17. Схему дій при настанні надзвичайних ситуацій.
- 3.18. Правила оформлення документів і складання звітів.
4. Призначення на посаду екскурсовода та звільнення з посади провадиться наказом керівника екскурсійного бюро за поданням.
5. Екскурсовод підпорядковується безпосередньо керівнику установи.

II. Посадові обов'язки

Екскурсовод:

1. Збирає і вивчає історичні матеріали і документи, вивчає матеріали архівів, статистичні дані, інші документи і матеріали, що містять зведення про об'єкти екскурсій.
2. Розробляє теми екскурсій, технологічну документацію екскурсії.
3. Отримує інформацію про місце і час прибуття туристів, організовує зустріч туристів в обумовленому місці, ідентифікує (встановлює кількість групи, засвідчує приналежність туристів до групи), проводить протокольні заходи.
4. Вибирає оптимальне місце розташування тургрупи для проведення екскурсії.
5. Читає екскурсійні лекції з культури і історії, розповідає про традиції і звичаї регіону, знайомить туристів з пам'ятками; використовує мікрофони, підсилювальні засоби при публічних читаннях і виступах.
6. Проводить екскурсію по музею або культурному центру, супроводжує екскурсійними поясненнями і розповідями огляд і показ експозицій музею.
7. Проводить інструктаж по дотриманню запобіжних засобів при огляді пам'яток, експозицій, ін.
8. Відповідає на загальні і професійні питання туристів по темі екскурсії.
9. Веде бесіду з туристами і при необхідності виконує обов'язки перекладача.
10. Заповнює екскурсійні путівки і іншу екскурсійну документацію.
11. При захворюваннях туристів, травмах, настанні інших медичних випадків надає першу медичну допомогу, організовує виклик відповідних служб «швидкої допомоги», рятувальників.
12. Координує поведінку групи при настанні надзвичайної ситуації, надає першу необхідну допомогу, застосовує заходи по усуненню паніки, повідомляє відповідні інстанції про виникнення надзвичайних ситуацій.

13. Організовує від'їзд тургрупи з місця екскурсії (перевіряє наявність необхідних документів; склад групи).

III. Права

Екскурсовод має право:

1. Вимагати від керівництва екскурсійного бюро забезпечення документами і довідковими матеріалами, необхідними для виконання обов'язків, передбачених дійсною посадовою інструкцією.
2. Знайомитися з документами, що визначають його права і обов'язки на обіймаєній посаді, критерії оцінки якості виконання посадових обов'язків.
3. Запрошувати особисто або за дорученням безпосереднього керівника від керівників підрозділів бюро і фахівців інформацію і документи, необхідні для виконання його посадових обов'язків.
4. Вносити на розгляд керівництва пропозиції по вдосконаленню роботи, пов'язаної з передбаченими дійсною інструкцією обов'язками.

IV. Відповідальність

Екскурсовод несе відповідальність:

1. За неналежне виконання або невиконання своїх посадових обов'язків, передбачених дійсною посадовою інструкцією, — в межах, встановлених чинним трудовим законодавством України.
2. За правопорушення, здійснені в процесі своєї діяльності, — в межах, встановлених чинним адміністративним, кримінальним і цивільним законодавством України.
3. За спричинення матеріального збитку екскурсійному бюро — в межах, встановлених чинним трудовим законодавством України.

(укладач посадової інструкції)
(підпис) (розшифровка підпису)

(особа, що візує посадову інструкцію)
(підпис) (розшифровка підпису)

З інструкцією ознайомлений:
(підпис) (розшифровка підпису)

Наказом Державної туристичної адміністрації від 24.09.2004 № 83 затверджені кваліфікаційні вимоги для екскурсководів та гідів-перекладачів.

КВАЛІФІКАЦІЙНІ ВИМОГИ
для екскурсководів

Екскурсводами можуть працювати особи, які мають базову вищу освіту, повну вищу освіту, мають посвідчення або диплом про спеціальну екскурсійну підготовку (учбовий заклад, курси підвищення або перепідготовки фахової кваліфікації) та отримали дозвіл у встановленому порядку.

Для осіб, які мають учений ступінь та вчене звання, вимога щодо наявності посвідчення або диплома про спеціальну екскурсійну підготовку не є обов'язковою.

Для екскурсководів знання іноземної мови не є обов'язковою умовою.

Екскурсводи, що надають екскурсійні послуги, повинні мати:

– високий освітній рівень в різних галузях знань зі спеціальним акцентом на краєзнавство, історію, географію, мистецтво і архітектуру, економіку, політику, релігію тощо. Постійно вдосконалювати свої знання та професійні навички:

– знання спеціальної термінології відповідно до екскурсійної тематики;

– гуманітарні навички та навички спілкування, володіння технологією відбору інформації, вміння встановити сприятливу дружню атмосферу в екскурсійній групі;

– перелік екскурсійних тем та шляхової інформації про визначні місця або місцевості за маршрутом слідування групи до місця призначення, підтверджених контрольними текстами та методичними розробками, технологічними картами, рецензуванням та прослуховуванням на маршруті тощо (наявність переліку документації відповідно до вимог чинних стандартів, норм та правил у галузі туризму), характеристики з місця екскурсійної роботи;

– відповідність критеріям оцінки розповіді екскурсвода, зокрема ознайомлювальна цінність, чіткість висловлювання, зацікавленість, емоційність, доступність викладення тексту екскурсії, техніка та культура мови.

КВАЛІФІКАЦІЙНІ ВИМОГИ **для гідів-перекладачів**

Гідами-перекладачами можуть працювати особи, які мають повну вищу освіту, вільно володіють іноземною мовою або мовами, мають посвідчення або диплом про спеціальну екскурсійну підготовку (учбовий заклад, курси підвищення або перепідготовки фахової кваліфікації) та отримали дозвіл у встановленому порядку.

Для осіб, які мають учений ступінь та вчене звання, вимога щодо наявності посвідчення або диплома про спеціальну екскурсійну підготовку не є обов'язковою.

Гіди-перекладачі, що надають екскурсійні послуги, повинні мати:

- високий освітній рівень у різних галузях знань зі спеціальним акцентом на краєзнавство, історію, географію, мистецтво й архітектуру, економіку, політику, релігію тощо. Постійно вдосконалювати свої знання та професійні навички;

- знання спеціальної термінології відповідно до екскурсійної тематики;

- гуманітарні навички та навички спілкування, володіння технологією відбору інформації, вміння встановити сприятливу дружню атмосферу в екскурсійній групі;

- перелік екскурсійних тем та шляхової інформації про визначні місця або місцевості за маршрутом слідування групи до місця призначення, підтверджених контрольними текстами та методичними розробками, технологічними картами, рецензуванням та прослуховуванням на маршруті тощо (наявність переліку документації відповідно до вимог чинних стандартів, норм та правил у галузі туризму), характеристики з місця екскурсійної роботи;

- відповідність критеріям оцінки розповіді екскурсовода, зокрема ознайомлювальна цінність, чіткість висловлювання, зацікавленість, емоційність, доступність викладення тексту екскурсії, техніка та культура мови.

Навчально-методичне видання

НЕЗДОЙМІНОВ Сергій Георгійович

**ОРГАНІЗАЦІЯ
ЕКСКУРСІЙНИХ
ПОСЛУГ**

Навчально-методичний посібник

Завідувачка редакції *Т. М. Забанова*

Редактор *Н. Я. Рихтік*

Технічний редактор *М. М. Бушин*

Дизайнер обкладинки *В. І. Костецький*

Коректор *Л. М. Лейдерман*

Здано у виробництво 09.09.2011. Підписано до друку 20.09.2011.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура «Newton». Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 12,60. Тираж 300 прим. Вид. № 130. Зам. № 627.

Видавництво і друкарня «Астропринт»

65091, м. Одеса, вул. Разумовська, 21

Тел.: (0482) 37-07-95, 37-24-26, 33-07-17, 37-14-25

www.astroprint.odessa.ua; www.fotoalbom-odessa.com

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1373 від 28.05.2003 р.

ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ОДЕССКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

приглашает на обучение

СПЕЦИАЛИСТОВ ТУРИСТИЧЕСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ

- **ЭКСКУРСОВОД**
- **ГИД-ПЕРЕВОДЧИК**

Согласно ст. 5 Закона Украины «О туризме» экскурсоводы и гиды-переводчики, которые проводят деятельность, связанную с туристическим сопровождением должны получить в установленном порядке *разрешение на право осуществления туристического сопровождения*.

Одним из требований получения данного разрешения является предоставление заверенной в установленном порядке копии свидетельства или диплома о специальной экскурсионной подготовке (Приказ Гостурадминистрации Украины от 24.09.2004 №83).

Форма обучения вечерняя (без отрыва от производства):

экскурсоводы – 240 акад. часов; гиды-переводчики – 258 акад. часов.

Обучение ведут высококвалифицированные преподаватели вузов Одессы, краеведы, практикующие экскурсоводы. В процессе обучения большое внимание уделяется методике и практике ведения экскурсий, требованиям выдвигаемых к технологическим документам экскурсии, технике ведения экскурсий, согласно требованиям действующего законодательства.

Иногородним предоставляется общежитие на льготных условиях.

По окончании обучения выдается свидетельство установленного образца о специальной экскурсионной подготовке специалистов туристического сопровождения.

Обучение начинается по мере комплектации группы.

Тел./факс: (048) 723-05-47
Ярослава Генриховна
Мария Алексеевна

<http://fpk.oseu.edu.ua>
E-mail: fpk.odeu@mail.ru
65082, г. Одесса,
ул. Гоголя, 18, к. 106